

LVI ŠT. 1-2
LJUBLJANSKI
ZVON
1936
SLOVENSKA REVIJA

Juš Kozak:	<i>Načrt za uvodnik</i>	1
Anton Ocvirk:	<i>Dr. Ivan Prijatelj</i>	10
Anton Debeljak:	<i>Svoboda</i>	19
Marja Boršnik:	<i>Aškerčeva pisma Žmavcu</i>	20
Mile Klopčič:	<i>Svetilka ob rovu</i>	37
France Bevk:	<i>Začudene oči</i>	39
Ivo Brnčič:	<i>Ob veliki korespondenci</i>	48
Anton Debeljak:	<i>Sodobno</i>	58
Karel Ozvald:	<i>Ne ubijaj, marveč — oživljaj!</i>	59
Anton Ingolič:	<i>Zemlja in ljudje (VIII)</i>	62
<hr/>		
Vladimir Premru:	Milan Vidmar „Moj pogled na svet“	82
Vladimir Pavšič:	Problem gledališčnega prostora	93
Kritika: Ivan Cankar:	Zbrani spisi (Alfonz Gspan)	98
	Cvetje . . . 1., 2., 3., 4., 7. (Tone Šifrer)	102
Socialni obzornik:	Študij o naši vasi (Jože Kerenčič)	105
	Tolstojeva obletnica v Rusiji (N. Bachtin — Prevedla V. Š.)	110
	Nenapisana Tolstojeva novela (A. Cinger — Prevedla V. Š.)	111

**IZDAJA KNJIGARNA TISKOVNE ZADRUGE
R. Z. Z O. Z. V LJUBLJANI**

NAČRT ZA UVODNIK

J U Š K O Z A K

O TROCI so pisali šolsko nalogo o „miru“, grizli peresnike in se ozirali skozi okno. Zadrega, mučna tišina, le tu pa tam je zaškripalo pero in se takoj ustavilo. Slišali so že o „miru“ in njegovi blagodejnosti, toda misli so jim uhajale v drvarnice, na polja, v mračne in vlažne predmestne ulice, kjer dan na dan upirajo oči v življenje, a niso še nikoli zagledali „miru“. Marsikoga pa se je v tisti šolski uri dotaknilo vprašanje, ki ga bo poslej vznemirjalo, da bo ideji iskal stvarne podobe v življenju. Tudi šolske naloge se pišejo iz doživetij, ne pa po razlagi.

PISATELJI se zbirajo na kongresih, o umetnosti govore, o njenih nalogah v življenju in o obrambi kulture. Po velikem moskovskem kongresu, na katerem so razpravljali skoraj vsi sovjetski ruski pisatelji v družbi z delegati vseh narodnosti Sov. Unije in s številnimi inozemskimi gosti o vseh panogah umetnosti in ljudske prosvete, sta se vršila še ameriški new-yorški in nato pariški kongres, kjer so znani predstavniki zapadne kulture, tako pisatelji kakor misleci, izpregovorili o življenjskih vprašanjih kulture in literature. Pred nemškimi pisatelji je izpovedal dr. Goebels, ki mu je nož za pasom germanske device simbol plemenite nemške kulture, nazore o svobodi v umetnosti in znanosti ter prisodil političnemu diktatu fašistično-nacionalistične ideologije poslednjo in odločujočo besedo. Mario Pirelli je zapisal: „Mussolini je vodil Italijo v veliko vojno, d'Annunzio jo je opeval, Marinetti pa miselno utemeljil. Ti trije so predstavniki futurizma, pot iz sedanjosti v prihodnost.

André Gide je na pariškem kongresu v začetku svojega govora izpregovoril značilne besede: „Spričo nevarnosti, ki jo vsi čutimo...“ in prav tako končal: „Danes velja vsa naša simpatija, vsa naša želja in potreba po občestvu zatiranemu, potvorjenemu in trpečemu človeštvu... toda vendar si z veseljem zamišljam in želim tistega družabnega reda, v katerem bo veselje dostopno vsem, in ljudi, ki jih bo tudi veselje lahko poveščalo.“ Slične besede so se čule na vseh kongresih, povsod so se misli odtujevale umetnostno-estetskimi vprašanjem in se

približevale življenjski neposrednosti. Na ameriškem kongresu so se obtožbe še ostreje naperile proti družbi in se je poudarjalo, da mora stati umetnost v službi borbenih idej.

Umetnost je zdrknila z oboževanega piedestala devetnajstega stoletja, ko je sproščeno meščanstvo zahlepelo po duhovnem uživanju fevdalne družbe, ki se je tedaj tudi sama s podedovanim okusom že naslajala na romanih meščanskih sinov. Če je družba v tistih časih odklanjala tega ali onega umetnika, so bili vzroki za nerazumevanje drugačni kakor danes. Po svetovni vojni, ko se je standard predvojne družbe — generacije, ki vojne še niso poznale, so se komaj motale iz pleníc — nesorazmerno dvignil, in se je v času inflacije, pretakanja velikih bogastev, nadprodukcije in močne zaposlitve izpremenila tudi umetnost v kupčijsko blago ter je postala bolj ornament kakor potreba dnevnega življenja, so se prodajale knjige kot upoštevane stvarne vrednote. Razkošne in dragocene izdaje, ki so se tiskale v maloštevilnih izvodih, so bile razprodane pred izidom. V stanovanjih, kjer bi človek ne slutil, so visele slike abstraktnih ekspresionističnih smeri in umetniške starine so dosegale nesluteno ceno. Umetnost je še vedno bila dogodek.

Medtem se je borba v človeški družbi poostrila. Praske na ulicah so se izpremenile v bitke, „svoboda“ se je osmešila, človek je pričakoval odrešilnega dejanja. Tudi pojmovanje duhovne svobode se je izpremenilo. Ponekod priznavajo odkrito, da ima do nje pravico šele prerojena družba, drugje je pričela sramežljivo povešati oči, v fašističnih pokrajinah so ji podelile konzularno oblast bojne čete. Značilen je pomenek. „Mudili ste se v Pragi?“ Mlademu glasbeniku se posveti v očeh: „Nekaj dni. O, tam je veliko svobode.“

Veliki dogodki in skriti bolestni procesi v duši posameznikov se uvrščajo v kulturno zgodovino prve polovice dvajsetega stoletja. V Berlinu so gorele grmade knjig. Zato je baron von Gagern odrekel dovoljenje za prevod svojega dela založnici, ki je izdala tudi Voltaira, Zolaja in Barbussa. — Krleža poje nad gomilo svojih „krvavih idola“ „Pjesmu naših dana“ in ko posluša „polomljenih stvari sivi tragični hor: da — od nas nitko neče razplesti čvor“, se zaveda, da „krvavi Apsurd kolje i guta milijune“ in se izprašuje „i koja korist, ako — Miroslav Krleža — proklinje i kune“. — Katoliška akcija je kmalu po porodu „duhovne“ pesmi posvetila križarske čete za zmago onostranskega sveta v krščanski stanovski družbi. Mussolini je vrnil papežu državo in si izposodil devize Petrovega novčiča za lahke tanke. — Rihard Jakopič, predstavnik in organizator slovenske moderne likovne umetnosti, gleda po doživljenjskem narodnem delu (celó po pojmih „nacionalne“ družbe) obupu in brezdomstvu v oči. — Itd.

DORASLE so generacije, ki so po svojem lastnem pričevanju gledale že v zgodnji mladosti vso družabno in človeško moralo oblateno in so se že v zgodnji mladosti odvadile verovati, da je v človeških dejanjih odblesnila večna Resnica. Ideja in snov sta jim važnejša od oblike. Preprostost je povezana s snovjo, je včasih neizkušenosť, večkrat — nevednosť. Umetnik stoji v borbi po večini ne za nazore o lepoti in estetske vrednote stila, temveč za življenjske pogoje človeške družbe in njenega ustroja. Izgubila so veljavo gesla duhovne in marsikdaj zelo prisiljene umetnosti, umaknila so se nazorom kolektivistične socialne umetnosti in nove stvarnosti. Poudarjala se je potreba utilitaristične programatične in tendenčne umetnosti, prevladovala je politična smotrnost in po njenih vidikih so se ocenjevala umetniška dela. Amuzični dogmatiki in kulturni analfabeti so pod krinko političnih in dogmatičnih gesel, čeprav v službi občeloveških idealov, izrekli uničujoče sodbe nad pretresljivimi in globokimi umetninami. Novo stvarnost so pojmovali tako ozkosrčno, da si je pesnik s slehernimi izrazi osebnega doživljanja nakopal očitke „razrednega izdajstva“. V najčistejših primerih sta se za vsem tem hotenjem prikrivali: želja, da bi umetnost postala dejanje, in volja, ki jo je hotela v to prisiliti.

Razvijala se je živahna ustvarjalna delavnost in ponavljalo se je, kakor je že Goethe ocenil literarno poplavo prvih desetletij devetnajstega stoletja: „Živimo v času, ko se je kultura tako razširila, da je skoraj prepojila ozračje, v katerem diha mlad človek. Politične in filozofske misli vznikajo v njegovi okolici in ga obletavajo, vsrkava jih z zrakom, pri tem pa si domišlja, da so njegove. Ko je oddal času, kar je od njega prejel, je zopet reven.“ V našem primeru bi poleg „politične in filozofske misli“ pristavili lahko še „socialne teorije“. Ni se čuditi, da so literarna dela nudila človeku manj kakor pa je sam doživljal.

V teh časih se je razgalila še druga revščina naše sredine in pismenega občestva. Čim bolj so se zaostriili boji med generacijami, med svetovnimi nazori, ki si niso za šalo napovedovali neizprosne boja, med kulturno-političnimi gesli, tem bolj so se statični duhovi odmikali življenju in se skrivali za zakopi kulturnih laži, ne zavoljo skrbi za staro plemenito kulturo, ampak zaradi pomanjkanja življenjskega živca. Načela najširše svobodoumnosti v lepih umetnostih in znanosti so branili ljudje, ki niso pisnili besede, kadar je bila svoboda manj vredna od piškavega oreha. Idealistični esteti so tarnali nad propadajočo umetnostjo, še tako nedolžna tendenca jih je vznemirila, povsod so vohali razkrajajočo „materialistično“ miselnost. Zgražali so se eni kakor drugi nad mladim dogmatičnim realizmom, toda spiritualne megle na vzletih v vesoljstvo jih niso plašile. Na kadavrih politično in dogmatično

usmerjene literature so kazali pogubne vplive tendence, toda molčali so o vzrokih, ki so jo rodili. Medtem so se bohotno razpasle laži sodobne kulture in civilizacije, ki za čudo niso nikogar bolele. Politična in kulturna gesla najraznovrstnejših smeri so se s filmsko naglico izpreminjala v puhle toda dobičkonosne fraze, na drugi strani pa so ideje, obujajoče vero v preporod človeške družbe, postajale le sredstvo za politično taktiko in „karičero“. Beda in prerivanje za kruh sta tako zvezala katoliškega kakor tudi svobodomiselnega pisatelja, da se ne more več upreti, če se z njegovim delom vrši poniževalna opolzla kupčija v revijah, ki si laste celo naslov „kulturne delavnosti“. Neorientiranost slovenskega razumništva, ko je v borbi za svoje materialne pogoje napovedalo boj lastni kulturi, je zopet sprožilo vprašanje: ali smo še narod?

Ne moremo tajiti, da stojimo v sredi presnavljanja človeške družbe, ki si postavlja tu nove oblike države, ki teži tam za novim družabnim ustrojem in se krčevito bori za nove življenjske, etične pogoje. Razumljivo je, da se ti procesi naslanjajo na zaostrene svetovne nazore, da se ne prizanaša ne znanostim ne umetnosti in se zahteva od njih, da služijo določeni ideji. Pričakuje se od njih dejanj. Kdor se ne boji življenja, tudi če mu ni osebno do tega presnavljanja, bo poskušal dogajanja vsaj doumeti, če se ne bo že kot borec postavil na to ali na ono stran. Zlepa še ni bilo polovičarstvo družbi bolj nevarno kakor danes in je najskromnejše dejanje človeške etike resnična odkrita borba, in to v časih, ko se je človek navadil vsako iskreno misel pred sočlovekom zakrivati, tako da diha pod gladino tudi zaupnih pogovorov vselej še tretja skrivna misel. V današnji družbi se več ne borimo, le podtalno se zastrupljamo. Nevarnost za narod in človeško družbo ne obstaja v jasni, čeprav programatični borbi, ampak v tistih pritajenih mislih, ki živijo pod površino in se očem izmikajo.

UMETNIK, ki je globlje občutil plesnobo v družbi, je iskal velikih doživetij in poskušal upodobiti človeku notranji smisel njegovega življenja. Iskal je opore v idejni borbi, v zaokroženem svetovnem nazoru. Pri tem se je ogibal specialne resničnosti, iz bojazni, da bi ne bila sama po sebi vredna vpesnitve, in se zapredal v banalnosti. Porodne bolečine, ki spremljajo porajanje vsake vélike umetnosti, so nedvomno poudarjanje in služba tendenci, programatičnosti, kateri se pridružujejo še kulturno-politična gesla. In vendar so bili in bodo ti pojavi le prehodni simptoni umetnosti, ki nastaja v dobi prevratnih družabnih stremeljenj in duhovnih procesov človeške družbe, umetnosti, ki išče novih nazorskih temeljev za svoje stilne oblike. Vsaka resnična življenjska umetnost se bo

kaj kmalu sprostila vezi kulturno-političnih gesel in se prebila skozi dogmatične zgrade svetovnega nazora, s katerimi jo je vtesnila družba, ker so ji bile nujno potrebne za uveljavljanje novega reda. Umetnost je in bo kazala človeku pot v širšo in popolnejšo svobodo, seveda le tista umetnost, ki se poraja iz globokih človekovih doživetij.

Umetniki vseh dob so služili najraznovrstnejšim gospodarjem in tudi nazorom. O zunanji in deloma tudi miselni odvisnosti bi se lahko napisale knjige. Resnične umetnine pa niso nikoli izgubile bistvenega čara lepote in občečloveške pomembnosti tudi za potomce, živeče v povsem drugih prilikah in nazorih. Okvir, v katerem so se porajale, je bil včasih zelo tesen in svetovnonazorsko strog. V kolektivističnem dogmatičnem ozračju krščanskega svetovnega nazora so se dvigale druga za drugo romanske in gotske katedrale in vendar ne moremo zanikavati v strogih linijah in številnih skulpturah pričujočnosti toplega in nedogmatičnega življenjskega občutja. Kajti odnos globokega umetnika do življenja je sličil vselej silni strastni ljubezni, neizčrpn in brezumni, neutešljivi in usodni.

„V vseh časih so trdili in ponavljali,“ je dejal Goethe v nekem razgovoru o estetskih vprašanjih, „da mora človek stremeti za spoznanjem samega sebe. Čudna je ta zahteva, ki je doslej nihče ni izpolnil in je verjetno tudi nihče ne bo. Človek je z vsemi svojimi čuti in stremljenjem navezan na zunanost, na svet okoli sebe in največ, kar more storiti, je to, da ga toliko spozna in se ga poslužuje, kolikor ga potrebuje za svoje namene . . . Sicer pa je človek temno bitje, ne vé, odkod prihaja in kam gre, vé zelo malo o svetu, najmanj o sebi.“ — Prav zato, ker se življenjska umetnost poraja iz človeka in je namenjena človeku, je bila in bo še vselej tendenčna. — „Žalostno je,“ nadaljuje stari Goethe, „da ovira človeka tako pogosto napačna tendenca in da take tendence prej ne poznaš, dokler se je nisi prej že oprostil.“ — Umetnik se je oprošča le v delu. — Tudi življenjsko merilo je Goethe izrekel: „Napačna tendenca ni nikoli produktivna, in če je, nima storjeno delo nobene cene.“ Ko se je nato od osebnih vprašanj povrnil k splošnim, je pristavil: „Tudi napačne tendence ne ostajajo brez koristi.“ Prava umetnost se ne boji tendence, pač pa bo zavračala le ono, ki bi se protivila občečloveškemu idealom in utesnjevala stvaritelja v svobodi, ki mu je potrebna za izražanje vseh najglobljih, edino od človeka zavisnih resnic in spoznanj.

Sodobnega umetnika ne odklanja družba zaradi nerazumevanja njegovih najglobljih drznih in intimnih osebnih izpovedi, ki iščejo izraza v presenetljivem, eksotičnem stilu, kakor sta pisala Baudelaire ali Rimbaud. Statični del družbe se kakor nazorski nasprotniki upirajo

umetnikovim tendencam, ki so borbene, nasilne in preveč vznemirja-joče, čeprav zagotavljajo vsi, bodisi pristaši liberalne svobodomnosti, bodisi katoliški spiritualisti in njihovi protivniki, da je človeška družba potrebna reforme ter priznavajo njen delni razkroj in gnilobo. Zaradi borbenih, kulturno-političnih tendenc odklanja danes družba umetnika in mu očita med drugim, da piše „za cesto“. Pri tem se ne zavedajo, da je grški avditorij ploskal idealističnim religioznim nazorom v Sofoklejevih tragedijah, ker je zaslutil v umetniških lepotah usodo človeškega gibanja na zemlji. Istemu avditoriju je Periklej prepovedal Aristofanove žolčne in krepko zabeljene komedije, da bi se „cesta“ ne vznemirila. Vendar je umetnikova usoda v človeški družbi bolj zapletena in se odtuja je znanstvenim družbenim analizam, ki se opirajo le na predpisane znanstvene šablone. Vrednotenja del, ki so le golo okostje te ali one tendence, šolarska razlaga svetovnonazorskih dogem, kar smo še posebno očitno doživljali v območju „socialne“ umetnosti, potrjujejo, da „Prešernove ‚mokrocvetične rožice poezije‘, sad njegove duševne drame, izvirajoče iz globokega prepada med pesnikovimi svobodomnimi stremljenji in našo tedanjo stvarnostjo, niso bile le tragika njegovega duha v tedanjem malenkostnem in konservativnem ozračju“, ampak da bo slična usoda zadela marsikaterega „revolucionarnega“ umetnika tudi v prerajeni družbi. Moskovski kongres je tem trditvam zgovorna priča, naše domače provincialno ozračje še otipljivejša. Kakor je odklanjanje tvorbe, v kateri ni umetniški dar prekalil tendence, razumljivo, prav tako je neizpodbitno dejstvo, da se resnično umetniško delo ne dá izmeriti z vatlom svetovnonazorskih in političnih stremljenj. Kajti umetnine se ne ustvarjajo po razlagi, ampak iz globljih doživetij.

HLAD veje iz govorov pariškega kongresa, ki si je osvojil tematiko o obrambi kulture. Gide je sicer v globoko zasnovanem govoru podal sliko francoske literature in označil njene bistvene poteze. Zavračal je trditev, da bi morala vsaka civilizacija temeljiti na laži in priznal, da nosi današnja umetna civilizacija — zvest odraz zlaganega družabnega reda — kal smrti v sebi. Izpovedal je, da vsebuje vsako delo umetniških vrednot marsikaj boljšega kakor preproste odgovore na trenutne potrebe nekega razreda in neke družbe. Izhoda ni našel, kajti na zapadu žive pristaši novega človeka, ki ga Gide išče, in nove družbe še vedno v boju za njeno presnovo. Velika sintetična umetnost novega človeka je še daleč. Ali pa je morda v kali že spočeta — življenje nikoli ne miruje — toda mi, ki je ne doživljamo, tudi ne slutimo njenega zarodka? Ali je Gideov govor obudil vero? Ali plamti v njem ogenj, ki ustvarja umetnine? Dvomim. Zapadni človek se še ni premaknil od

analize, in najsi bo ta kakor že globokoumna, on koketira z novim življenjem, ki ga sluti prihajati, daje temu življenju nauke, ki so nedvomno pravilni, toda perspektiv ne odpira. Vsako življenje prikriva v sebi tudi zakone, ki ustvarjajo in oblikujejo intuitivno, ali jih od zunaj ni moči uganiti. Paul Nizan je bil strastnejši in bolj dogmatičen. Njegovi nazori, bližji kulturno-političnim tendencam, dosegajo višek v poudarjanju pomena družbene preosnove: „Zmagoviti proletarijat ne bo postal absoluten tip družbe, kajti zmagal bo le, če bo uničil samega sebe.“ Idealistični mislec Julien Benda je postavil dvoje verovanj nasproti. Platoniki verujejo v neodvisnost duha od materije, kolektivist v odvisnost umskega delovanja od gospodarskih procesov. Prva in druga trditev je ostala še nedokazana vera. Nadalje je Benda analiziral vzgojo zapodnoevropskega človeka, dediščino helenizma, ki je skozi jezuitske šole ohranila spoštovanje „umskega“ človeka; cerkev je označko „umsko“ izpremenila v „duhovno“, da bi beseda „umsko“ preveč ne spominjala na znanost in na koristne namene. Niti besedice ni slišal učenec v šoli o ročnem delavcu, o težaku in o tehniku. Benda je preverjen, da se mora nova kolektivistična kultura, ki izvaja svoje pojme in predstave iz človeškega dela, bistveno razlikovati od zapadne, porajajoče se iz stroge duhovne vzgoje. V zapadni umetnosti ne zapazimo razen nekaterih izjem nikjer niti sence kolektivistične vere, da se umsko stanje pričinja pri tehničnem stanju. Zato izvaja Benda, da je med vzhodno in zapadno kulturo nepremostljiv prepad.

Kongres se prav za prav ni premaknil od analize in se je omejil na občečloveško zahtevo (najvažnejšo tudi za nas) po obrambi kulture, bodisi stare zapadne, bodisi nove vzhodne. Zaradi nepoznavanja slovanskih literatur se je pozabljalo, da je prav v njih povezanost duhovnega doživljanja z delom in borbo za obstanek tesnejša kakor v zapadnih. Mnogo so razmišljali o novi kolektivistični kulturi, izpovedane so bile res bistroumne analize, toda preko priznanja, da se na vzhodu porajata nova umetnost in znanost, se niso povzpeli.

Moskovski kongres je odkril velike napore kolektivistične kulture, ki je predvsem namenjena osvobojenemu človeku in tesno povezana z njegovim delom, borbo z naravo in tehničnimi zmagami. Utemeljevali so umetnost socialnega realizma v okviru materialističnega svetovnega nazora. Izrečena je bila zahteva po veliki proletarski sintetični umetnosti, ki se bi morala dvigniti iz sedanje primitivnosti; poklonili so se Goethejevemu Faustu kot najvišji tvorbi meščanske kulture z globokimi občečloveškimi vrednotami. Številni govorniki so zavračali „agitacijsko“ literaturno in poudarjali pomembne vrednote individualnega doživljanja v umetnosti, seveda v okviru svojega svetovnega in družab-

nega nazora. Moskovski kongres je odkril dejstvo, da se proletarska umetnost pogloblja in se razvija v okviru univerzalističnega nazora. Videti je, da je ozkosrčna, dogmatična harkovska linija premagana. Mlada umetnost, ki se poraja iz dojemanja istinitega življenja in si preko zapadnih analiz sama ustvarja novo estetiko, doživlja novo fazo razvoja, ki ga osvetljujejo izjave Bezymenskega, Kirsanova, Lugovskega in Selvinskega, ko so obiskali Prago.

Vsi štirje so izjavili: „Vsi smo rojeni iz revolucije. Povedali bi radi našim prijateljem na zapadu, da imamo občečloveške cilje, da služimo z našo umetnostjo, čeprav sta njena notranja tematika in patos drugačni kakor v zapadni, našem človeku in na ta način vsemu človeštvu . . . V naši umetnosti ni monotematike in se ne ustvarja po predpisanih vzorih. Obliko nam narekuje vsebina naših tvorb . . . Kot pesniki ljubimo eksperimentiranje, kar pomeni, da si ustvarjamo za vsak poseben primer posebno poetiko. Še nekaj o našem individualizmu: V umetnosti smo uveljavili pravico osebnih doživetij — opevamo tudi ljubezen, zvezde in mesec in cvetice! — kajti mi vemo, da ima vse osebno v našem svetovnem nazoru splošen pomen, da ima vsak človek svojo ceno in zato tudi zahteve, da se izpove.“ Sergej Tretjakov izpoveduje v „Slawische Rundschau“: „Čas socialistične gradnje je pisatelja poučil spoštovati resničnost in delati s čutom odgovornosti. Medtem ko je ta čas razodel visoko ceno človeka, je opominjal pisatelja, da mora svoje znanje družiti s srčno dobroto in z njim služiti človeku. Mi ustvarjamo novo smotreno umetnost, ki se okorišča z dediščino prejšnjih epoh. Hočemo, da bi nas razumeli milijoni, kar pa ne pomeni, da se odpovedujemo fantaziji, novim umetniškim oblikam in metodam.“

Zapadni človek lahko analizira vzhodno kulturo, doživljati je ne more, ker se tako kakor vsaka druga umetnost ne razvija le iz svetovnega nazora, temveč tudi iz živo utripajočega življenja. Otroško naivno radost nad življenjem, ki poraja vsak dan nove heroje, karakterizirajo besede mladega Avdejenka: „Moje solze, solze Gorkega in drugih ob pogledu na pionirje ne izvirajo od starosti . . .“ „Premalo pohlepa imamo po življenju,“ toži v nadaljnjem govoru, „nočemo in ne znamo biti pohlepni po njegovih pojavih. Najstrašnejša je ravnodušnost do življenja.“ Ob tem velikem pohlepu po življenju je postala umetnost zopet dogodek in dejanje.

SREDI velikih razkolov živimo. V dobi mogočnih dogajanj. Statični del družbe se teši z lažmi kulture in civilizacije, izmika se življenju in ga poskuša zavirati. Mi pa čutimo, da je ravnodušnost do življenja zločin nad narodno in našo osebno usodo. Sprejeti moramo

borbo, ki nas je neizprosno vklenila. Prešinjati bi nas moral pohlep po življenju in se odražati v vseh naših zahtevah in stremljenjih, pohlep po življenju zaradi odnosa do sočloveka. Sprejeti moramo borbo proti vsem lažem, ki ponižujejo človeka, proti kulturni mlačnosti, proti malodušnosti in statičnosti človeške družbe, za veliki red in osnove novega življenja, da mu človek ne bo le služil, ampak bo deležen vseh pravic, blagodejnosti in najširše svobode, ki mu pritečejo po vseh človeških zakonih. Veličina našega dela bo rasla z zavestjo, da smo sestavni del občečloveške družbe, ki se mora osvoboditi, in je naša dolžnost, ji služiti kakor samemu sebi. Pravice v življenju ne padajo zrele v naročje, pridobe se le z žrtvami osebnega in narodnega življenja. Življenje zahteva od nas velike doslednosti in tudi odpovedi. Sodobna dogajanja nas kličejo k delu, pri katerem se mora človeški individuum pokoravati celokupnosti. V tem smislu tudi narod ni sam sebi namen, ampak je podrejen višji skupnosti.

Bolj kakor kdaj zahteva danes čas, da sprejmemo in vodimo borbo, da opredelimo svoj svetovni nazor. Stojimo na stališču svobodnega svetovnega nazora, ki si ne lasti onostranskih razodetij, ampak se zaveda, da vse prizadevanje služi ustvarjajoči se zemeljski Resnici. Svobodni svetovni nazor ni zaključeno dejanje, ampak okvir, njegovo središče je človek. Zato ne priznavamo pojma „svobodni“ nazor več v starem smislu, da bi dogmatičnemu nazoru, ki pa predpostavlja v sebi vse razvojne možnosti, odrekli svobodoumnost. Gre za veliki red in za globoki etos človečanske skupnosti.

Kakor je umetnost predvsem zavisna od osebnega doživljanja in osebne izrazne moči, tako je tesno povezana z občečloveškim svetovnim nazorom, z vplivi okolice in družbe, z našim delom, z zemljo, ki nas hrani in z vsem duhovnim življenjem, ki se zrcali v tradiciji naše kulture. Programatična in agitacijska literatura godi in služi množicam in političnim tendencam, toda človeka ne osvobaja. Doživljali smo, da so umetnine reakcionarno mislečih umetnikov izpričevale globlje človeške vrednote, kakor malokrvne tvorbe tako zvanih „progresivnih“ pesnikov. Boriti se za osvobojenje človeške družbe se pravi tudi pravilno doumeti, da je umetnikova služba najbolj iskreno doživljanje čustvene in miselne človeške svobode. V umetnosti se nam intuitivno na skrivnosten način odkriva človekova usoda na zemlji, zato ni umetnina podvržena nobenim statičnim zakonom. *Slovenska umetnost se more razvijati le v najtesnejši zvezi z zemljo, z našim delom in s svojo tradicijo.* Duhovno življenje, ki se izpričuje v zgodovinskem procesu našega razvoja, je edini temelj snovanju lastne bodočnosti in sprejemanju svetovnih dogajanj. Iz svoje tradicije, iz svetovnonazorskih razgledov in

odnosov do sočloveka v družbi, si bo tudi slovenska umetnost ustvarjala nov izraz in novo estetiko. Kadar bo umetnik z ustvarjajočo fantazijo in z globokim individualnim občutjem človeške usode v družbi oblikoval vsebino našega doživljanja — tudi sodobnega — v sugestivni podobi, bo umetnost postala zopet dejanje, novi mitos.

Svetovnonazorsko dojemanje družabnega življenja izpreminja tudi obliko slovenskim revijam. V njih naj se zrcali vsa naša povezanost s tradicijo, z zemljo, z delom in njegovimi problemi in borba za novo estetiko. V reviji naj se odraža čut dolžnosti do sočloveka in naroda, vélika pisateljeva volja do življenja.

DR. IVAN PRIJATELJ

A N T O N O C V I R K

V razvoju slovenske literarne zgodovine pomeni Prijateljevo bogato delo važno preusmeritev našega znanstvenega iskanja, temeljitejše problemsko razčlenjevanje preteklosti, tehtnejše vrednotenje literarnih osebnosti. Z njim se pričinja doba kritičnega razpravljanja o idejnih temeljih posameznih razdobij, sistematičnega obravnavanja književnih in kulturno-političnih gibanj, estetskega ocenjevanja pesniških stvaritev. S svojimi spisi je dokazal, da vrši literarna zgodovina v duševnem življenju naroda izredno važno poslanstvo, da ga na svoj način oblikuje, uravnava in usmerja. V neposredno sedanjost prinaša dognanja preteklosti, s kritično tenkočutnostjo kaže razvojno pot narodove ustvarjalne moči ter tako gradi osnove, na katerih so šele možni pravi razgledi iz minulosti v sedanjost. Kultura, ki še ni do dna dojela svoje zgodovinske značilnosti, ki ne črpa iz dragocene dediščine svojih prednikov, je v bistvu še vedno neuravnovešena, nedograjena. To načelno spoznanje je že od prvih početkov usmerjalo Prijateljevo znanstveno raziskovanje, dajalo dinamiko njegovemu razmišljanju o slovenski duševnosti ter ga vodilo pri sestavljanju velikih literarno-kulturnih sintez. Prav posebno se je posvetil proučevanju novejše slovenske slovstvene zgodovine, njenim idejnim in umetniškim problemom, do katerih je tudi osebno čutil največje nagnjenje. Ob razdelitvi stolic na ljubljanski univerzi je bil v prijetnem položaju, da mu je pripadla stolica za zgodovino slovanskih literatur novejše dobe s posebnim ozirom na slovensko, in sicer od leta 1848. dalje, medtem ko je prevzel stolico za zgodovino slovanskih literatur starejše dobe s posebnim ozirom na slovensko njegov prijatelj dr. Kidrič, ki je že vse dotlej znanstveno raziskoval našo starejšo književnost. Tako si je dr. Prijatelj po letu 1920.

lahko popolnoma določno zarisal svoje znanstveno torišče in se poglobil v vsa obdobja izza srede 19. stoletja.

Dr. Ivan Prijatelj je izredno tvorna osebnost, široko razgledan, sintetično gradeč duh, čigar globoka intuitivna dojemljivost je v skladnem ravnovesju z njegovo idejno prodornostjo in miselno razgibanostjo. Po osnovnih potezah svojega svetovnega nazora je svobodnjak, nasprotnik vsakega apriorizma, ki nasilno maliči zgodovinsko resnico ali jo neupravičeno izpreminja. Svoja dognanja gradi na predmetni resničnosti, vestno upoštevač vse vire, s katerimi lahko ugotovi vznik časovnih gesel, ideologijo generacij in njih literarno-zgodovinsko problematiko. Prijatelj je znanstvenik, ki se analitično pogloblja v čas in objektivno podaja njegovo realno podobo, mislec, ki išče filozofske, kulturno-idejne, politične osnove književnega dogajanja, esteta, ki dojema najsubtilnejše pesniške enote. Pri orisu literarne osebnosti ga zlasti zanima njen duševni obraz, tisto ustvarjalčevo notranje bistvo, kjer so skrite vse individualne prvine njegovih kreativnih vzponov. Z večšo pazljivostjo loči pesnikove izvirne vrednote od vnešenih, njegova osebna spoznanja od privzetih, razbira časovno važno od trajno pomembnega. Prijateljevo ocenjevanje je estetsko podprto, literarno-zgodovinsko utemeljeno, nikoli pristransko ali svojevoljno. Slovenske književnosti pa ne opazuje le iz naših ozkih perspektiv, ampak v okviru evropske celokupnosti, v zvezi s splošnim kulturnim dogajanjem; kajti le tako se mu razkrije svojevrstnost našega duha, edinstvenost naših umetniških izpovedi. Prav v tej smeri je podal mnogo tehtnih izsledkov o umetniških vrednotah naših največjih mož ter se dotikal do tistih odtenkov, ki so odločilnega pomena za pravilno ocenitev naše kulturne samoniklosti.

V literarni zgodovini je pristaš sintetične znanstvene metode, modernega historicizma, ki temelji na idejnem in estetskem pojmovanju književnosti. Podrobna analiza — proučevanje gradiva, zbiranje dokumentov in prvih virov — mu nudi le snov za končna ugotavljanja in sklepanja, ono mu je le sredstvo, a ne smoter. Zato se je že prav v začetku svojega znanstvenega delovanja oddaljil od filološke literarno-zgodovinske smeri, kajti njeno področje se mu je upravičeno zdelo preozko, v zaključkih premehanistično, brez izrazitega čuta za idejno-kulturna in umetniška vprašanja. Filološko zasnovana biografija razloži le del pesnikove osebnosti, njegovo zunanje življenje, njeni izsledki dajo komaj prva oporišča za posledjo estetsko in idejno sintezo, po kateri mora literarni zgodovinar vselej stremeti. Že po svoji problemski širini pa je dr. Prijatelj vsekako bližji historični pozitivizmu, ki ga priznava vse dotlej, dokler mu v resnici omogoča važna sklepanja pri zgodovinski opredelitvi pesnikove navezanosti na čas, okolje ali socialno

strukturo dobe. Njegovo metodo je s pridom uporabljal pri raziskovanju novejših obdobij, pri orisu literarnih gibanj ali generacij, ki so bile tesno spojena s socialnimi, narodnostno-političnimi ali kulturnimi problemi. Tako je zasnoval obsežno monografijo o Kersniku „po načinu velikega svojega vzornika Tainea“, kakor sam izjavlja v polemичnem članku *V zatišju* leta 1915., „upoštevaje rodovni, pokrajinski, socialni in kulturni milijé, ki se je v njem oblikoval Kersnikov duh“.

Toda, ali moremo umetnika vsestransko dojeti, če ga zgolj časovno in krajevno opredelimo, če skušamo pokazati vse vplive, ki so ga oblikovali? Ali ne sega umetnina, ki je „kakor vsak doživljaj organična, živa in nepreračunana“, v svet lepote, v estetsko območje, kjer je podrejena drugim, izvenčasovnim zakonitostim? Ali ni prav za prav naloga literarne zgodovine, da naslanja svoje delo na umetniške principe, da neprestano upošteva estetske vidike, ko riše razvoj književnosti? „Naša literarna zgodovina,“ izjavlja dr. Prijatelj v plastično pisanem eseju o Ivanu Cankarju *Domovina, glej umetnik!* leta 1921., „znana pod znamko Kleinmayr-Glaser-Grafenauer, še ni napisana z umetniškega vidika; ker si ni bila v svesti, da samo oni, ki ve, kaj je umetnost, da samo oni, ki v umetninah doživlja, kakor doživlja umetnik v svetu, lahko kaj pove o delih umetnosti. Sestavljanje življenjepisov — biografija — ugotavljanje naslovov in letnic — bibliografija — tvori področje filologije, hvalevredne pomožne vede literarne zgodovine; opisovanje milijeja, družabnih pogojev in vplivov spada v sociologijo, katere tudi ne sme prezirati literarna zgodovina. Njeno lastno delo pa se začinja tam, kjer slovstveni zgodovinar kaže, kako se skuša vsak velik umetnik osvoboditi gesel, pojmov in jezika množice, kako se osvobaja v državi sodržavljanstva, v času vsakdanjosti in v družbi družine, da postane svoj. Pesnika razlagati samo iz sestavin, ki je iž njih vzrastel, je zmota. Iž njih se more razložiti kvečjemu navadni smrtnik v njem, ki zgine v grobu. To, kako je pesnik premagoval razmere, ne kako jih je upošteval, kako je iskal svojega izraza in oblikoval svoje umetniško hrepenenje, to je živelj literarnega zgodovinarja in upravičenost njegova.“ — Tako se je pri razlagi pesniških del približal zgodovinskemu esteticizmu, njeni introspektivni metodi. Literarni zgodovinar mora umetnino podoživljati, dojemati jo mora elementarno, „kajti umetnine in umetniki zahtevajo doživetja“.

Vse te idejne sestavine svojega znanstvenega nazora pa je dr. Prijatelj poglobil z močnim osebnim doživljanjem umetnosti, s prirojeno mu občutljivostjo za vse duhovne vrednote. Prvi pri nas je znal združiti znanstveno erudicijo z izrazno dovršenostjo v prikazovanju, izviti se iz beteznosti gradiva in snovi v lahkotnost „espritja“, biti hkratu

točen in neposreden, predmetno natančen in jasen — skratka, oblikovati svoje misli in spoznanja v organsko zaključene celote. Tako je tudi prvi pri nas utemeljil moderno zasnovan, bleščče pisan literarno-estetski esej, poln bogate idejnosti, novih opazovanj in žive izrazne pristnosti, ki nikoli ne prestopi mejá prave objektivnosti kljub zanositosti pripovedovanja in ognjevitosti dokazovanja. Dr. Prijatelj je v stilu svež in plastičen, dinamično živahen, kadar se ob ideji ali predmetu ogreje, a tudi stvarno miren, kadar zgolj ugotavlja. Vse te lastnosti njegove duševnosti kažejo notranje uravnanega duha, v sebi globoko zakoreninjeno osebnost, ki vsako, še tako neznatno stvar prežari s svojim najosebnejšim spoznanjem.

*

V svojih razpravah in esejih je dr. Prijatelj prikazal skoraj vsa obdobja naše preteklosti od prvih jezikovno-literarnih začetkov v reformaciji pa do umetniških izpovedi subjektivistične neoromantike. Pročil jih je analitično v odlomkih, pa tudi sintetično v večjih celotah, orisal posamezne pesniške pojave, a tudi skupinska stremjenja generacij v njih časovni problematiki. Do vseh — stilno in idejno si še tako nasprotnih — literarnih smeri je ohranil mirno objektivnost zgodovinarja, ki mu je resnica najvišji smoter iskanja. Pri tem se je dokopal do mnogih novih izsledkov in pojmovanj, do pomembnih odkritij in oznak, do globljega tolmačenja literarnega dogajanja pri nas.

V slovenski reformaciji je videl „prvi zasnutek one nitke, ki se imenuje ideja slovenskega naroda“, prve kali našega podtalnega kulturnega življenja. V drobni knjižici *O kulturnem pomenu slovenske reformacije* je leta 1908. tehtno označil vrednote Trubarjevega književnega in jezikovnega dela. Protestantizem mu pomeni notranjo preusmeritev tedanjega religioznega čustvovanja, močan preokret v umskem dojetanju življenja, izredno pomemben korak k afirmaciji slovenske besede in posredno tudi literature. „Mali narodi smo začeli z reformacijo živeti“, piše. „To je ves njen veliki pomen za nas. Odvezala nam je jezik, dala mu višjo sankcijo, dovolivši mu, da se sme razlegati pri najsvetejših opravilih. Z reformacijo smo dobili svojo literaturo. Lahko rečemo naravnost: literaturo; zakaj toliko slovenskih knjig se je natisnilo v razmeroma kratkem času, da zaslužijo to ime . . . S temi knjigami je bil položen temelj vsej slovenski kulturi.“ — Reformacija pa mu je tudi oporišče našega kasnejšega razvoja, ki se je začel izza srede 18. stoletja vedno zavestneje približevati višjim kulturnim in literarnim vidikom.

Do važnih idejnih odtenkov pa se je poglobil dr. Prijatelj v slovenski prepород, v tisto literarno-kulturno gibanje, ki je imelo „namen vzpo-

staviti Slovence kot samostojen narod, s primernimi kulturnimi, posebno literarnimi funkcijami, usmerjenimi proti cilju enotne narodne samozavesti“. Ta doba ga je privlačevala zlasti po svoji miselni razgibanosti, po raznovrstnosti problemov in množini tujih vplivov. V razpravi *Slovenščina pod Napoleonom*, ki jo je objavil leta 1911. v „Vedi“, je osvetlil le droben del preporodnega pokreta, zgolj slovensko jezikovno vprašanje v francoski „Iliriji“. V celoti je obdelal preporodno obdobje leta 1919./1920. v široko zasnovanih predavanjih, ki jih je nato leta 1921. objavil v „Ljubljanskem Zvonu“ z značilnim naslovom *Duševni profili slovenskih preporoditeljev* in se tako z njimi poslovil od starejše dobe. Tu je očrtal svetovni nazor, duševno obzorje in literarno miselnost najznačilnejših „kulturnih delavcev predmarčne dobe“. Z uvodnim orisom idejnih trenj v tedanji Avstriji, z upoštevanjem evropskih duševnih gibanj — humanizma, racionalizma, janzenizma in romantike — pa je skušal nakazati ideološko ozadje naših preporoditeljev ter obenem prodrati do njih miselne strukture. Tako je v zgodovinski zapovrstnosti izoblikoval duševne profile: „sangvinističnega prosvetljenca“ in svobodnjaka Linharta, janzenističnega propagatorja škofa Herbersteina, racionalista Zoisa, vnetega „narodnega prosvetitelja“ Vodnika, stoičnega humanista in „kulturno-političnega katolika“ Kopitarja, „najizrazitejšega slovenskega romantika“ Primica, na pol romantika, na pol humanističnega prosvetljenca Urbana Jarnika in vrsto manjših duhov, ki so v tej ali oni smeri ohranili svoje ime v slovenski kulturi. Posebno poglavje pa je posvetil orisu Čopovega in Prešernovega svetovnega in umetnostnega nazora. V njiju duševnem obzorju in življenjski ideologiji vidi nekakšno harmonično združitev antike z romantiko, romantičnih filozofskih načel z velikimi spoznanji antičnega človeka.

V Prešernu ni občudoval samo višek slovenske ustvarjalne sile, ampak še prav posebno njegovo individualno umetniško genioznost. Prešeren kot osrednja osebnost našega duševnega življenja mu je zrasel v simbol najvišjih vrednot, do katerih je segel slovenski duh. Mimo krajših člankov o Prešernu, ki jih je pred tridesetimi leti objavljaval v domačih in tujih časopisih, mimo manjših razprav iz prešernoslovja — *Bleiweis, izdajatelj Prešernove zapuščine* v „Ljubljanskem Zvonu“, 1902; *Dvoje Prešernovih pisem* v „Zborniku Maticе Slovenske“, 1902, i. dr. — se je leta 1905. v literarno-estetskem eseju *Drama Prešernovega duševnega življenja* („Naši zapiski“, III) obširneje zamislil v osnovne poteze pesnikove umetnosti in skušal doumeti njegovo osrednjo individualno značilnost. Prešeren mu je po svoji notranji uravnanosti „idealist, hrepeneč po brezmejnem idealu in absolutni lepoti“, človek, ki je ne-

nadoma doživel globok osebni razkol nad življenjem in se iz fatalizma nagnil v „negacijo življenja“, v opevanje smrti. To Prešernovo razočaranje nad svetom in ljubeznijo, ki ga Prijatelj označuje kot pesnikovo „stremljenje po idealu“, mu je posledica velikega spoznanja osebne katastrofe, iz katere je nato vzniknil „Krst“, „poln neprešernovske sentimentalnosti in mehkoše“. — „Prešeren je bil stremeč duh“, ugotavlja dr. Prijatelj, „in njegova idealistična smer se je upirala v večni, nadzemski absolut. Toda pod vplivom sodobnega filozofskega gibanja in svoje nenavadno zdrave, realistične nature, je poudarjal in upošteval empirično vidnost bolj, nego to delajo idealisti. Ko pa se je ta realnost, katero je ne samo najbolj upošteval, ampak je celo veroval vanjo, brutalno znesla nad njim in je obenem izpregledal vso njeno slučajno mehaniko, takrat se je zopet zatekel k svojim idealističnim ciljem. A v prvem hipu pod vtiskom katastrofe, je šel celo tako daleč, da je supranaturalistično sploh zanikal ‚zemljo‘ in prenese svoj ‚up sreče onstran groba‘.“ — K sintetično zaokroženi razlagi Prešernove duševne strukture pa se je dr. Prijatelj zadnjič povrnil v razpravi *Duševni profili slovenskih prepovediteljev*, kjer je segel preko njegovega telesnega obraza, svetovnega in življenjskega nazora, do elementov njegove umetnosti.

V Prešernovo dobo spadajo še tudi mnoge druge Prijateljeve razprave, s katerimi je načel posamezne literarno-zgodovinske probleme. Ob krajših *Doneskih k slovenski literarni in kulturni zgodovini* („Zbornik Matice Slovenske“, 1907) je zlasti važna obsežna, a žal nedokončana študija o *Emilu Korytku*, ki jo je objavil leta 1909. ob sedemdeseti obletnici Korytkove smrti v „Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko“. V njej je na podlagi novih arhivalnih virov orisal svojevrstno postavbo tega zanimivega, za našo narodno pesem tako pomembnega Prešernovega prijatelja. Leta 1910. se je na kratko dotaknil ilirizma (*Ob ilirizmu*, „Naši zapiski“, VII) opisal v „Časopisu za zgodovino in narodopisje“ *Vrazova popotovanja po Slovenskem* in v isti reviji naštel tudi *Nekaj Vrazovih slovenskih dopisnikov*. V „Vedi“ je nato zbral leta 1913. še neobjavljeno gradivo za *Ustanovitev Bleiweisovih Novic*.

V posameznih knjigah, študijah, razpravah in člankih pa je doktor Prijatelj vsestransko raziskoval razvoj slovenske literature v drugi polovici minulega stoletja. V njih je z uporabljanjem novega gradiva, dokumentov in korespondence nakazal vso širino problemov, ki so izredno važni za pravilno razumevanje in vrednotenje naših literarnih in narodno-političnih naporov v teh desetletjih, ter podal kritično literarno-zgodovinsko rekonstrukcijo najvažnejših književnih in kulturnih smeri, ki so se takrat pri nas razvile. Tako je leta 1914. dokončal drugi

zvezek svojega najobsežnejšega dela — prvi je izšel leta 1910. — monografijo *Janko Kersnik, njegovo delo in doba*. V tem spisu, ki ga je pripravljaj nad pet let, je prikazal vzporedno z orisom Kersnikovega življenja in njegovih del tudi tedanjo slovensko literarno, kulturno, politično, socialno in narodno zgodovino. Kljub nesorazmerju v obravnavanju gradiva, kljub neenotnosti metodološkega načrta pri sestavi celote, česar se je avtor sam dobro zavedal, ko je objavil leta 1915. v „Vedi“ avtokritično razmišljanje o svoji knjigi, pa pomeni to delo značilen preobrat v zgodovinskem ugotavljanju kolektivnih generacijskih gibanj, novost v postopnem nizanju in razlaganju tedanjih ideoloških naziranj. Razen tega pa je dr. Prijatelj v „Kersniku“ še vsestransko označil in opredelil vodilne slovenske može tistega časa: Levstika, Stritarja, Levca, Gregorčiča, Kersnika in druge, podajajoč obenem natančno sliko tedanjega literarnega snovanja pri nas. „Druga zasluga moje knjige je zgodovina literarnih in političnih ter sploh duševnih struj na Slovenskem,“ piše sam *V zatišju*, „prikazana sedaj enkrat po dokumentih. Estetično odločam, katera dela in katere osebe so tvorile napredek v razumevanju lepega pri Slovencih; kulturno-zgodovinsko pribijam, s katerimi dejanji smo se razvijali v diferenciran organizem, kateri poskusi so nas metali v kaos.“

V obsežni, vsestransko domišljeni in pomembni razpravi *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848. do 1857.* je nanizal leta 1924. in 1926. vrsto dognanj, s katerimi nas je uvedel v dobo vedno izrazitejše afirmacije našega narodnega življenja. V ciklu študij in razprav, ki jih je objavil od leta 1925. do leta 1930. v „Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino“ in v „Rapravah znanstvenega društva“, je nato natančno opisal: nastoj prvega slovenskega političnega lista „Napreja“, predzgodovino ustanovitve Slovenske Maticice, Jurčičevo in Stritarjevo snovanje „Klasja“, ustanovitev „Ljubljanskega Zvona“ in celovškega „Kresa“, odnose med Levčevim „Ljubljanskim Zvonom“ in Hribar-Tavčarjevim „Slovanom“ ter še utemeljil važnost leta 1868. v slovenski literaturi, ko se je pojavila ob „Staroslovincih“ povsem nova generacija „Mladoslavencev“. Sintetično je nato spregovoril o novem pokolenju leta 1924. v „Ljubljanskem Zvonu“ s študijo *Vloga „omladine“ v prvem obdobju „mladoslovenskega“ pokreta* in z esejem „*Mladoslavenci“ in „Mlada Evropa“*, kjer je podal predvsem njih svetovnonazorsko, narodno in politično miselnost.

Toda mimo teh širših literarno-zgodovinskih orisov je objavil dr. Prijatelj še kopico estetsko-kritičnih študij o slovenskih pisateljih in pesnikih. Izdaje *Kersnikovih, Jurčičevih — Tavčarjevih zbranih spisov*, ki jih je uredil po modernih znanstvenih načelih, ni opremil le z zgodov-

vinskimi komentarji, ampak tudi z monografsko zasnovanimi uvodi. Ob pisateljevo biografijo je nanizal še njegov svetovni nazor, označil njegovo literarno smer, se poglobil v način njegovega ustvarjanja, raziskal posamezna dela in jih estetično ocenil. Pri tem je z umevanjem psihološkega kreativnega procesa večje uporabljal pisateljeve zapiske, zasnute ali beležnice, upošteval tudi njegove izjave, opombe, popravke. Ni prezrl niti tujih niti domačih vplivov, raziskal pisateljevo snovno in vsebinsko plat ter se ustavil še pri njegovem stilnem oblikovanju.

Po umetniško-kritičnih vidikih je sestavil zlasti *Stritarjevo antologijo* (1919) in *Aškerčevo čitanko* (1920). Oba izbora najboljših, a tudi najznačilnejših Stritarjevih in Aškerčevih pesmi si je zamislil kot organsko celoto, kjer naj se razvojno zrcali njiju pesniško ustvarjanje. V plastično pisanih uvodnih esejih je označil njiju svojstvenosti, podal notranjo rast obeh in nato strnil svoja dognanja v sklepno sodbo o njiju pesniških vrednotah. Ob mehkoobno solzavem socialnem idealistu Stritarju, čigar „širokost duha daleč presega globokost njegovega talenta“, se nam razkrije Aškerc kot eruptiven, realistično usmerjen človek, ki je že po svoji naravi „strasten vernik svobode“ in socialne pravice. „Njegova poezija“, sklepa pisatelj, „obstoji iz samih kvadrov, neotesanih, silnih temeljnih kamenov, iztrganih iz osrčja naše zemlje, legajočih globoko v osnove naše narodne literature.“

S tremi esejii pa se je dr. Prijatelj dotaknil tudi slovenske moderne, treh njenih predstavnikov, s katerimi je sam duševno rasel in dozoreval.

Osebnostna žalost in globoka ljubezen do prerano umrlega prijatelja zazveni iz Prijateljeve zanosito oblikovane študije o Murnu-Aleksandrovi, ki jo je objavil leta 1903. kot uvod v njegove *Pesmi in romance*. Doumeti ga je skušal iz tedanjega vzdušja in razmer, iz tistega ljubljanskega predmestnega okolja, kjer je potekala Murnova bolna mladost, a tudi iz svojstvenosti njegove narave, iz prvin njegove lirične osebnosti. Aleksandrov je bil „človek nenavadno tanko razvitih čustev“, ves prežet s koprnenjem po zemlji, po njeni vidni lepoti, a kot pesnik neumoren iskalec izrazne pristnosti in oblikovne prvotnosti. „On ni bil človek,“ piše Prijatelj, „ki bi se družil z zemljo kot njen del, ki bi se projeciral vanjo (Kette), ampak on je meščan, ki hrepeni zemljo videti . . . On ni cel živel tega, kar je pel, ampak kar je pel, po tem je cel hrepenel.“

Povsem drugačna pesniška narava pa mu je Oton Župančič, ta slovenski mag liričnega izraza in apolinične zanositosti. V svojem *Govoru o Župančiču* se je Prijatelj leta 1909. v „Naših zapiskih“ zamislil v osnovne značilnosti Župančičeve pesmi, v njegovo vsebinsko, formalno in snovno izrazitost. V njem čuti težnjo po sintezi, „po večnem jedru

stvari“, odboj od vsega, „kar je slučajno, anekdotično, površno, zunanje“. Župančič živi v realnosti celo takrat, ko razmišlja o najbolj abstraktnih stvareh, „o najvišjih resnicah“, on išče kot pravi pesnik vedno najkonkretnejše simbole, „nevidnosti spaja z vidnostjo, racionalnosti daje racionalno obliko“.

V osrednji Cankarjev umetniški problem, v njegovo osebno svojevrstnost se je Prijatelj poglobil leta 1921. v eseju *Domovina, glej umetnik!* Preko orisa Cankarjeve duševne genealogije, njegove socialne in domovinske miselnosti se je dokopal do elementov njegovega pisateljskega poslanstva. Cankar mu je izrazil lirični subjektivist, vedno in vselej samo umetnik, samosvoj v snoveh in obliki, dosleden individualist, vzvišen nad vsako preenostransko življenjsko ideologijo, odločen nasprotnik malomeščanske ozkosrčnosti. „Cankar je bil umetnik razpoložnja, finega liričnega ozračja, v katero je znal kakor pajek muho v svojo mrežo zapreti vsakega, ki je bil sposoben se dvigniti na atmosferični nivo njegovega ustvarjanja.“

Izredno bogata žetev Prijateljevega pet in tridesetletnega iskanja pa s tem nikakor še ni vsestransko popisana. Ob celotnejših pregledih iz slovenske literature, ki jih je pripravil za Ruse (*Slovenci i ih literatura*, „Slavjanskija izvēstija“, 1904/1905), Nemce (*Literatur der Slovenen*, „Oesterreichische Rundschau“, 1905), Srbe (*Istorija najnovije slovenačke književnosti*, „Letopis Matice Srpske“, 1907; *Slovenačka književnost*, 1920) in Madžare, je objavil še vrsto literarno-zgodovinskih ocen, doneskov in opozoril. V primerjalno literaturo spada njegova razprava *Puškin v slovenskih prevodih* (1901), s *Perspektivami* (1906) pa je podal svoj „estetični načrt“. Neutešljivo hrepenenje po spoznanju evropskih duševnih vrednot in umetniških vzponov ga je že zgodaj nagnilo v podrobno proučevanje tujih, predvsem slovanskih književnosti. S svojih potovanj po Rusiji, Poljski, Češki, Nemčiji in Franciji, kar je pretežno opisal v „Slovenskem Narodu“ (1904), je prinesel domov bogato zakladnico novih literarnih odkritij in spoznanj. Rusko literaturo nam je predstavil z eseji o Puškinu, Tolstem (*Tolstoj in njegov roman „Vstajenje“*, 1900), Čehovu, Gorkem, Dostojevskem, Turgenjevu in z dovršenimi prevodi iz Puškina („Kapitanova hči“, 1896, in „Evgenij Onjegin“), Koljцова, Šáltikova-Ščédrina, Turgenjeva (*Plemiško gnezdo*, 1935), Fofanova, Tjučeva, Sologuba, Gorkega. Svoja raziskovanja o Bjelinskem, Hercenu in drugih ruskih kritikih predrealistične dobe je strnil leta 1921. v idejno bogato knjigo *Predhodniki in idejni utemeljitelji ruskega realizma*, kjer je tudi nakazal važne vplive velikih nemških in francoskih mislecev 19. stoletja na istodobne ruske pisatelje. Med manjšimi portreti iz poljske literature je gotovo najvažnejši esej

o Poeziji „*Mlade Poljske*“ (1923). Iz proučevanja evropske kritike pa je nastal Prijateljev spis *Uvod v zgodovino kritike*, ki ga je izdalo leta 1928. „Društvo slušateljev filozofske fakultete“ v obliki litografiranih predavanj. Tu je nanizal v časovni zapovrstnosti glavne zgodovinsko-teoretične in literarno-kritične struje ter očrtal njih idejno miselnost.

Po globini in pomembnosti svojega dela, po bogastvu novih izsledkov in estetsko-kritičnih opredelitev je dr. Prijatelj brez dvoma utemeljitelj moderne smeri v novejši slovenski literarni zgodovini. Vsak njegov spis nam razodeva individualno močnega oblikovalca, idejno široko razgibanega znanstvenika, ki skuša vselej prodreti do podtalnih gibal literarnega dogajanja ter živo in neposredno pokazati čas in njega duševne predstavnike. Ob kulturno-zgodovinskih osnovah slovenskega narodnega razvoja se zlasti pogloblja v umetniški svet našega književnega ustvarjanja, kajti v njem se mu zrcali prvobitna moč slovenskega tvornega duha. Dr. Ivan Prijatelj je kot znanstvenik in esteta vsestransko značilen predstavnik slovenske literarne zgodovine, dragocena vrednota našega kulturnega življenja.

SVOBODA

ANTON DEBELJAK

*Tri leta je hodil sem na Tičistan
in kerme nudil jati sem pojoči.
Nekdaj na stegnjene mi prste skoči
prikupen ščinkec od gladu prigan.*

*Ves majhen mi strmi čez polno dlan,
osup in strah odseva mu iz oči,
nato pa tešč, kar je v njegovi moči,
odprhne daleč daleč v beli dan.*

*Razumem te, krilatec droboleči,
saj tudi jaz sem bil povabljen k Sreči,
za mizo že sem hotel sestiti gost.*

*Tedaj pa se zabliška iz lobanje:
Naj dlan se stisne, kaj mi bo zobjanje?
Vse drugo manj ko zlata je prostost.*

P O P R A V E K

Prvi verz pesmi „Svoboda“ Antona Debeljaka na str. 19. naj se glasi pravilno: *Tri leta hodil sem na Tičistan.*

AŠKERČEVA OBLETNICA

AŠKERČEVA PISMA ŽMAVCU

P R I O B Č U J E M A R J A B O R Š N I K

Med vsemi Aškerčevimi rokopisi, kolikor mi jih je bilo doslej dostopnih, se mi zde poleg delno že objavljenih pism Turnerju njegova pisma Žmavcu najzanimivejša in najaktualnejša. V njih je pesnik točno opredelil svoje stališče do najosnovnejših življenjskih vprašanj, in to stališče, ki si ga je samostojno, z velikim trudom in žrtvami priboril, je bilo za naše tedanje ozke razmere povsem novo; razumeti ga je mogel le človek, ki ni bil vklenjen vanje.

Da se je mogel v prozi sicer redkobesedni Aškerc v teh rečeh tako neposredno izpovedati prav petnajst let mlajšemu Žmavcu, pojasnjuje več okoliščin. Ne samo, da je bil Ivan Žmavc Aškerčev štajerski rojak (rojen 11. januarja 1871 v vasi Zlogonsko, občina Kapele v brežiškem okraju) — do Kranjcev je bil pesnik bolj nezaupljiv —, tudi Žmavčev miselni razvoj se dá v marsičem primerjati z Aškerčevim. Kakor Aškerc je tudi Žmavc po maturi 1890, katero je napravil v Mariboru, najprej vstopil v teologijo — na Gregoriano v Rimu —, imel pa je toliko moči in možnosti, da je že po petem semestru 1893 izstopil in posvetil sedem nadaljnjih semestrov študija matematiki in prirodnim vedam na graški univerzi. V tem času (od 1. decembra 1894 do 30. septembra 1895) je odslužil tudi vojaški rok na Dunaju, kjer je pridno zahajal v družbo slovenskih visokošolcev, ki so z Govekarjem na čelu pripravljali „novo strujo“ v slovenski miselnosti in leposlovju. Eksakten, kakor je bil že tedaj, se Žmavc ni zadovoljeval zgolj z navadnimi socialističnimi in naturalističnimi krilaticami, marveč je posebno kasneje, v Gradcu, pričel študirati marksizem, ki ga je tudi praktično skušal uveljavljati. Seznanjal se je s srbskimi in nemškimi socialnimi demokrati, razširjal svoje ideje v akademskem društvu „Triglav“ in med slovenskimi delavci, jim prirejal predavanja ter pisal v socialnodemokratski list „Delavec“. Kakor sam poudarja v pismu Boršnikovi z dne 30. januarja 1935, je bil eden prvih slovenskih akademikov-marksistov. Toda član druge internacionale je ostal komaj od začetka 1896 do 1. oktobra 1897; pod Dühringovim, predvsem pa pod Masarykovim vplivom se je vse bolj oddaljeval od marksizma, dokler ni z odhodom v Prago (1. oktobra 1897) nastopil nove faze svojega duševnega razvoja. Na praški nemški in češki univerzi je pričel sistematično študirati sociologijo, kateri je ostal zvest do danes. Po promociji 1898 je prejel mesto knjižničarja v praški vseučiliški knjižnici, postal njen podravatelj in bil komaj pred kratkim upokojen.

Dr. Žmavc je plodovit znanstvenik, priznan preko mej kot utemeljitelj nove znanstvene panoge — energetske sociotehnike. Piše v različnih svetovnih jezikih, največ pa v češčini. S slovensko javnostjo so se mu neposredni stiki od svetovne vojne sem nekoliko zrahljali (pisal je le še za ljubljansko Njivo, v Jugoslovenskega Trgovca in v SN); dotlej pa je sodeloval pri celi vrsti naših časnikov in časopisov (D, Delavec, Novo Doba, NZ, P, RK, SN, SP, Veda, ZMS). Leta 1913. je izdal tudi samostojno delo: Ozdravljenje socialnega življenja. Gorica. Slovenska Matica, 2v. 1. — V času, ko je bil Aškerc sourednik (1895—1900) in urednik (1900—1902) „Ljubljanskega Zvona“, je bil Žmavc tudi „Zvonov“ stalni sodruđnik. (Objavil je v „Zvonu tele članke:

Masaryk — slovanski filozof 1897; Vseučilišče v Ljubljani 1898; Palackega filozofija povesti in politika 1899; Socialno vprašanje 1900; Socialni problemi v Prešernu 1900; Staroklasicizem in politična vzgoja naroda 1901; Kmečka in mestna kultura 1902.) Da je Žmavčeve stike z „Zvonom“ vzdrževal predvsem Aškerc, dokazuje že dejstvo, da se je kasneje tu oglasil samo še enkrat (Kako obogatimo? 1905).

Prim.: NZ 1914, 194; NE; Žmavčevo avtobiografijo in bibliografijo za SBL; Žmavčeva pisma Boršnikovi z dne 30. januarja, 17. februarja 1935, 14. januarja 1936. — Poslužujem se kratic Slovenskega biografskega leksikona.

Ker Žmavčeva pisma Aškercu niso ohranjena, priobčujem kot uvod k Aškerčevim pismom edini ohranjeni koncept Žmavčevega pisma Aškercu, ki uvaja njuno korespondenco. Zanimivo je, da je imel Žmavc navado, zabeleževati si v Aškerčeva pisma tik po prejemu s svinčnikom opazke — navodila za svoje kasnejše odgovore. Ker so te opazke zaradi okrajšav in zaradi čisto nečitljivih nemških stenogramov večkrat čisto nerazumljive, jih v celoti ne morem objaviti. (V pismu z dne 14. januarja 1936 mi dr. Žmavc obljublja, da jih bo sam v celoti uporabil v svojih spominih na Aškerca, ki jih mogoče kdaj objavi.) Pač pa dodajam v svoj komentar, ki sledi posameznim pismom vse one Žmavčeve opazke, ki poglobljajo razumevanje Aškerčevega teksta.

Aškerčev in Žmavčev tekst puščam z jezikovnimi in pravopisnimi pomanjkljivostmi vred docela neizpremenjen; kar sta svojerodno prečrtala, navajam poleg v oglatem oklepaju; kar sta v lastnem tekstu podčrtala, razprto.

G. drju Žmavcu se na tem mestu najlepše zahvaljujem za prijaznost, da mi je pisma prepustil v objavo, in za vsa pojasnila; g. drju Berkopcu za prepise Žmavčevega koncepta in Aškerčevih pisem od števil 1 do 12 ter 15, 27 in 28 (ostala sem prejela v originalu); g. Alojziju Bolharju, gimn. učitelju stenografije, pa za tolmačenje nemških stenogramov.

Žmavčev koncept pisma Aškercu

Veledenjeni gospod!

Gradec 27./9. 1896.

Misleč, da ste se vrnili iz potovanja, in da se vsled slabega vremena še niste odpravili na drugo, dovoljujem si te vrstice.

Z veseljem se spominjam lepega [dneva] duševnega vžitka, ki sem ga imel v Vaši družbi. Še enkrat: srčna hvala!

Tu v Gradcu [se] nek jurist (prof. Kreka sin) [pripravlja] namerja, Vas seznaniti z nemškim občinstvom; prevel bo nekaj poezij in izdal brošuro.

[Tu v Gradcu imam] za soseda v stanovanju imam Srba, ki je bil lani na beligraskem vseučilišču; posjetil sem ga in kako slovstvo sem našel pri njem? „Neue Zeit“, „Sozial, Akademiker“, „Il socialismo“ (Ferri) etc. etc. Zdi se, da je moderna ideja tudi že med Jugoslovane našla pot; najlepše pa je to, da so slovanski socialisti v istini Slovani. Upam,

da bodo [te ideje] ta znanstvena načela vendar enkrat spodrinila poznati hrv.-srbski-blgrski-slov. šovinizem in partikularizem. — Jaz, dasi se učim kemiji, poleg [i] čitam obče, zlasti socij. knjige; uprav sem prebral prekrasno delo: „Bellamy, Ruckblick aus d. Jahre 2000 auf 1887“; divna utopija z [globokimi] božanstvenimi soc. [idejami] smisli!

Priporočuje se, sem

Vašemu blagorodju

srčno udani

cand. prof. Ivan Žmavc.

Graz, Maiffredygasse 10 A, 1 St. 1.

Brošura, ki jo ima Žmavc v mislih: Anton Aškerc. Studie mit Übersetzungsproben von Dr. Gojmir Krek. Laibach. Verlag L. Schwentner 1899.

Srbski tovariš, ki ga tu omenja, je bil kemik Milivoj Savić, sedanji upokojeni sekcijski šef v ministrstvu trgovine v Beogradu (Žmavčevo pismo Boršnikovi 14. januarja 1936; Ko je ko u Jugoslaviji 1928, 132). Pod psevdonomom „dr. Milivoj Savić“ je Žmavc 1898 priobčil v „Zvonu“ svojo razpravo „Vseučilišče v Ljubljani“.

I

Velenje (Skale)

20/X 96

Blagorodni gospod!

V pisanju pisem sem že od nekdanj velik lenuh; zato Vam potrjujem prejem Vašega prijaznega lista šele danes. Oprostite!

Želim, da bi se bili prepričali, da nisem takšen gorjanski medved ali nepristopen troglodyth, za kakršnega so me morda razglasili kaki „prijatelji“. Ah, saj vemo, da hodi po slovenski zemlji legijon takih „prijateljev“.

Jaz sem še vselej bil vesel ter se čutil srečnega in počeščenega, če me je kje v samoti obiskal kak odkritosrčen in svobodnomisleč rojak. —

Ako izda gosp. Krek o moji knjižici kak essay s prevodi, bom mu hvaležen ter bode tudi literaturi samo koristil. Razume se, da bodo prevodi tudi v vsakem oziru dovršeni. A prelagati bi se imeli samo najboljše kosi. —

Nova ideja, o kateri sva tukaj govorila in ki si osvaja čim dalje več terena, odseva nekoliko tudi že iz naše literature.

Saj si ne moremo dandanes pri nobenem narodu misliti pisatelja in umetnika, ki bi bil „antidemokrat“. To bi bil vendar že prehud reakcionar in pravi anahronističen kuriozum. Znana temna garda naj pisari o [meni] moji knjižici, kar se ji ljubi; jaz ne bom nikoli drugače pisal, kakor svobodomiseln, napredno in v novem duhu...

Nova ideja, ki mora vsakega razumnika zanimati, da jo študira, seveda ni čisto nova. Toda doba na pr. rim. Gracchov se razločuje od naše dobe, kakor noč in dan!

Pravi kulturni razvoj na širši podlagi s sodelovanjem ljudskih mas, se je začel prav za prav še le v tem stoletji.

Tak kulturni razvoj k boljšemu se vrši za posamezne dobe skoro neopazovano.

E pur si muove!

Človeštvu in zgodovini se pa ne mudi, četudi posamezni rodovi trpijo in hirajo.

Kaj je tisoč let v historiji? Zato tudi ne smemo biti preveliki optimisti. Kar se nas ubogih Slovencev tiče, reče se lahko, da nas je nova doba našla premalo pripravljene.

Narodnost sama nam še ni utrjena in zavarovana. Zatorej, če se tudi pečamo s socijalno idejo, vendar ne smemo pozabiti tega, kar nam je vsak dan sedaj še bliže: ohranitev narodnosti, ki spada prav za prav tudi v socijalno vprašanje. Nevarno bi bilo torej, ko bi naša akademična mladež odstavila narodnost z dnevnega reda, čeprav je obenem absolutno potrebno, da študira tudi nove moderne mednarodne struje . . .

Na N. Z. sem, kakor ste videli, tudi jaz naročen. Končno se dovoljujem nadlegovati Vas še z nekoj prošnjo, ali z nasvetom. Ker Mahničevci (goriški, štajerski in kranjski) strastno napadajo vsako svobodomiselno knjigo in so obsodili tudi mojo letošnjo knjižico — ali ne bi kazalo tem ljudem dati nekak „contra“.

Ako sem si s svojimi satirami pridobil kaj simpatij med akadem. inteligencijo, ali ne bi hotela ista inteligencija kako agitirati, da se moja knjižica čim prej — razproda? To bo najboljši odgovor vsem reakcionarnim neslanostim!

Gotovo bi tudi dunajski studenti hoteli kaj storiti v tem zmislu.

Ne mislite, da hočem imeti morda kako reklamo za svoje verze; jaz bi le rad, ko bi naši reakcionarji bili na najfinejši način ad absurdum dovedeni . . .

S spoštovanjem in lepim pozdravom
udani
A. Aškerc.

Aškerc potrjuje prejem Žmavčevega pisma z dne 27. septembra 1896.

N. Z. (= marksistični berlinski časopis „Neue Zeit“) omenja Aškerc tudi v pismih drju Pavlu Turnerju in Franu Govekarju. Tako piše na primer Turnerju 28. decembra 1896: „V nemšk. jez. čitam in jemljem revueo „Neue Zeit“. Socijalno vprašanje“ zanima me čedalje bolj.“ (Aškercovo korespon-

denco s Turnerjem hrani mariborski banovinski arhiv; citiram po prepisih, ki jih je dal dr. Turner v uporabo Franu Govekarju.)

Aškerc misli na zbirko „Lirske in epske poezije“. V Ljubljani. Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg. 1896, ki je dvignila v katoliških listih veliko hrupa. Tu ima Aškerc v mislih napad v „Rimskem katoliku“, 1896, zvezek IV., str. 373—408: Cirilski, Anton Aškerc. Leposlovna in kulturna črtica.

Ob zadnjih Aškercjevih odstavkih ima Žmavc nekatere zanimive opazke. Tako na primer namiguje, da je cena knjigi previsoka, da bi jo mogli študentje več kupovati; da sam v društva tudi redno ne zahaja, da bi mogel pomembno agitirati, da pa bo Aškerc postal častni član „Triglava“, ako bi napadi nanj postali hujši.

2

Velenje (Skale)

29. X. 96

Čislani gospod!

Tudi jaz sem Vašega mnenja, da nova ideja ne more narodnosti škodovati, ker sloni na principu absolutne pravičnosti.

Pripravljeni pa nismo dovolj v tem oziru, ker smo sploh v izobrazbi zaostali, ker nimamo svojih šol.

Nova ideja ima jako hvaležno polje in veliko dela. Največje protislovje in največji škandal naše dobe je to, da je oficijelno krščanstvo popolnoma v rokah velekapitalizma. Sicer pa je bilo v srednjem veku še [boljše] hujše...

Dobro bo za Vas in za nas, ako pojedete tudi na kako inozemsko vseučilišče, kjer je znanost bolj svobodna, nego pri nas, kjer bi tudi znanost radi vpognili pod klerikalni jarem.

V Parizu študira letos jeden Slovenec, jurist Jože Goričar (Makšetrov) iz Mozirja. Dobro bi bilo, ko bi vsako leto nekaj naše mladine šlo kam „za mejo“ v svobodnejše in naprednejše dežele študirat; dozdej smo se še vse preveč držali „za pečjó“. Poglejmo Čehe, Srbe, Poljake in Bolgare in Ruse, kako rad zahajajo na francoske in angleške šole in kako potem delujejo doma v zapadnem duhu...

Hvala Vam lepa za poročilo, da vseučiliška mladina symatizuje z mojoj knjižicoj in njenim satirskim duhom. Tiskal je Bamberg 1500 (petnajst sto) eksemplarov. Koliko pa je dosedaj razprodanih, tega ne vem. Vsak drugi založnika lože vpraša, kako stoji razprodaja, nego ravno jaz, avtor; to je delikatna stvar.

Absolutno draga sicer knjiga ni, draga pa je z ozirom na naše malenkostne razmere, to priznam; a jaz seveda nisem imel in nimam nikake besede gledé določevanja cene. To je čisto založnikova stvar.

Ubogo je res in žalostno, da nas je tako malo, ki govorimo slovensko narečje. Pri Čehih ali Poljaki bi knjižica take vrste imela že morebiti več izdanj...

Želim Vam, da prav „židane“ volje obhajate I./II svojo „primicijo“ ... ter zdravi in idealovpolni dosežete svoj doktorski klobuk!

Z najlepšim pozdravom

Vaš

A. Aškerc.

Aškerc ima v mislih poznejšega avstrijskega konzula dr. Jožeta Goričarja, ki se je boril v Ameriki za zedinjenje Jugoslavije. (Podatek ge Mici Goričarjeve iz Mozirja.) — Te nazore o potrebi akademskega študija na slovanskih in na drugih zapadnih neavstrijskih univerzah je Aškerc podrobneje razvil v „Ljubljanskem Zvonu“ 1901, 494, v informativnem članku „Našim srednješolskim abiturientom“.

Ko bi Žmavc ne bil izstopil iz jezuitskega kolegija v Rimu, kjer je študiral od 1. novembra 1890 do 1. februarja 1893 krščansko filozofijo, bi bil imel 1. novembra 1896 svojo primicijo. Tako pa je najbrž ta dan slavil kot dan svobode, o čemer je bil vsekakor obvestil tudi Aškerca (Žmavc Boršnikovi 14. januarja 1936).

3

Velecenjeni gospod!

Velenje 20. XI. 96

Tukaj me ožemajo ko limono. Vse telesne moči bom pustil v Skalah, in, če ostanem še eno leto tu, pojdem brez nog od tod.

Potem pa se nekateri še čudijo, da že tako dolgo „molčim“.

Slovenski pisatelj, — Tvoje ime je ironija!

Proletarec sem torej tudi jaz, in službena sužnost je kriva, da na nekatera prijateljska pisma često niti ne utegnem odgovarjati.

Torej: „direktnih in bolj preprostih si želite od mene.

Ali niso takšne direktne vse tiste, ki jih objema cyklus: „Iz pesmarice neznanega siromaka“? Te pesmi so tako lahke, da jih mora razumeti na prvi mah vsak delavec. Obetati Vam ne morem seveda, ker po naročilih ne delam. Nemogoče pa ní, da . . . . Posamezne pesmi iz moje zbirke se smejo ponastiskavati s privolenjem založnikovim. Dotični gospodje naj se torej obrnejo na Bamberga . . .

Poslanec R. je dobro dobil po prstih v „D.“ — Škandal je tudi, da so nekteri drugi naši poslanci glasovali zoper direktne in tajne volitve v 5. kuriji.

Nemec Kuhn je v Ljubljani tudi dobil „svoje“ ulice. „Narodni radikalizem“ se močno utrjuje pri nas (?). Eh, napredujemo, napredujemo — kaj bi tisto!

Kaj pa pravite o nameravanem shodu slov. literatva vseh strank? Po moji priprosti pameti se morejo shajati na enem in istem kongresu skupno samo tisti ljudje ki [so] se vsaj v načelih soglašajo med seboj. Kako bi mogli torej zborovati skupaj svobodomiselnih in reakcionarnih, ultraklerikalnih pisateljev — tega ne razumem. Nazadnjaki se ne bodo poboljšali, naprednjaki pa vendar ne morejo zatajiti in zavreči svojih principov in idealov. Kako bi mogel iti na shod, na katerem bi vedel, da najdem Mahničarja et consortes?

Apropos: „Slovenec“ me ima bajet hudo v „delu“. Groza! Kaj le bo? Ha, ha!

Da ste mi zdravi in veseli v teh konfučnih časih —

želj Vam iz srca

Vaš

Puščavnik.

Na prvi strani na gorenjem robu pisma ima Žmavc opazko o težkih razmerah, ki žive v njih slovenski dijaki. Ker se bore z revščino, so brez trdnih načel in značaja. Ker neredno in siromašno žive, prezgodaj mro. Bogoslovci lahko študirajo. Da dijaki niso bog ve kaj, je kriva vzgoja. Gimnazija zmede, univerza ne izboljša.

Ob Aškerčevem stavku „Potem pa se nekateri še čudijo, da že tako dolgo molčim“, omenja Žmavc Stojalovskega, ki o njem piše Boršnikovi 14. januarja 1936, da je bil tedaj, menda na Dunaju, nekakšen avstrijski Savonarola, torej plemenit revolucionar kakor Aškerc.

Ob Aškerčevem stavku „direktnih in bolj preprostih si želite od mene“, pripominja Žmavc, naj bi se Aškerc v pesmih boril zoper kapitalizem in aristokracijo, torej zoper klerikalizem, in naj bi bile pesmi bolj aktualne.

„Iz pesmarice neznanega siromaka“ je ciklus tendenčno socialističnih, čeprav ne ravno revolucionarnih pesmi, katere je Aškerc objavil v svojih „Lirskih in epskih poezijah“ na straneh 67—75. Ob Aškerčevi navedbi teh pesmi je Žmavc pripisal: „(Moram prečitati.)“ Ko jih je prečital, je dodal k naslednjemu Aškerčevemu stavku: „Te pesmi so tako lahke, da jih mora razumeti na prvi mah vsak delavec“ opazko: „? Božično?“ Žmavc očitno dvomi, da bi bila „Božična pesem siromakova“ (str. 71) vsakemu delavcu razumljiva.

Aškerc: „Obetati Vam ne morem seveda, ker po naročilih ne delam.“ Žmavc: „Zakaj ne?, Gelegenheits“ — kakor Goethe.“

Zelo verjetno je, da so pričele na podlagi takih Žmavčevih opazk nastajati Aškerčeve bolj „direktno“ pesmi. Predvsem njegov „Pavliha na Jutrovem“, katerega je pričel Aškerc objavljati v „Ljubljanskem Zvonu“ 1897, 517.

„Dotični gospodje“, ki so želeli ponatiskovati posamezne pesmi iz Aškerčevih „Lirskih in epskih poezij“, „so bili morabitni socialnodemokratski uredniki slovenski“ (Žmavc Boršnikovi 14. januarja 1936).

„Poslanec R.“ je najbrž štajerski slovenski poslanec Robič; „D“ pa „Domovina“ ali „Delavec“, ki ju pa nimam na razpolago.

O predlogih in glasovanju za peto kurijo primerjaj Prijateljstvo knjigo „Janko Kersnik, njega delo in doba“ II, 536.

Za shod slovenskih literatov in žurnalistov je dal pobudo Fran Govekar 1896 s člankom v „Edinosti“ in z vrsto člankov v „Slovenskem Narodu“ pod

naslovom „Sestanek slovenskih književnikov in umetnikov“ od 11. do 19. novembra. O shodu se je veliko razpravljalo v tisku in v privatnih debatah. Prišlo je celo do komersa slovenskih literatov, umetnikov in knjigotržcev, kjer je bil izbran med člane prirediteljev kongresa kot zunanji odbornik tudi Aškerc (prim. SN 14. septembra 1897 in Sočo 17. septembra 1897). Končno pa je moral „Slovenski Narod“ ugotoviti pomanjkanje „odziva in zanimanja“ (SN 14. decembra 1897) in tako je vsa reč zaspala. (Prim. tudi Sn. 1912, 275.)

Aškerc: „Kako bi mogel iti na shod, na katerem bi vedel, da najdem Mahniča et consortes?“

Zmavc: „i seve ne morete.

njegov [= Mahničev] program še najbolj jasen; Mahniča jaz ne sovražim. on se ‚ofra‘, je, mislim dober človek ali abnormalen. ‚falot‘ ste rekli je sam bil; nekaj pregledal, obče pa sodil.“

Aškerc: „Apropos: ‚Slovenec‘ me ima bajé hudo v ‚delu‘. Groza! Kaj le bo? Ha, ha!“

Zmavc: „Seveda, s katol. stališča ne more drugače.“

Z 11. novembrom 1896 je pričel namreč priobčevati Vasilij v „Slovincu“ vrsto člankov pod naslovom „Aškerc in drugi“, kjer napada Aškercu in tako zvane „novostrujarje“.

4

Velecenjeni gospod!

Velenje 30. XI. 96

Kakor sem rekel: nemogoče ni, da napišem še kaj bolj „direktnih“, toda, čisto aktualno-političnih že ne, ker take reči imajo samo efemerno vrednost.

Vaše poročilo, da me namerava „Triglav“ imenovati za častnega člana, me je jako prijetno iznenadilo. To imenovanje si bom štel v veliko čast in mi bo nekaka satisfakcija za vse insulte, s katerimi me obsipavajo ljubljanski in goriški derviši. Ali ste čitali „Rim. katolika“ (zvezek IV.). Ti ljudje res mislijo, ker so se „nabüflali“ nekaj dogmatike, da znajo tudi estetiške in literarne kritike pisati!

Kako zavijanje, kako natolcevanje! Kaj je ironija, o tem ti kritikastri nimajo pojma. Da je n. pr. pesem: „Temni nauki — pojasnjeni“ satira, tega [ne] bedak niti razumel ni, ampak pravi, da so to moji nazori, da sem dal v tej p. „duška gospodar. liberalizmu“. Neverjetno! . . . In tak kritikasterski pamflet se imenuje rimsko-katol. kritika! In jaz jim naj zdaj odgovarjam, tem oslom. Sam sebe naj komentiram?! — Čedalje bolj prijetno je na Slovenskem . . .

Če morem priti na komers? Rad bi prišel — zarad gospodov dijakov samih, ki ste mi naklonjeni in pa, da bi svoje kritike še bolj jezil. Toda, zdaj še ne vem, kako bo zarad dela. Neki penzionist pride te dni k nam, kakor slišim. Če me bo mogel in hotel n a d o m e š č a t i v službi, bi prišel v Gradec. Danes Vam torej še ne morem za gotovo obljubiti, ker ne vem, ali dobim s u p l e n t a. Fotografije svoje n i -

m a m. Ako se dam kdaj še fotografirati, dobi „Triglav“ gotovo eno. Moja najboljša fotografija je tista, ki jo je izdal letos — Bamberg v Ljubljani. —

Z vsem spoštovanjem in
s pozdravom

Vaš Aškerc.

Mahnič — škof! Ha, ha!

Žmavc, ki je imel na graško akademsko društvo „Triglav“ velik vpliv (Žmavčevo pismo Govekarju 18. decembra 1896 in Boršnikovi 30. januarja 1935), se je trudil, da prejme užaljeni pesnik od naprednih graških akademikov vsaj majhno zadoščenje za besne napade z nasprotnega tabora; posredoval je, da je „Triglav“ na slavnostnem zborovanju 5. decembra 1896 z „ogromno večino, z vsemi glasovi proti jednemu“ izvolil Aškercu za svojega častnega člana (prim. SN 7. decembra 1896). Kako je Aškercu ta pozornost ganila, priča poleg njegovih pisem Žmavcu tudi telegram, s katerim je 6. decembra iz Škal odgovoril „Triglavu“ na njegovo telegrafično obvestilo:

„Telegram prejel ravnokar ni me bilo doma imenovanje za častnega triglavana me srčno veseli in sem ponosen na to posebno cast vse za narod in svobodomiselní napredek. vivat crescat floreat triglav = Askerc

Telegram No 1687

Akademično društvo triglav Universität Graz“

(Aškercove dopise „Triglavu“ hrani „Triglav“ v Ljubljani v svojem arhivu.)

Aškerc: „Ali ste čitali ‚Rim. katolika‘ (zvezek IV.).“

Žmavc: „vsi čitajo v čitalnici.“

O „Rimskem Katoliku“ prim. komentar k 1. Aškercovemu pismu. — „Temni nauki — pojasnjeni“ je tretja pesem „Iz pesmarice neznanega siromaka“ (Lirske in epske poezije, 70).

Mahnič je bil 22. novembra 1896 imenovan za škofa na Krku (SBL II, 7), kar je Aškerc posnel iz „Slovenskega Naroda“ 1896 z dne 25., 26., 27. novembra.

5

Velec. in dragi gospod Ž.!

V največji naglici, ker že „vabi“. —

Ako pridem, bom iz Celja telegrafiral, s katerim vlakom se peljem. Predsedništvu „Trigl.“ pišem in odpošiljam istočasno pismeno zahvalo za odlikovanje.

Srčen pozdrav!

A. Aškerc

Velenje 8. dec. 96.

Vizitka.

Slavnostnega komersa, ki ga je priredil „Triglav“ Aškercu na čast 9. decembra 1896 v hotelu „Ressource“, se Aškerc osebno ni mogel udeležiti, pač pa je poslal 8. decembra „Triglavu“ obširno, štiri strani obsegajoče pismo z dovoljenjem, da se sme prečitati pri komersu (pismo je objavljeno v „Slovenskem Narodu“ 1896 v Dozvalovem poročilu o komersu, katero je izšlo 14. in 15. decembra med dopisi iz Gradca).

Velečenjeni gospod!

Nisem mogel priti, ker sem moral biti zaradi službe drugi dan (v četrtek) domá.

No, sicer pa je boljše tako, da nisem bil osebno navzoč. Slavnost naj je veljala samo idejam, ne pa skoz in skoz pomankljivi osebi. Nisem osebne časti lakomen. A moja osebnica bi bila na komerzu samo — na poti. Pa tudi „svet“ bi si kaj lahko mislil: Glej ga, v Gradec se vozi, da si bo dal — „kadit“. Tako je.

In kakor je bilo, tako je bilo dobro; in potrebno je bilo, da so deriši dobili odgovor!

Za mene pa je čast, ki mi jo je naklonil „Triglav“, važnega pomena, ker sedaj vidim, da nisem o s a m l j e n, ampak da je cvet naše domače inteligencije [pa tudi] na moji strani. Veseli me pa tudi, da so drugi naši bratje Slovani z nami solidarni. In če bi se bilo medsebojno spoznavanje slovanskih društev pri tej priliki še bolj utrdilo, bilo bi res lepo!

Nisem pa slutil, da bo komerz tako slavnosten in tako dobro obiskan, kakor čitam v „Südst. Post“ in v „Narodu“ in kakor mi pišete Vi, g. Mahničevcev je zdaj venderle morebiti nekoliko sram.

Zanimivo je res, da je Südst. Post hotela objaviti oba dopisa!

L. 90. ni htela omeniti moje prve knjižice, čeprav je bil Bamberg poslal uredništvu rekomandiran eksemplar.

Bržčas so sprevideli, da me z molčanjem ubiti več ne morejo pa kažejo „gute Miene zum bösen Spiel“. Tudi urednik je, kakor čujem, zdaj drug, znani Haderlap.

Tudi g. Miha Vošnjak je že menda pozabil, ko sem ga bil že pred 90. letom enkrat na Slatini hudo prijel zaradi Hohenwarta. To je visoka politika — ta naša slovenska politika! kaj ne?

Če se bodo moje reči preložile na srbski jezik, me bo veselilo.

Sploh se Srbi veliko bolj zanimajo za nas uboge Slovence, nego Hrvati. „Vienac“, na katerega sem že kakih 12 let naročen, je šele oktobra omenil mojo knjižico in obljubil recenzijo.

„Prosvjeta“ pa je pisala pristransko in površno ter z nekakim visokim preziranjem. Nič ne de. Če pravi „Prosvjetin“ kritik, da so v mojih „poczijah“ „u v j e k p o l i t i č k e m i s l i, k o j e m i i z p u n j u j u d u š u“, mislim, da je to že prehud tabak. Moji spisi kažejo, da sem jaz Hrvate zmerom ljubil...

Od „zgoraj“ še nisem nič dobil. Nič ne vem, kako sodijo o meni in ne morem zvedeti ničesar. Nemara „jim“ je znano iz dosedanjih inkvizicij, da sem neizpokorljiv grešnik. Buddha pomaga!

Dokler me bosta grajala „Slovenec“ in „R. katolik“ in pa dokler me bode podpirala domača in druga slovanska akademična mladež, tako dolgo vem, da sem na pravi poti.

Na komerzu sta, kakor čitam v listih, zlasti Vidva z g. Vrstovšekom lepo govorila v naprednem zmislu. Vi pa imate brez dvoma tudi nemalih zaslug, da je Triglav mi javno pokazal svoje somišljenje. Hvala Vam lepa!

Želim Vam prijetnih praznikov in uspešno novo leto!

Ves Vaš „Triglavan“
Aškerc.

P. S: Oprostite, kdo pa je tisti gospod, ki je protestiral zoper mene. Naj nikar ne misli, da sem „jezen“ nanj...

Glede poročil o Aškerčevi slavnosti v časopisih „Slovenski Narod“ in „Südsteirische Post“ (polednjega sem zaman iskala v naših javnih knjižnicah) prim. Žmavčevo pismo Govekarju z dne 18. decembra 1896: „V liste jaz ne pišem, razen v ‚Del.‘, ker nobeden ne sprejme mojih nazorov, zlasti ‚Sl. Nar.‘ ne; prej še ‚Südsteir. P.‘!! Vender so skoro vsi spisi o slavnosti v mojem duhu; ponižnost je resnica, reče celo sv. Avguštin (pred Göthejevim ‚Nur L...‘) in zato smem Tebi priznati, da imam veliko vpliva pri mladih akademikih, dočim me nekateri starejši iz časov, ko je bil v ‚Triglavu‘ največji ideal — p i j a n o s t, imajo za domišljavega, češ, da previsoko cenim svojo znanost zlasti v soc. vprašanju.“

V tem pismu Žmavc napoveduje tudi svojo notico o Aškercu, ki je izšla anonimno v „Ljubljanskem Zvonu“ 1897, 50, pod naslovom „Aškerc — častni član ‚Triglava“.“

Aškerčeva prva knjižica so „Balade in romance“ (V Ljubljani. Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg. 1890).

Zaradi politične smeri ter postopkov štajerskega poslanca Mihaela Vošnjaka in njegovega glasila „Südsteirische Post“ se je Aškerc večkrat razburjal javno in v zasebnih pismih ter pogovorih (prim. Sn 1912, 281, 323 in Aškerčevo pismo Turnerju 11. novembra 1897).

Žmavc se danes ne spominja več, če je res izšel v tej zvezi kak prevod Aškerčevih pesmi v srbskem tisku. Glede srbohrvaških prevodov in notic o Aškercu prim. Aškerčevo bibliografijo, ki v nekaj mesecih izide.

Hrvaška revija „Prosvjeta“ je objavila 1896 na str. 479. daljšo oceno Aškerčevih „Lirskih in epskih poezij“, ki za Aškerca ni bog ve kako ugodna.

Akademik, ki je protestiral zoper Aškerčevo izvolitev za častnega člana „Triglava“ (prim. komentar k 4. pismu), je bil neki „hudo klerikalen medicinec iz Kranjske“, čigar ime je pa Žmavc že pozabil (Žmavc Boršnikovi 14. januarja 1936).

Velecenjeni gospod!

Ne vem, kakšno bo to-le pisemce, ki Vam je zdaj pišem, ker včeraj „stante pede“ nisem utegnil.

Nahajam se namreč, kakor lahko slutite, v sila tragikomičnem, abnormalnem položaju.

Z župnikom ne občujem od srede, odkar sem bil pobegnil k Vam v Gradec. Stravo si dam donašati iz krčme!

Občevati pa ne morem ž njim, ker mi je bil, očevidno nahujskan od nekoga, vrgel v lice neko surovost. Spoznal sem, da me sovraži in me ne more živega videti.

V sredo sem mu bil tudi kar izjavil, da naj piše v Maribor, da me prestavijo od tod. Do danes še nisem dobil nikakega odloka. Jaz sam se pa gredoč nisem hotel oglasiti v Mariboru. Res je, kar pravite Vi, in kar čutita gospoda dr. Krek in dr. Ipavic, da je za-me kaj kritično ostati v pastirstvu.

Hvaležen sem Vam za Vašo ljubeznivost in za sympatije Vaše.

Prepričan sem tudi, da me ima gospod dr. Krek rad in da je pripravljen kaj storiti za-me. Jaz bi mu ostal hvaležen!

V denarnih zadregah za sedaj še nisem. Imam še precejšen kos honorara za II. knjigo in pa, kar sem tukaj zaslužil...

V Ljubljano — mislite? Slišal sem, da prevzame za slučaj, da prof. Bežek odloži uredništvo „Zvona“, isto službo tudi — G o v e k a r poleg „Naroda“!

Jaz ne bi rad nikogar izpodrinil in ne izpodjedel. To bi mi bila težka zavest. Nekateri ljubljanski rodoljubi so že hoteli in me že poprašali, če bi hotel kompetirati na mesto Koblarjevo v prisilni delavnici (kadar namreč Koblar pride „više“). In kdaj bo to — ne vem. No v tej službi bi pa prišel iz dežja pod kap, ker bi bil kot k u r a t popolnoma v oblasti Misijeji!

Po strani sem čul, da se ž u p a n Ivan Hribar zanima za me in mi hoče pri magistratu preskrbeti neko službo...

Toliko torej, kar jaz sám vem, to sem Vam povedal. Sami tudi veste, da je v Ljubljani precej „vroč“ terên zaradi mnogoštevilnih političnih strank.

Kako bibliotekarsko mesto bi bilo morda res še najprimernejše — če tudi kje „na tujem“. Saj je včasih na tujem boljše, nego „medju rodjaci“...

Dolgo torej ne morem tako vīseti, škoda denarjev! Na dosedanjo službo lahko resigniram seveda vsak trenutek, a potem moram nekaj vedeti, kam potem?

Če ste torej, dragi prijatelj, opetovano govorili z gospodom dr. Krekom o moji zadevi, pooblaščaj Vas, da temu gospodu tudi po prejemu tega mojega pisma o prvi priliki naslikate moj sitni položaj in mu razodenete moje misli in — pomisleke. Prosim tudi, da mu poveste, da ne reflektiram ravno na kako mesto v domovini slovenski, ki je itak do $\frac{9}{10}$ v oblasti klerikalizma. Razume se samo ob sebi, da bi se cela reč vršila kolikor se samo dá, t a j n o, da . . .

Dobro je bilo, da sem se bil peljal v Gradec. Srce me je vleklo k Vam akademikom a bil sem hudo razburjen. Vtis, ki sem ga napravil na „Triglavane“, je moral biti „grozen“. Bil sem zaspan, a ker tukaj živim filistersko-redno, nisem bil vaje . . . Spal pa sem bil jako malo od srede do četrtega.

Tako je — — —

Apropos! O „Zvonu“ samem bi se tudi ne dalo živeti. Prof. Bežek dobiva menda samo circa 25 f na mesec! Mi pač nismo Čehi, ne Francozi ne Nemci! . . .

Vaše poročilo, da je gospod dr. Krek celo pripravljen kam peljati se za-me službe iskat, me je ginilo; vem tudi, da ima gospod prof. velik vpliv v Ljubljani in morebiti tudi v Gradcu, Zagrebu ali na Dunaju . . .

„Služba“ me kliče. Končavam.

Zahvaljujem se Vam za Vaše iskreno zanimanje ter Vas srčno pozdravljam

Vaš udani

Aškerc.

O Aškerčevem odnosu do župnika Lempla prim. tudi „Slovan“ 1912, 324.

O Aškerčevem odnosu do Govekarja v zvezi z uredništvom „Ljubljanskega Zvona“ prim. tudi Aškerčevo pismo Govekarju z dne 14. januarja 1899 (Sn 1912, 310), ko je stvar, da Aškerc prevzame „Zvonovo“ uredništvo, spet postala aktualna.

O zgodovinarju in politiku Antonu Koblarju prim. SBL I, 478.

O zaslugah ljubljanskega župana Hribarja za Aškerčevo namestitev na ljubljanskem magistratu prim.: Ivan Hribar, Moji spomini I. del, 157—179.

O posredovanju vseučiliškega profesorja drja Gregorja Kreka prim. poleg tega še pismo 9 s komentarjem.

O Aškerčevem prihodu v Gradec poroča Žmavc: „Tedne po celem slavju je me naenkrat naglo brez avisa obiskal v Gradcu Aškerc. Jaz sem imel mnogo študija in se mu nisem mogel posvetiti; ampak v ožjem krogu — bilo nas je vseh ožjih prijateljev morda 15 — smo skupaj večerjali (nekje v restauraciji v Herrengasse v I. nadstr. v posebnem kabinetu) in seveda zdravice pripijali. Aškerc je bil zelo resen, skromen in tih, in zato je menda v pismu vprašal o utisu“ (Boršnikovi 14. januarja 1936).

Dragi gospod Ambattha!

Status quo ante ...

To so težke duševne borbe. Danes sem tudi dobil neki dopis od konsistorija, ki pa ni v nobeni zvezi z mojim aktualnim položajem.

Poleti lani sem namreč [sem] v svojem pastoralnem elaboratu (o „pokorščini cerkve v političnih“ rečeh) naravnost izjavil, da v političnih rečeh nihče ni dolžan absolutno ubogati škofa, zlasti pri nas ne, ker je javna tajnost, da je njihovo politično delovanje že bilo na kvar našemu narodu. Proti temu protestuje konsist., a ne kliče me na odgovor* ...

Jaz sem prepričan, da bi gospod dr. Krek dosegel kaj za-me v Ljubljani ali kje drugje. Za kako banko bi pa jaz ne bil, ker mi ni nič bolj zopernega na svetu, nego računi.

Lahko torej poveste gospodu profesorju, da mu popolnoma zaupam; pozná me in po tem poznanju bode tudi ur[e]javnál svoje pozvedavanje. V politično areno bi pa jaz ne hotel riniti se ...

Toliko ad interim.

Lepo Vas pozdravlja

Vaš

Buddha.

P. S. Položaj je dva dni že toliko ugodnejši za-me, da mi ni treba več iz krčme jemati hrano, ampak pošiljam v forof ponjo. Ne občujeva pa ne ...

* Ta važni dopis boste morali enkrat brati. Videli boste, kako se borim zoper klerikalizem[u]; in borim se bržčas jaz edini na Slovenskem Štajerskem.

Glede Aškerčevega pastoralnega elaborata „o pokorščini cerkve v političnih rečeh“ prim. tudi Aškerčevo pismo Ivanu Hribarju z dne 26. marca 1897 (Moji spomini I, 165) ter Aškerčevo pismo Turnerju z dne 1. septembra 1896: „Ravno pretekli m. sem moral izdelavati nekatere vsakoletne ‚elaborate‘: bilo je še drugega dela vmes, tako da sem marsikatero pismo moral odložiti.“ Turnerju piše o tem tudi 27. marca 1897: „In kaj porečeš na to, da sem jaz lani na konferenci (dekanijski) pismeno protestoval proti temu, da bi morali verniki škofom biti v političnih rečeh pokorni?“

Meseca febr. mi je poslalo škofijstvo dolg odgovor na moj protest. Ta odgovor je zanimiv in hranim ga in perpetuum memoriam. Gotovo še nobeden duhovnik na Slovenskem ni u r a d n o odrekal pokorščine škofu v političnih rečeh, nego jaz. Na to sem ponosen! —“

Za Aškerčev odnos do Žmavca je značilno, da Aškerc naziva Žmavca „Ambattho“, sebe pa „Buddho“ (prim. Aškerčevo pesem „Grešnik“ v „Lirskih in

epskih poezijah“ str. 193). Kakor piše Žmavc Boršnikovi 14. januarja 1936, je najbrž on prvi kot petnajst let mlajši tedaj sebe in svoj odnos do Aškercera tako označil.

9

Čislani gospod!

Velenje 1. 4. 97.

Vsakega Vašega pisma sem vesel, ker vem, da je odkritosrčno.

Moja zadeva je še tam, kjer je bila. Bil sem res začel z g. dr. Krekom direktno korrespondirati in sem po njegovem nasvetu tudi pisal nekemu rodoljubi, a odgovora še nisem dobil. Težko ga čakam . . .

Naša politika je res imenitna — kaj ne?

Klerikalne orgije, ki sta jih ob volitvah v V. kurijo uganjala „Gospodar“ in „Südst. Post“, so se morale gnusiti vsakemu poštenemu človeku.

Naše klerikalce najbolj jezí, da izhaja poleg naivnega „Gospodarčka“ še „Domovina“, ki je vendar dosti boljša, četudi še nikakor ne vzorna.

Zmagal je pri nas torej klerikalizem — a naši posvetni voditelji so radi pomagali k tej zmagi, samo da jim ostane — klientela. Jaz se letos nobene volitve nisem hotel vdeležiti; gabile so se mi intrige. Za Hribarja pa je boljše, da ni poslanec, ker bi se v tem slučaju gotovo materijalno ruiniral . . .

Socijalisti prinesó v naš parlament nov, svež duh. Oni bodo ščuke med karpí. Že začetek je imeniten! Soc. edini si bodo upali vselej povedati golo resnico.

Pacifikacija na Kreti — — to je kaj! A? Zgodovinarji XX. stoletja bodo to reč prištevali brez dvoma „najgenijalnejšim“ činom evropske diplomacije . . .

Govekar je z menoj vred v škripcih. Smili se mi. Vrh tega se je siromak še oženil in postal še bolj odvisen. Bojim se, da poslej ne bo mogel več tako veselo pisati, kakor je doslej . . .

Želim Vam prijetnih velikon. počitnic. Vaših feljtonov v „Narodu“ že težko pričakujem; gotovo bodo radikalni in duhoviti.

Jaz pa se tukaj čimdalje neraji vidim. Želim si daleč, daleč proč od tod, kjer ni odkritosrčnih, ne čutečih, ne mislečih ljudij.

Z najlepšim pozdravom

Vaš Buddha.

V Aškercévi ostalini hrani inspektor Josip Wester iz tega časa štiri pisma vseučiliškega profesorja drja Gregorja Kreka, katera jasno pričajo, kako se je Krek v zvezi z ljubljanskim županom Hribarjem trudil, da preskrbi Aškercu primerno službo. Rodoljub, kateremu je Aškerc po Krekovem nasvetu pisal, je

Hribar, ki se mu je 1898 porečilo izposlovati za Aškerca službo mestnega arhivarja na ljubljanskem magistratu.

Glede Zmavčevih feljtonov prim. 10. pismo.

10

Velečislani gospod!

Velenje 7. 7. 97.

Rad bi bil jaz prvi, ki Vam iskreno čestita na imenitnem feljtonu „Na višini našega časa“ — pa bržčas ste že poprej od drugod dobili gratulacij.

To je res pisano z višine naše dobe. Takih feljtonov treba „Narodu“.

Kolikor besed, toliko mislij. Pričakoval sem veliko — čital sem še več. Led je prebit. V naših uprav slovenskih, t. j. ozkosrčnih razmerah ima vsakdo, ki vrže med ljudi kako radikalno misel, veliko zaslugo.

Vi ste seveda učeni in meni ne gre sodba o čisto znanstvenih stvareh, pa vendar bi se Vas usojal v nekem oziru imenovati Vas svojega — sobojevnika.

Čudom sem se čudil, da so se v Ljubljani sploh upali objaviti Vaš spis v celoti in menda ne okrajšan. In celo tiste vrste o svetovnem epohalnem pomenu socializma so „srečno“ pasirale ljublj. cenzuro! Na, godijo se čudesa!

Saj je reakcionarstvo dandanes tako „moderno“ ...

Škoda pa je, da se bo spis kmalu poizgubil. Jaz bi ga bil videl raji v „Zvonu“. —

Jaz životarim in tlačanim še zmerom po starem.

„Spasitelja“ čakam še zaman.

Upam, da Vas to-le pismo najde še v Gradcu.

Pošiljam Vam svoj najlepši prijateljski pozdrav

Vaš stari

Buddha.

Na Aškerčevo spodbudo (prim. Aškerčevo pismo Govekarju z dne 7. maja 1897, Sn 1912, 245) je Govekar po polletnem oklevanju vendarle pričel objavljati znamenito serijo Zmavčevih podlistkov „Na višini našega časa“ (SN 8. jun. 1897), ki so s svojimi novimi pogledi na svet, življenje in družbo naravnost revolucionarno učinkovali in dvignili mnogo prahu ne samo v nasprotnem taboru, marveč tudi v „Narodovem“ uredništvu samem, katero se 20. septembra 1897 v pripombi k novi seriji Zmavčevih podlistkov „Nove krize“ opravičuje, da se ne sklada z vsemi avtorjevimi izvajanjmi.

11

Čislani gospod in prijatelj!

Velenje 29. 7. 97.

V pasjih dneh živimo in pa često sem ubit in len od dela, da na naj-nujnejša pisma ne utegnem odgovarjati.

Jaz sem Vam mislil že zadnjič reči, da bi svoj znameniti feljton „Na višini našega časa“ izdali tudi v posebnem odtisku — pa sem bil pozabil.

Storite to, storite! Ob tej priliki lahko še tu in tam kaj dodaste, sploh ves spis razširite, popolnite, morebitne tiskovne pogreške popravite. Korekturo opravljajte sami!

To bo lep vvod za Vaš doktorat. Apropos! Veseli me, da pojedete v Prago. Prof. Masaryka poznam po spisih, ki jih objavlja v svojem žurnalu „Naše Doba“ in ki ga jaz čitam. No pozneje pa bržčas le še pojedete tudi v Genf ali v Pariz? —

Danes vračam gosp. Supanu prevod. —

Ni Vam treba še le praviti, da me razveselite, ako pridete o priliki v počitnicah k meni; prosim Vas samo, ne ob nedeljah . . .

Z vsem spoštovanjem in z lepim pozdravom

Vaš

Buddha.

Znamenito češko revijo Naše doba, revue pro Vědu, umení a život socialní, ki jo je urejal Masaryk v Pragi, je prejemal Aškerc od svojega prijatelja doktorja Pavla Turnerja brezplačno že od 1895 (prim. Aškerčevo pismo Turnerju 2. oktobra 1895 i. dr.).

V. Supan, na gimnaziji Žmavčev vrstnik, ki je študiral v Gradcu medij cino, je ponemčil nekaj Aškerčevih pesmi, za katere ni bilo mogoče dognati, če so izšle (Žmavc Boršnikovi 14. januarja 1936).

12

Čislani gospod!

7. 9. 97.

„Nove krize“! Živeli! Z velikim zanimanjem sem jih čital. Častitam! Veste kaj? Napišite še eno serijo feljtonov o modernih vprašanjih, potem pa izdajte vse tri*: a) Na višini etc b) Nove krize in c) tretjo ser. Skupno v enem zvezku. Bo zanimiva knjižica to! —

Zadnjič mi je bilo absolutno nemogoče priti v Celje; imel sem pri neki podružnici opravilo. Odkod pa bi dobil suplenta?

Z lepim pozdravom

Vaš Buddha.

Kaj delajo nemški Supanovi „prevodi“
in pa Krekov essay?

* omne trium perfectum.

Vizitka

Glede Žmavčevih feljtonov prim. 10. pismo.

SVETILKA OB ROVU

M I L E K L O P Č I Č

*Jaz sem svetilka ob rovu
v starem, zarjavelem okovu.*

*Leta in leta že gledam in vse jih poznam.
Gledam, kako gredo sklonjeni v rudnik
in kako klecajo trudni in mrki iz jam,
kako se krivijo pod lesom,
ki ga nesejo ženi domov, da zaneti,
da bo topleje in da bo laže
nekoliko dalj z družino za mizo posedeti.*

*Poznam ga, ki prišel je s kmetov,
in dobro še pomnim, kakšen je bil njegov korak.
Hodil je, kakor da stopa med žitom,
s pogledom, s kakršnim stopil je zjutraj na prag,
zasenčil oči, se oziral po polju,
pogledal v nebo in si mislil: Bo, bo!*

Pa ni bilo.

*In zdaj je ves drug, ves je naš,
ves blesk je zgubilo njegovo oko,
komaj da v množici še ga spoznam,
kadar na delo in z dela gredo,
le sekiro še krčevito v svoji roki drži,
a na skrivaj obupuje: Nikoli, nikoli ne bo!*

*Leta in leta že gledam in vse jih poznam,
prisluškovala sem njihovim kletvam,
prisluškovala skrbem in željam*

*in vem, kakšne so njihove misli in sanje,
kakšne boleti in mržnja je v vsakem njih vzdihu,
in da je nevarno njih strašno molčanje.*

Spomini utrujajo in jemljejo mi vid.

*Kako je že bilo takrat?
Jesenski dan, v meglò in mrak zaviti,
možje pod zemljo in žene na vrtovih
kopali so, grebli... za družino...
Nenadoma vsa se je zemlja zamajala,
sunek preletel je vso dolino,
iz šahtov so siknili rdeči jeziki,
iz rova bušil je dim.*

*Potem so prinesli jih pet ali šest,
pet ali šest ostankov človeških teles,
pet ali šest, ki so še davi bili,
pet ali šest — zdaj so zabili jih v les.*

*In ko so potem jih nosili k pogrebu
in so jim godci koračnico žalno igrali,
so šli mimo mene in jaz sem svetila jim v mrak —
in videla sem, kako jim je klecal korak,
kako so pod črnimi krstami omahovali,
kot da iz rova prihajajo in se krivíjo pod lesom,
ki ga nesejo ženi domov, da zaneti,
da bo topleje in da bo laže
nekoliko dalj z družino za mizo posedeti.*

*Jaz sem svetilka ob rovu
v starem, zarjavelem okovu.
Kmalu oko bom zgubila,
kmalu bom ugasnila.*

ZAČUDENE OČI

FRANCE BEVK

NAŠA vas šteje kakih trideset hiš in je raztresena po vsem pobočju. Meri jo kakor hočeš, ne izmeriš je v pol ure od spodnjega do gornjega konca. Pogled jo s katerekoli strani, od blizu ali iz daljave, nikoli se ti ne odkrije v celoti. Ta ali ona hiša se je skrila kje v rupi, se potuhnila za skale ali za gosto skupino dreves.

Nad vasjo se dviga Kojca, ki je od juga podobna kopici, od vzhoda in zapada pa veliki zeleni mizi. Vrh pokrivajo senožeti; ves je gladek in le malo vzvalovan, ne kaže golih reber, nikjer ne štrlijo bele skale v nebo. V sredini je prepasan z bukovimi gozdovi, ki segajo do rovto, senožeti, ki so zasenčene z javorji, hrasti in mecesni. Niže na položnejšem svetu leže polja, na vzvalovanem sadovnjaki. In zopet gozdovi, sami bukovni gozdovi, ki padajo po strmem bregu do potoka. Le proti severu se do soteske, ki se vleče od samot pod Poreznom, vleče gmajna. Nerodovitna, ilovnata zemlja, nizka trava in preslica, jelša in leska, robida in praprot.

Pred tremi stoletji najbrž še ni bilo naše vasi. Na tistem pobočju je skrita med gozdovi ležala jeseniška planina. Nihče ne ve, kdo je bil, ki si je prvi v kaki rupi ali na zemski gubi ustanovil domačijo. Zdaj stoji na tistih obronkih sedem večjih kmetij. Najlepša, najrodovitnejša zemlja, bahate hiše, mogočni hlevi in kozolci. Ob kamenitih klancih, ki se prepletajo vse križem in se ob deževju spremené v hudournike, so postavili svoje borne hiše nekateri manjši posestniki; ti imajo najslabše njive in najbolj oddaljene senožeti.

V starih časih je imela skoraj vsaka hiša svojo bajto. Stala je na samem kje ob stezi, bila je lesena ali zidana, z vežo in izbo, golim podstrešjem in hramom, ki je bil v sili hlev za kozo. V njih so bivali kdaj pa kdaj preužitkarji, a redno gostači; najemnino so plačevali z delom, lovili dnine in siromašno živeli. Njihovi sinovi so se udinjali za pastirje in hlapce ali pa so jih polovili za vojsko; hčere so služile za pestunje in dekletke, ta in ona se je tudi omožila. Polagoma so gostači skoraj do mlega izginili; nekatere bajte so razpadle, druge so prešle v tuje roke.

Tisti čas se sinovi ubogih niso več ponujali kmetom za delo, odhajali so v svet, med drvarje v Romunijo, na Sedmograško in v Karpate. Vračali so se vsako zimo za dva ali tri mesece, popivali, rožljali s tolarji in se drug za drugim poženili. Pokupili so od kmetov stare

bajte, drugi so si postavili hišice nad gmajno, kjer je ilovnati svet najbolj osojen in nerodoviten do obupa. Ta del vasi so imenovali „V klancu“.

Pozimi, ko je v Obloškem hribu, ki stoji nasproti Kojce in se vleče od severa proti jugu, že skopnel sneg, je bil pogled na našo vas pust in žalosten. Vse pobočje hriba do baške doline je ležalo v senci, bilo je belo od snega. V nekatere dele vasi sonce ni posijalo vso zimo, drugam le napašev za uro ali dve. Zima ni bila nikjer tako dolga in ostra kakor v našem bregu. V poletju pa ni bilo nobeno pobočje tako senčno in zeleno kakor naše, trava nikjer tako velika in sočna, nikjer se ni tako bujno bohotalo grmovje in drevje.

V dolnjem koncu vasi moli iz hriba široko koleno, ki se proti nižavi bolj in bolj oži. Po desnem obronku, ob grapi, kjer poleti komaj vidno mež voda, teče med zidom in živim plotom klanec v dolino. Pasovi gozdov in pustega, z grmovjem in robido poraslega sveta, sadovnjaki in nekaj njivic. Za pol dobre kmetije je sveta, a nekaj je stalo na tistem kolenu troje hiš, dve leseni in ena zidana.

Vse ozko, stisnjeno med goré. Razgled na Otavnik s staro planino, obdano od strmih gozdnatih pobočij — na Porezen z zeleno kapo. Med Kojco in Obloški hrib se vriva Sleme, strma, z gabri porasla stena. Iz za zobčastega in močno vzvalovanega Obloškega hriba se dvigajo Črna prst in beli grebeni; tiste bele, strme, skalnate stene smo imenovali Peči. Proti jugu ni razgleda: ozka, rahlo vijugasta baška dolina. Kjer se dozdnevno spajata perot Kojce in Obloški hrib, visi trikotnik neba. Kôd. V njem vsak večer ugaša zarja. Po njeni barvi je ded sklepal na vreme. Kadar je žarelo južno nebo: „Lah se smeje, lepo se nam obeta.“

Čisto blizu so ležale tri kmetije. Dve pod kolenom, ena na desni, druga na levi; tretja kmetija tudi v levem bregu onstran grape in še bajta nad klancem.

Ta bajta je bila nekoč last mojega deda.

MOJI pradedje niso bili iz naše vasi. Kdo ve kdaj so bili prišli iz idrijske doline in se naselili pri fari. Njihove pol kmetije je ležalo v brežini pod cerkvijo sv. Lenarta. V hiši, najbližji ob poti, ki je takrat vodila iz Tolmina v Cerkno, je bila krčma. Pred francoskimi vojskami so živeli v njej trije bratje veseljaki in s harmoniko vabili mimoidoče na pijačo in ples.

V težkih letih, ko sta nekaterega minila radost in smeh, so ujeli mojega pradedca Matevža, najmlajšega izmed veselih bratov, in ga v

vojaški suknji poslali na Laško. Dvanajst let ni bilo glasú o njem. Ušel je Francozom, ki so ga bili ugrabili in zaprli v Mantovi. Oženil se je z dekletom, ki ni imelo drugega kakor grenek spomin na službo. Krčmarski, polgruntarski sin je postal gostač. Lovil je dnine, krpal čevlje, živel v bedi z ženo in z otroci. Prišlo je leto, ko se je preselil v našo vas . . .

Takrat je bilo mojemu dedu Jakobu dve leti. Oče ga je kalonci prenesel od fare. Bil je še v krilcu, ko je šel služit za pastirja. Postal je hlapec, a nato — kakor da je hodil po očetovi sledi. Bil je vojak, osem let je preživel na Laškem, naučil se je brati in pisati, nemški in za silo laški, povišan je bil za četovodjo. Ko se je vrnil, ni več našel matere, med tem mu je umrla. Oče je z edino hčerjo še vedno živel na gostiji. Jakob se je oženil z dekletom, ki se je od zgodnje mladosti ubijalo s službami, selil se je iz bajte v bajto, sedemnajst let je pasel voli na otavniški planini, krpal je čevlje, lovil dnine, ljudem tolmačil pisma, ki so prihajala od oblasti, zagovarjal prisad in kačji pik. Kupil si je zidano bajto z vežo in izbo, podstrešjem, hramom in hlevom za kozo; le za ped sveta je bilo okoli nje. Z babico sta imela štirinajst otrok. Nekaj jih je umrlo kmalu po rojstvu, nekaj so jih pobrale otroške bolezni, dva sta šla, ko sta že dosegla dvajseto leto in več. Ostala sta jima le Ivanček in Justina, moj oče in moja teta; ta je bila le nekaj let mlajša od mene . . . Ko je bil moj oče že prevelik za pastirja in pogoniča, ni šel za hlapca; takrat so bajtarski sinovi že začeli odhajati v svet. Delal je med cestarji in drvarji; na Koroškem, v Slavoniji, v Bosni in Hercegovini. Poleg želje za zaslužkom ga je tudi radoznalost gnala od doma; pozneje se je rad spominjal tistih let. Vrnil se je bolan za malarijo. Ko je ozdravel, se je oženil. Moja mati je imela za seboj isto pot iz službe v službo, od pestunje do dekle, kakor moja babica in prababica. Z očetom, ki je čevljaril, sta živela na gostiji v leseni bajti, obdelovala laze in hodila na dnine.

Tista bajta — imenovali smo jo Jernejčeva pajštva — je bila najmanjša v vasi, zdela se mi je lična kakor škatlina. Stala je na spodnjem robu kolena, ki je bilo na tistem mestu tako ozko, da je komaj imela prostora na njem. Pod njo se je začenjalo skalnato, gozdnato pobočje, ki je strmo padalo v grapo. Pod bajto je bila v živo skalno vsekana klet; kadarkoli sem šel mimo nje, sem se plah ozrl na črna, preperela vrata, ki so vodila naravnost v zemljo. Veža je bila zidana, ozka, vsa zakajena in sajasta od vrat do nizkega stropa. Starinska omara, škač za vodo, lestev, ki je vodila v podstrešje. Izba je bila grajena iz pol-

brun, ki so bila vkriž speta na vogalih. Okna tako majhna, da je glava odraslega človeka stežka pogledala skozi. Peč in miza; postelja ne bi našla prostora. Oče in mati sta si v tistih prvih dneh postiljala na podu v podstrešju. Še danes so mi živo pred očmi pisana vežna vrata in trš, ki je ves prerasel z bršljanom stal za vogalom in iztezal zelene veje v okna.

V tisto bajto, ki danes več ne stoji, so me neko jesensko noč „prinesle lisice“.

ŽIVLJENJA na svojem prvem domu se več ne spominjam. Takšno, kakor sem jo opisal, sem bajto videl pozneje. Ko sem bil približno tri leta star, smo se preselili v novo hišo.

Stala je nekaj sto sežnjev više v bregu. Na gorenji polovici gorskega kolena, ki se je na tistem mestu bočilo v grič, sta nekdanj stali dve hiši s sadovnjaki. Prva, zidana, je bila vsajena v breg pod skalnato reber, ki so jo imenovali Rob. Druga, bornejša in lesena, je stala za gričem, z razgledom na vence gorá in po sosesčini. Umrli je njen poslednji gospodar; dedič je prodal hišo z vsem sosedu pod Robom. Podrli so plotove, iz dveh je nastal en sam sadovnjak, ki je objemal grič in dvoje pobočij. Izginila je tudi lesenjača, na njenem mestu leži njivica. Ostala je lesena klet s podzemskim, zidanim hramom, ki je stala nad stezo pod košato češnjo. Češnje ni več, klet še stoji. Nekega dne je na griču zapel boben, moj ded je kupil na dražbi hišo pod Robom z vsem, kar ji je pripadalo.

Dom je bil zanemarjen, hiša zakajena in črna, najgrša v vasi. Preden so se starši vselili, so poklicali zidarje in mizarje... Od takrat pa do danes se je poslopje malo spremenilo. Podstrešnica ima eno okno več, slamnata streha se je umaknila eternitu. Kadar pomislim na svoj drugi dom, ga še zmeraj vidim takega pred seboj, kakršnega sem gledal v mladosti. Nizka in raztegnjena leži hiša v bregu, kakor velika, prihuljena žival; napol je v zemlji, na gorenji strani se njena streha skoraj dotika tal. Pod njo sta v bregu dve obokani kleti, večja in manjša, in hlev z lesenim stropom. S podolžne strani se tri večja in dve manjši okni obračajo proti jugu; skozi goste veje češpelj in sliv se ozirajo čez grapo k bajti, ki je bila prej last mojega deda, k sosedu Korencu in na perot hriba, ki jim v zimskih tednih krati sonce. Strma, slamnata streha je z mahom in travo porasla. Mračno pročelje, ki je le v poletju kdaj pa kdaj napošev obsejano. Dvoje oken izbe in eno zgoraj v podstrešnici gledajo v sadovnjak v bregu in na griču, med debli in skozi

veje na sonce ali sneg v Pečeh. Zaradi treh posebnosti se je takrat naša hiša ločila od drugih v vasi: veža je bila s tenko steno ločena od kuhinje, iz strehe je molel visok dimnik, v podstrešje ni peljala lestev, ampak strme, lesene stopnice. Velika peč z dvema zdičema v izbi je bila nizka, da je odrasel človek lahko sedel na nji, ne da bi z glavo zadeval v strop. Za mizo nam je služila velika vintola s pokrovom. Na steni so čisto pod stropom visele svete podobe v temnordečih, lesenih okvirih. Mala, ozka kamra je imela eno samo okno. V večji kamri nad hlevom, s posteljo za deda in babico, so visele na stenah starinske, na šipo slikane podobe. Skedenj, ki se je stiskal v kot med veliko kamro in vežo, je bil pozimi do vrha zatlačen s steljo. Ob stenah podstrešnice so stale stare skrinje, ki druge niso našle prostora; tam je bila tudi greda za kokoši; nad podstrešnico in nad skednjem so nakopičili seno in slamo. Pod strmo skalo je stal k skednjevi steni prislonjen lesen kozjak.

Četudi je bila hiša za številno družino tesna, ni bila bajti podobna, ampak na videz celo prostorna. Toda kmetje nismo bili, ker nismo imeli polja. V bregu pod hišo in pred hišo sta viseli njivici, dve sta samevali za Robom; zemlja je bila plitka in kamenita, zaradi bližnjega gozda sta ležali skoraj ves dan in vse leto v senci. Do oddaljenih lazov v gmajni, tu eden, tam drugi, je bilo najmanj pol ure hoda. Le gozd je bil velik; raztezal se je v širokem pasu od spodnjega roba sosedovega polja po vsem bregu do potoka. V sadovnjaku so poleg češpelj in češenj na gosto stala debela hrušk in jablan s čudovitimi imeni, ki se jih vseh danes več ne spominjam. In tista tako raznolika podoba njegovih tal! Vzbokline in vdrtine, ravnice in rupe, položna in strma pobočja, zadaj pa sosedov gozd z visokimi bukvami. Nad sadovnjakom in nad hišo Rob.

Rob! Strma, razdrapana kopica velikanskih skal, velikih za kmečko peč, nagromadenih druga na drugo. Pokrivali so jih mah, lišaj, trava, pritlikavi trši gabra, hrasta in jesena, leska in dren, loza in robida. Jazbine in lisičji brlogi, na skalah so se grelj modrasi. Tam zgoraj so rasli tudi dišeči divji nageljni, v senci grmovja šmarnice, na golih, prisojnih mestih jagode, robidnice in drnulje.

Z najvišje skale se je odpiral najlepši razgled, odondod si naša hiša in sadovnjak nista bila več podobna. Klanci, ki so prepregali bregove, so se videli kakor na dlani. Tekli so vse križem. Od naše hiše do korita, od tam do Bajte in mimo Koreninca k fari. Od korita do Jernejca na spodnjem griču, po strmem bregu k Rugarju na ravnici. Le do Doli-narja — do „nunčevih“, bili so nam botri — je peljala strma, zavita steza. Vseokrog, na desni in na levi, spodaj in zgoraj: sadovnjaki, polja, senožeti, gozdovi, pustote in gmajne.

TJA v tretje leto, v čas, ko so prezidavali novi dom, sega moj prvi spomin.

Nekateri dogodki, morda ne najvažnejši, so se mi že v detinstvu globoko vtisnili v dušo. Drobci, ki kdaj pa kdaj potonejo, splavajo zopet na površje. V zavesti mi živé kot nepretrgana vrsta; zdi se mi, da jih ne ločijo tedni, meseci in morda celo leta.

Iz meglene dalje, v kateri so še docela zabrisani obrazi domačih, sem rešil čudovito bogastvo deščic in oblanic, s katerimi sem se igral in gradil hišice... Šele nato se mi prikazujeta veliki, podolgovati in smehljavači se obraz matere, ki sedi v nedeljo popoldne pod tepko na vrtu; in okrogli, s črnimi zalisci obrobljeni obraz očeta, ki leži vznak in mežika v zelene veje. Skačem mu po trebuhu in mu plezam na prsi. „Pusti očeta, ker je truden“, mi pravi mati. Pogledam ga, oči se mu smejejo. „Le daj, le daj!“ In jaz v smeh in po njem... Isti vrt, ista pomladna trava, ki je komaj priburila na dan. Jaz in pes, ki mu več ne vem imena, samá. Pes ves majhen, ves črn, ves kodrast, ves norčav z neprestano odprtim gobcem. Valjava se po tleh, trgava se, vpijem sredi smeha, jočem se ne. Pa na noge in bežim, a žival za menoj, popade me od zadaj za krilce in mi ga pretrga. Prvič, drugič. Moral je od hiše. Bil je prvi in zadnji pes, s katerim sva si bila prijatelja... Še tisto poletje me je oče vzel na posečke k „nunčevim“ v gorenji del vasi. Velika hiša z železnimi križi v oknih se mi je zdela kakor grad; ljudi, da nikoli tega. Možje so sedeli za veliko mizo, ženske za vintolo ob kamri. Otroke so posedli okoli visokega tuala, mene na trinožni stolec. „Šoštarjev sin“, so rekli, „bo že znal na njem sedeti.“ Vse se mi je zdelo nenavadno, velika izba, šum ljudi, medla svetloba, pošastne sence na stenah. Biló bi me strah, če bi se ne bil kdaj pa kdaj ozrl po očetu, ki je sedel v kotu. Ne vem, kako se je zgodilo, da sem nenadoma zagledal pred seboj veliko pasjo glavo; zakričal sem, vrgel žlico v zrak in padel po tleh. Pobrli so me jokajočega, za „češ“ topli velikega lovskega psa in mi prigovarjali, naj se ga dotaknem. Nisem se ga dotaknil, bal sem se ga. Nato sem sedel poleg očeta; bilo me je sram, ker so me gledali možje. Domači sin, ki je nosil košate, svetle zalisce in se mi je zdel že star mož, mi je dal poleg jakobčkov še potičico in mesa. Posihmal sem se bal psov.

Iz tistih dni mi je ostala v najbolj živem spominu mati. Vidim jo, kako čepi na njivi, okopava, žanje ali pleve na peterih njivicah v bližini hiše, v lazih na gmajni, a največkrat na sosedovem polju. Da nisem bil doma v napatje, me je jemala s seboj na dnino. Ob njivi je pognila odejico na trati, ki je ležala v senci kakega grma ali skale, in me posedla nanjo. Igral sem se z marjeticami, ki sem jih trgal, s travo, ki sem jo

pulil iz tal, s kamenčki, ki sem jih prekladal iz dlani v dlan ali jih lučal v zrak. Mati mi je metala z njive polževe kajžice, ki sem jih hranil kakor zaklad, včasih mi je vrgla kak zarjavel gumb, nekoč celo star krajcar. Igral sem se po ure in ure, se valjal po trebuhu in hrbtu; segal sem celo do grma, kjer sem si nalomil mladik in jih zatikal v tla. Sonce se je dvigalo vedno više, vročina je žgala, roke so mi kakor omrtvele pale v naročje, na obraz mi je legal tožen izraz. Gledal sem na njivo, na kateri je čepela mati, se kdaj pa kdaj ozrla po meni in se mi nasmehnila. „Mati!“ Hotel sem k nji. „Le bodi tam v senci, kjer angelci godejo“, mi je prigovarjala. Angelci? Beseda me je potešila, da sem za trenutek pozabil na trudnost in vročino; predramila me je. „Kje so?“ sem vprašal. „Tam pod skalo; le poslušaj!“ Pomaknil sem se v senco in prisluhnil. Ob robu njive je stala skala, ki je visela nad trato. Na nji je rasel grm, z njega je visela zelena loza. Pred očmi so mi plavale nejasne podobe angelcev. Videl sem jih take, kakršne so mi pokazali v mašnih bukvah in na podobicah. S perotnicami na hrbtu in velikimi srajcami do petá, pa še s harmonikami v rokah; drugega glasbila takrat nisem poznal. „Saj jih ni“, sem potožil. „Seveda so, v skali so. Čisto tiho godejo. Ali jih res ne slišiš?“ Pritrdil sem, da jih slišim. In sem jih res slišal. Morda je bila čebela, ki je brenčala okoli skale, oddaljen glas zvona ali pa so se skrivnostni glasovi porajali v moji domišljiji. Dozdevni glasovi so se le rahlo, prav rahlo dotikali moje zavesti . . . Omahnil sem v travo in zaspal . . .

Doživel sem nevihto. Takrat sem imel že brata in sestro. Spali smo v nizki podstrešnici z enim samim oknom. Bilo je v poletju, po soparnem dnevu; pod noč so se goste kope oblakov nateple na nebo. Z nočjo, ko smo otroci že spali, se je razdivjala huda ura. Deževalo je z vetrom, klestila je toča in bila v okna, v vejah pred hišo je šumelo in se lomilo, škripalo in ječalo. Ni bila ena izmed tistih neviht, ki naglo vršče preko neba, trajala je uro, dve. Ognjeni, beli bliski so si sledili, kakor da venomer krčevito pomežikuje velikansko oko. Udarjale so strele. Dolgi, oglušujoči, strah vzbujajoči gromi so se valili od gorá do gorá. Zdaj pa zdaj, ob vsakem udarcu strele, sem se prebujal iz globokega, otroškega spanja. Stresnil sem se, pomežiknil v luč, ki je žarko obsvetila stene podstrešnice; le za trenutek, zopet se je vse zagrnilo v temo. Brat se ni prebudil, a se je premetaval v spanju. Sestra je bridko zajokala, mati je gonila zibko, ki je ječala na podu. V posameznih, dolgih bliskih, ki so se zdaj pa zdaj združili v enega, skoraj nepretrganega, sem jo videl sedečo na postelji. Sklepala je roke in je tiho molila za bičana polja, morda tudi za očeta, ki ga takrat ni bilo doma. Bil je s kosci v Kojci, pred nočjo se niso bili vrnili domov. Poklical bi jo bil, a si od neznan

groze nisem upal dvigniti glave ne odpreti ust. Mamil me je dremavec, ki mi je težak kakor svinec ležal na vekah. Grom je ponehaval, bliskavica se je oddaljevala, bila je medlejša in medlejša. Le veter je še zmeraj zaganjal dež v šipe . . . Ko so stene sobe znova zagorele in svetloba ni ugasnila, sem zopet odprl oči. Sredi podstrešnice je stal oče, se preoblačil in materi pripovedoval, kako so bose grabljice naložili na veje in jih zavlekli v dolino, ker jim je prehudo drselo na mokrih tleh in ledenih zrnih. „Ata!“ sem dahnil napol iz spanja. „Ali ne spiš?“ Nisem več videl obraza, ki se je nagnil nad mojo posteljico . . .

MORDA je bilo še pred doživetjem nevihte, ko sem bil zbolel za boleznijo, v kateri mi je bila strašno zatekla glava. Spomin na tiste dni je ves zabrisan kakor spomin na daljne, težke sanje.

Ležim na klopi ob peči, kjer so mi postlali, okoli mene stoje sosede, ki me pomilujejo in se mi čudijo. „Joj, kakšna debela glava!“ Vse ostalo je utonilo v moji zavesti, le tiste besede so se mi zapičile v možgane. Ponavljal sem jih, kakor da se čudim samemu sebi. „Joj, kakšna debela glava!“ Takrat so mi že prižgali mrliško svečo in med molitvijo pričakovali mojega poslednjega diha. — Pozneje so mi še dvakrat svetili. — Babica mi je bila spletla bombažaste nogavice za nebeško pot. Tudi belo mrliško srajco so mi že sešili. Teta je bila pripravljena žrtvovati svoj birmanski venec. Položiti so mi ga hoteli na čelo, da bi ga nosil med angelci. Še dolgo potem sem visel med življenjem in smrtjo. Dali so mi vsega, kar sem si poželed. „Kozajček, kozajček!“ sem kričal. Beseda je pomenila zajčka iz strdenja, belega, z luknjico za oči, živo pisanega. Nekoč so mi ga prinesli s sejma, nisem ga pozabil. „Kozajček, kozajček!“ Oče je zatrdno verjel v mojo smrt in mi hotel izpolniti vse „poslednje“ želje. Dve uri hoda k eni, dve uri hoda k drugi lectarici, a ni našel pravega zajčka. Prinesel mi je z živimi barvami naslikanega, z dolgimi uhlji, ki je lepel v rdečem, cukrenem okviru. Nisem se dal varati . . . Ozdravil sem. Vidim se, kako me oče še vsega oslabelega nosi v naročju po izbi, a jaz nosim zajčka v okviru pod strop. „Če bi bili vedeli, da ne boš umrl, bi te bili rajši natepli“, so mi rekli pozneje.

Ni preteklo dolgo, ko smo imeli mrlička v hiši. Umrl je moj brat Lenart.

Takrat smo bili otroci bolni za škrlatinko. Z očetom in materjo smo ležali na tleh v izbi, kjer je bilo topleje. Bil sem že prestal najhujše, ležal sem na blazini napol pod klopjo. Ob meni sta spala oče in mati, a brat in sestra ob peči. Ječala sta in se prebujala iz težkega, vročičnega

spanja. Zdaj pa zdaj je oče podrgnil z vžigalico po raskavem lesu pod klopjo in posvetil materi, ki si je prizadevala z bolnikoma. V temi in v rahli vročici sem nespečen strmel v črte fosfornate svetlobe nad seboj, ki jih je bila zarisala vžigalica. Dolge minute, v katerih sem se z vso dušo ukvarjal z njimi in opazoval, kako ugašajo.

Lenarta so oblekli v mrtvaško srajčico, ki je bila zame sešita, tudi tetin venec so mu položili na glavo. Tak je ležal na mrtvaškem odru. „Ti bi bil rajši umrl, ker si porednejši.“ Te besede me niso nič zadele. Na trebuhu sem ležal na peči, si podpiral brado z dlanmi in gledal v bratov blede obrazek, v dve goreči sveči, v zagrnjeno okno in svete podobe za zglavjem. Ljudje so prihajali, kropili, na kratko pomolili in vzdihali za tolažbo: „Rešen je; zdaj je med angelci.“ Rahla otroška zavist mi je legla v dušo.

Ta smrt mi ni napravila globokega vtisa, niti me niso motile materine objokane oči . . . Umrl je sosed Dolinar. Prehladil se je bil, pobrala ga je pljučnica. Z materjo sva ga šla kropit; bil je moj krstni boter. Neznansko dolg je ležal pod belim prtom, izpod katerega so se odražali nos, sklenjene roke in konice čevljev. Ves plah sem sedel na klopi ob peči in se oziral po prostorni izbi. Iskal sem „nunca“, ki sem ga tolikokrat velikega, močnega in zdravega videl sedeti za mizo; kakor da ne morem verjeti, da je mrtev . . . Ni bil iz naše vasi. V mladosti je bil dijak, dovršil je bil nekaj latinskih, a se ni mogel odločiti za duhovski stan, zato mu je oče odtegnil podporo. Odšel je na risarsko šolo v Gradec; ko mu je ostal zadnji groš v žepu, se je peš vrnil čez Štajersko in Kranjsko domov. Šel je med drvarje. Prejšnji Dolinar ni imel moških dedičev, prepisal mu je posestvo, izgovoril si je le doto za dve omoženi hčeri, preužitek sebi in ženi . . . Bil je veder človek, rad se je smejal, rad govoril z otroci in jim delil kruha, hrušk in orehov. Ne, ni ga bilo več za mizo s prijaznim smehom, s svetlimi in košatimi brki in lasmi. Torej je le res, sem obračal v mislih, da leži pod belo rjuho, ki ima na sredi z rdečo nitjo uvezeno Sladko ime. Soseda mi je dala tako velik kos črnega, svežega kruha, da skoraj nisem vedel, kam bi z njim. Mati mi je dovolila, da sem srknil požirek žganja iz kozarčka. „Bog lonaj, Bog se usmili za verne duše v vicah“, sem ponovil za njo. Nuna je odgrnila moža, z materjo sta ga gledali nekaj trenutkov. Nato je soseda žalostno zavekala, tudi mati se je stojé oslonila na peč in zahlipala. Seglo mi je do srca. Zatiral sem solze, obhajalo me je začudenje, a hkrati neko spoznanje. Oči so se mi razširile, kakor da so zagledale drugim nevidne stvari. Smrt! Bilo je, kakor da se mi je v tistem trenutku prebudila duša.

(Dalje prihodnjič.)

OB VELIKI KORESPONDENCI

I V O B R N Č I Č

Kakor usodno znamenje lebdi nad slovensko zgodovino resnica, da se je hkrati z najizrazitejšimi dokazi slovenske zavesti pojavljal z neko nenavadno nepogrešljivostjo vedno znova tudi dvom nad našo življenjsko zmožnostjo in našo upravičenostjo do enakovrednega prostora med evropskimi narodi. Že golo dejstvo našega obstoja je vsebovalo z neko čudno samoumevnostjo tisti stari in razvpiti „slovenski problem“, ki dejansko ne pomeni nič drugega kakor zanikanje slovenstva. Tako je bilo videti, kakor bi bila naša eksistenca hkrati tudi naša tragična krivda in naš izvorni greh, in tako je nazadnje postalo skoroda pravilo, da so bila najvišja potrdila naše pravice do življenja in razvoja obenem tudi naša bolest. Ta tragičnost je spremljala ko mistična, podmolkla žalostinka vsa naša najmučnejša prizadevanja in vsi naši triumfi so bili za nas na tihem tudi naši pogrebi.

Ne verujemo v stari, naivni, lepi mitos, da bi bil pesnik izbrani predstavnik celotnega narodnega občestva in bi se v dragoceni posodi njegove umetnosti čudežno izkristalizirali narodovi najskrivnejši in najgloblji življenjski utripi; ali vendar so dogodki in so naključja, ko se strne problematika množic in pokolenj v en sam usoden in velik trenutek, v eno samo osebno borbo in bolečino, v en sam krik, ki postane potlej simbolična podoba vseh stremljenj, upanj in trpljenj, ki nezavedno tlijo v milijonih in se nekoč izpremenijo v živo silo njihove zavesti in rasti. Podoben zgodovinski trenutek je korespondenca med Prešernom in Vrazom. Iz teh starih, poškodovanih in pogostoma še komaj čitljivih listov diha presenetljiva in kajkrat pretresljiva življenjska neposrednost, ki nam kaže vso bedo in tegobnost naše preteklosti v čudoviti in najprepričevalnejši svetlobi njene intimne človeške tragedije. Na vseh velikih prelomih našega narodnega životarjenja, ki je bilo vselej edinole borba za najprvotnejše življenjske pogoje, leži temna, žalostna senca tihega žrtvovanja, na vseh mejnikih naše zgodovine drhtijo kakor v teh pismih kaplje tople, žive človeške krvi; in kakor je slovenska preteklost beraško revna na zunanjem dogajanju in glasnih manifestacijah naše življenjske moči, tako je bogata na notranjih tragedijah ljudi, ki so nosili skozi zatohle temote naše zaostalosti breme vseh naših bedenj in zastojev, borb in brezupov, omahovanj in prizadevanj; in eden teh velikih, skritih dogodkov, ena teh slovenskih dram je tudi korespondenca med Prešernom in Vrazom.

Korespondenca med Prešernom in Vrazom vsebuje nemalo zanimivega literarno-zgodovinskega gradiva; ali vendar uhaja njen pomen daleč čez običajne literarno-zgodovinske meje. Zakaj tisto, kar veže pisma obeh pesnikov v docela zaključeno enoto, kar je v celotnem dopisovanju prevladovalo cela tri leta in kar mu je slednjič tudi dalo tisto izredno pomembnost in tehtnost, ki je preživela polnih sto let — to je razpravljanje o ilirsko-slovenskem problemu. Čudna in malone žalostna značilnost se skriva v dejstvu, da iščemo v teh porumenelih, nemško pisanih listih še dandanašnji potrdilo in utemeljitev za misli, ki nam jih narekujejo življenjska vprašanja našega narodnega, družbenega in kulturnega dogajanja; da stoji problem, nad katerim se je razklal Vraz in ob katerem je Prešeren vztrajal nezmagan kot slovenski pesnik, a zato prometejsko izkrvavel kot človek, pred nami že celo stoletje malodane prav tako pereč, kakor je bil tedaj, ko je zapisal Vraz: „... hier handelt sich nichts mehr und nichts weniger als um das *be or not be* Hamlets.“

V našem razvoju se skriva neka tragična zakonitost, ki jo danes lahko komajda slutimo, a je vendarle najkonkretnejše dejstvo vseh dolgotrajnih in mučnih slovenskih naporov za narodnostnim in kulturnim uveljavljenjem; je to zakonitost družbenega razvoja, ki ni dopustil številčno slabotnemu in gospodarsko slabo razvitemu narodu, živečemu na enem najvetrovnejših mest evropske celine, da bi se organizirano razvijal, da bi takrat, ko je meščanstvo velikih zapadnih narodov reševalo narodnostno vprašanje, tudi sam rodil razred, ki bi dokončno in dejansko izbojeval slovenski problem. V času, ko je vsa Evropa drgetala v krvavih bojih in se mrzlično presnavljala v znamenju revolucionarnega „vstajenja narodov“, je bilo maloštevilno slovensko meščanstvo docela nesposobno, da bi izvršilo svojo zgodovinsko nalogo, to se pravi, da bi preoblikovalo prirodno, neizrazito slovensko ljudstvo v živ, integralen narodni organizem z vsemi političnimi in kulturnimi znaki in funkcijami takšne zgodovinske tvorbe. Naša preteklost je sociološko še dandanašnji skorajda popolnoma neraziskana; in naš odnos do vsega, kar se je dogajalo pri nas in kar se ponajvečkrat tudi ni dogajalo, označuje tako še vedno naivni misticizem idealističnega preziranja dejanskih dejstev, slepota za konkretna gibala in za osnovne zakone zgodovinskega dogajanja. Domala vsi podatki, na katere se lahko opiramo danes, ko nam gre za novo, sintetično podobo in tolmačenje našega razvoja, so še zmerom zgolj najnujnejša shema in begoten obris. Ali vendar ni nobenega dvoma, da je rasel slovenski meščanski

razred kot celota vselej v trpni odvisnosti od zunanjih družbenih in političnih vplivov in sil, ki so nam pisale usodo mimo naše volje in naših najglobljih potreb in želja; ne v svojih ideoloških manifestacijah ne v svoji politični praksi ni postal slovenski meščan nikdar nikoli samostojen, odločujoč činitelj naše zgodovine. Tako smo pri nas na svetovno dogajanje zmerom le gledali čez plot in vsi veliki svetovni pretresi so hiteli mimo nas, ne da bi nas mogli iztrgati iz dremotne učarnosti v neprestopni ris naše nesposobnosti, storiti po lastnem nagibu in lastni zavesti kakršnokoli samostojno dejanje. Družbeni razvoj Slovencev ni šel delj kakor od kmeta do malomeščana; in to puhlo, negibno malomeščanstvo, ta mrtvoudni, priskledniški razred, ki je že po svojem notranjem sestavu in nič manj po svojem položaju v gibanju celotne družbe obsojen, da je zmeraj zgolj objekt družbenega dogajanja, nikdar pa njega subjekt, je še dandanašnji poglavitno in najtežje dejstvo naše narodnostne, družbene in kulturne stvarnosti in naše — slovenske bolečine.

Iz polrazvite, socialno neizoblikovane, narodnostno otrple, politično nezrele in kulturno domala mrtve malomeščansko-kmetske slovenske sredine na začetku 19. stoletja sta zrasla Prešeren in Vraz kot teza in negacija teze o upravičenosti narodnostnega obstoja Slovencev. Stanko Vraz, čigar prestop med Ilirce lebdi še danes kot simbolična, zlovešča senca iz minulosti nad vsem slovenskim kulturnim in narodnostnim dejanjem in nehanjem, ne spada meni nič tebi nič v tisto efialtsko vrsto ljudi, ki jim pravimo na kratko in zaničljivo renegati. Če bi bilo tako, potem bi bila Vrazova ilirska preusmeritev edinole njegova osebna zadeva in bi spadala med slučajne pojave, problem pa bi bila zgolj za tistega, ki bi se ukvarjal z njegovo psihologijo. In vendar vemo zatrdno, da gre v primeru Stanka Vraza za objektivnejši, usodnejši dogodek splošnoslovenske pomembnosti. Da je bila zavest o tem dejstvu med nami nenavadno živa že od vsega početka, priča neovrgljiva okoliščina, da je stal problem Stanka Vraza zadnjih sto let nenehoma v prvi vrsti vprašanj, ki so strastno zaposljevala in žgala naše duhove ter vzbujala v njih vedno znova in znova neusahljivo, bolešno zanimanje. Jasno je, da kaže Vrazov pojav na neko posebno sredobežno silo, ki je zmerom trgala iz slovenske kulturne sredine celó naše najboljše ljudi in jih gnala v območje tujih kultur. Zakaj dejstvo, da je Vraz „uskočil“ med Gajeve Ilirce, in pa dejstvo, da je narobe Prešeren vzlic skrajno neugodnim pogojem vzdržal na brezupno ogroženih slovenskih postojankah in v ubijajočih odnosih tedanjega slovenskega okolja za ceno svojega razbitega življenja, vse to ne dokazuje nič manj, kakor da smo Slovenci kot narod izjemno dolgo živeli le v neki polo-

vični meri; ta in podobna dejstva pričajo, da je sicer dejansko živo-tarilo neko ljudstvo s svojo zemljo, samobitnim jezikom, s svojo tra-dicijo in določenim družbenim ustrojem, da pa so mu še nedostajale nekatere bistvene sestavine, ki ustvarjajo na tej prirodni osnovi tisto stavbo skupnih oznak, interesov, kulturnih vrednot in zavesti, ki jo imenujemo narod. Tako smo doživeli na videz protislovno in neraz-umljivo naključje, da je namreč ob odsotnosti sleherne narodnostne do-zorelosti v političnem pomenu besede majhen krog duševnih delavcev vendarle ustvaril sredi narodnostno in kulturno mrtvega okolja narodno književnost, ki je dosegla v svojem najvišjem vzponu že koj spočetka evropski nivo, da smo postali Slovenci narod najpoprej v jezikovnem in kulturnem in šele pozno potem tudi v političnem smislu.

Le iz takih okoliščin je moči tolmačiti izredno značilno dejstvo, da je že Stanko Vraz, brez dvoma eden najnaprednejših, najnadarjenejših in najširše naobraženih slovenskih kulturnih delavcev svojega časa, zagovarjal zahtevo po poilirjenju Slovencev prav z njih brezupno narodnostno ogroženostjo. Pokazalo pa se bo, da se skriva v teh ilirskih koncepcijah, ki so se izrazile v svojem razmerju do slovenstva najjas-neje v korespondenci med Prešernom in Vrazom, nezavedna politična miselnost, ki je po svoji družbeni določenosti enako značilna za ilirsko gibanje samo kakor tudi za odnos slovenstva do njega.

Vraz in vrazovstvo.

Dopisovanje med Prešernom in Vrazom se je pričelo med mesecema januarjem in marcem leta 1837. po Vrazovem drugem obisku v Ljub-ljani. Istega leta je Vraz tudi nagovarjal Prešerna, naj bi pisal v Gajevo „Danico“ in nato razvil v avgustu 1837 še kot popoln Slovenec svoj znani program za razvoj in izpopolnitev slovenskega književnega jezika; v pismu pa, ki ga je pisal Prešernu 19. novembra 1837, je že izpovedal svojo znamenito preusmeritev: *„Ich habe auf Deinen Beitritt zu meinen Ansichten gerechnet und darauf bauend noch das Vegetieren der slovenischen Literatur für möglich gehalten. Da aber das nicht erfolgt ist, so habe ich mich seit verflossenem Frühjahre vom undankbaren Felde, das ich 5 Jahre mit aller Liebe bebaute, zurückgezogen, und mich den begeisterten jungen Illyriern angeschlossen, und denke nicht wieder zurückzutreten. Mit Slovenien hab' ich es abgethan, zumal da ich auf meiner letzten Reise alle meine Schriften . . . in slovenischer Sprache . . . verlor. Seit dem vorigen Jahre schreibe ich nur Illyrisch . . .“*

Sredi kulturno in narodnostno mrtve Kranjske, sredi nepredram-ljenega kmečkega ljudstva, sredi abderitskega, ozkosrčnega, nemško

usmerjenega ljubljanskega malomeščanstva, ko je bil domala edini slovenski izobraženec duhovnik in je bilo moči slovenske intelektualce in slovenske knjige prešteti na prste, je deloval v Prešernovi in Vrazovi dobi ozek krog kulturnih delavcev, ki je predstavljal zarodek bodoče slovenske kulturne sredine. Dasi je kazal — razen Prešerna in Čopa — še vse neizogibne oznake primitivnosti in provincialnosti, se je vendarle opiral na skorajda tristoletno književno tradicijo in sorazmerno še dokaj zgrajen, čeprav še močno pomanjkljiv književni jezik. Naj je tudi bila ta sredina tedaj še preslabotna, da bi pritegnila v svoje kulturno območje celotno slovensko ozemlje, je kazala vendar že tolikšno samoniklost, da je zlasti po izidu „Kranjske Čbelice“ dejansko prenehala sleherna možnost, da bi povsem podlegla katerikoli tuji kulturi in niti ne vsegamogočni nemški. S Prešernom je postala slednjič središče celotne slovenske kulture.

Vraz pa je izhajal iz tipičnega periferno-slovenskega kulturnega področja. Južna Štajerska je živela samostojno kulturno življenje, geografsko in jezikovno je bila včasih malone bliže kajkavski Hrvatski z njeno dokaj močno in pestro književnostjo; slovenska zavest je bila še neznatnejša kakor na Kranjskem, kulturno mrtvilo še očitnejše. Vso Vrazovo mladost in zlasti še dobo njegovega študija na graški univerzi, torej čas njegovega umetniškega dozorevanja in iskanja samega sebe, označuje nenehno nihanje med ljubljanskim „čbeličarskim“ in zagrebškim Gajevim kulturnim krogom; to nihanje, za katerim slutimo težko notranjo borbo in razklanost, je živ izraz nedoraslosti in neizoblikovanosti kulturnega okolja, iz katerega je pesnik izšel, okolja, ki mu kot umetniku ni moglo nuditi skoraj ničesar, saj se Vraz ni mogel uveljaviti niti z njegovo glavno dediščino, namreč s svojim domačim narečjem. V bistvu moralistični očitek, češ da bi bil Vraz vendarle mogel in moral vztrajati in pač ustvarjati na teh osnovah vzlic vsem neugodnim okoliščinam, kakor je le pod malo boljšimi pogoji vzdržal Prešeren, zveni danes nekam teoretično in platonsko; zakaj takšno umetniško uveljavljenje štajerskega narečja v dobi, ko je na Kranjskem že živel in deloval Prešeren, bi nujno prineslo v razvoj naše kulture zgolj novo in bržčas sila nevšečno vprašanje — in nobenega dvoma ni, da se je moral Vraz tega dejstva in njega tragičnosti zase samega zelo mučno zavedati. Najsi tudi je kljub temu jasno, da se ob raziskovanju Vrazovega pojava ne moremo izogniti tudi kvalifikaciji njegovega značaja in ugotovitvi nekaterih njegovih slabosti, je na drugi strani vendar prav tako gotovo, da je vse to važno šele v drugi vrsti; jasno je, da se z golo obsodbo Vraza-človeka niti za ped ne približamo objektivni

rešitvi splošno slovenskega problema, ki je za našo problematiko neprimerljivo pomembnejši kakor pa moralno vprašanje Vrazove osebne krivde ali nekrivde. Vrazova globoka in težka razdvojenost, ki je bila posledica objektivnih odnosov njegovega domačega kulturnega okolja, in nje osebni odraz, njegova nedoslednost, ki ga tako živo označuje vse do njegovega odhoda v Zagreb — vse to pa se je izrazilo najnazorneje prav v njegovi korespondenci s Prešernom.

Vrazova osebna tragika je bila tedaj v tem, da je prišel iz kulturne sredine, ki se še ni bila nagnila ne na kranjsko-slovensko ne na kajkavsko-hrvatsko stran in je bilo moči le slutiti, da jo bo navsezadnje le pritegnila Ljubljana. Nekaj let je pisal Vraz slovenske pesmi, ne da bi se bil mogel uveljaviti kot slovenski pesnik, najsi tudi je pesniški talent imel. Področje tedanjega slovenskega književnega jezika je bilo omejeno večidel le na Kranjsko; ker pa slovenska književnost tiste dobe vzlic Prešernu še ni mogla odločilno vkleniti v svoj jezikovni krog tudi slovenske periferije, je menil Vraz, kakor posebej poudarja njegov biograf Drechsler-Vodnik, „... da Slovenci još nemaju gotovoga književnoga jezika, već da ga tek treba stvoriti, i to na osnovi narodnoga govora i proučavanjem slavenskih... jezika. No uistinu je za malen narod, kao što je slovenski, snažna i velika poezija, kao što je Prešernova, gotova književnost, a jezik njegov tako je pun, jedar i pjesnički, da je morao postati zajedničkim jezikom svih Slovenaca.“ Tako je Vraz, ki ni imel možnosti, da bi se naučil kranjskega književnega jezika niti v neposrednem stiku niti iz skrajno pičle literature, pisal v svojem domačem narečju. Ker pa je bilo le-to še daleč od kake književne zgrajenosti, je vnašal vanj izposojenke iz slovanskih jezikov in tudi sam koval neologizme ter tako zvaril neki izviren, individualen, pa tudi skorajda nerazumljiv književni jezik, ki ni imel oporišča v kulturno mrtvi Štajerski in ni bil sposoben, da bi konkuriral jeziku ljubljanskega kulturnega kroga. In skoraj ob istem času, ko je slovenska poezija dosegala s Prešernovimi „Soneti nesreče“ svojo klasično obliko in je postajala slovenska beseda posrednik in izbrušena prizma najčudovitejšega umetniškega bogastva, je na Štajerskem prizadevni in nežni lirik Vraz, za Prešernom gotovo najmočnejši pesniški talent med Slovenci, sestavljal v svoji groteskni govorici take-le mučne, jecljajoče stihe:

Gori m' gori vbogo srdcè: ko, v parem
če slame hiti iskro, kviško švigne
prot nebu z srdcom vnet se duh mi zdigne,
nasolzen zdolej tam nehaje jarem.

Položil narav isskričico žarem
u nadra majhnim, al ko z očma migne
njó vpahnoł s tvim jezikom, ki vse prigne,
pastir ko tlečo gobo v listji starem.

Oj sveti ogenj! kam še boš me vodil?
Naj najdem tó kre matere počitek,
k nji sem priklenjen, z vlasti me ne diži.

Bo mahal z menoj veter, al me vgodil
tresk pušk šesterih. — Ak tak skončaš žitek,
Te l' sram? Ne božji sin tud vmerl na križi.

Vse od leta 1833. do leta 1837. je Vraz stalno omahoval med Ljubljano in Zagrebom, slovenstvom in ilirstvom. Še leta 1834. je kanil sodelovati pri Gajevi „Danici“ kot slovenski pesnik, a tudi pozneje je pisal Gaju: „... prosimo nehajte nas za Hrovate imeti...; pusti z misli ime Hrovat...“ In ko je deloval za ilirske ideje med „čbeličarji“, jih je, kakor pravi dr. Kidrič, „očividno... v nemal... za ono idejalno formo hrvaško-slovenske literarne zajednice, za katero je gorel sam takrat, ko je...“ obljubil Gaju poleg desetih „kranjskih“ po eno „ilirsko“ pesem.

Vrazove zveze z zagrebškimi „Ilirci“ so bile zgodnejše kakor pa njegovi stiki s „čbeličarji“. V času, ko je pričel dopisovati s Prešernom, je bil njegov odnos do obeh strani precej enak. Že leta 1834. je pošiljal za „čbelico“ nekatere prispevke, toda v list zavoljo svojega štajerskega narečja ni prodrł, dočim mu je Gajeva „Danica“ že 1835 objavila balado „Stana i Marko“, njegov prvi tiskani tekst. Istega leta je nameraval tudi izdajati slovenski list „Cvetlice“. A če je poprej zagotavljal Gaju „meju desetimi pšmami kranjskimi jedno po občem illyrskom spisati“, mu je že po objavi omenjene balade obljubil, da bo napisal „medju desetim illyrskim samo jednu Kranjsku“. Kakor je javil Prešernu, je Vraz *prenehal* pisati slovenski že pretekle pomladi. Ali še 2. aprila 1837 je obvestil Prešerna o svojih načrtih za slovenski list „Metulček“, ko mu je hkrati tudi poslal nove prispevke za „čbelico“. Očitno je torej protislovje med njegovimi izjavami in dejanskim postopanjem. V pismu z datumom 1. VIII. 1837 je razvil Vraz svoje načrte za preureditev slovenskega književnega jezika.

„To je filološki program,“ piše dr. Kidrič, „ki ga je hotel uveljaviti Vraz kot slovenski pisatelj! Pisan je v času, ko sta že bili pretekli skoro dve leti, kar je Vraz zaman iskal plodov svoje ilirske Muze v ‚Danici‘. Da je Prešeren koj odgovoril, bogve, kam bi bil krenil Vraz. Toda 2. septembra 1837 so začeli izhajati v ‚Danici‘ ‚Đulabije‘...“ Čeprav Prešeren v vsej korespondenci niti enkrat ne očita Vrazu nedoslednosti, mu je dal Vraz „dokaz, da je bil v hipu, ko je proslavljal... vzgojo slovenskega naroda na podlagi slo-

venskega jezika ... v srcu temu — nezvest: „Dulabijam“ ... je sledilo Vrazovo pismo ... z dne 19. novembra, kjer je Vraz ... sporočil, da piše že „od preteklega leta ilirski“, da je s Slovenijo končal in da ne upa prav za prav niti na životarjenje slovenske literature več ... In če je primerjal Prešeren date, je moral opaziti protislovja: 10. junija 1837 je še pisal Vraz Kastelcu, da mu gre zgolj za slovenstvo, 10. novembra 1837 je trdil, da se je poslovil od Slovenije že leta 1836., 1. avgusta je sporočil Prešernu svoje principe, a tu trdi, da je nehal pisati slovenski že pretekle spomladi, ker pri Prešernu ti principi niso prodri.“ (Kidrič.) — Tudi je očitno, da Vraz ob svojem drugem posetu v Ljubljani, ko se je spoprijateljil s Prešernom, temu ni pravil o svojih prejšnjih obljubah Gaju, kajti Prešeren bi bil sicer gotovo pobijal njegovo dokazovanje s tem, da bi ga opozoril na njegovo nedoslednost. Prejkone se tačas Vraz Prešernu „... ni kazal takega kakor Gaju ... Moral mu je ... govoriti, da vkljub ilirskim simpatijam hoče še delovati v domačem jeziku. Saj pravi v istem listu (2. aprila 1837): „Meine Kräfte ... widme ich, wie Du weisst, auch der Slovenia ...“ Prešeren ... mu je na njegovo ilirsko agitacijo najbrž prijateljsko-simpatično odgovoril v takem smislu, kakor se je še leta 1840. podpisal: „Dein und des Slawenthums aufrichtiger Freund.“ In čisto mogoče je, da je prijateljsko-vljudno obžaloval, da ne more posnemati Vrazovega vzgleda, da bi med desetimi „kranjskimi“ pesmimi zapel tudi eno ilirsko. Da se je bil Vraz že pred več nego letom dni na tihem odločil peti deset ilirskih poleg ene „kranjske“, o tem najbrž Prešernu ni nič pravil.“ (Prijatelj.)

Vrazov prehod k ilirizmu je treba presojati kot posledico določenih objektivnih in subjektivnih pogojev. Med prvimi je bila zlasti odločilna njegova jezikovna tujost, ki ga je ločila od tedanje slovenske književnosti in ki ga je neprenehoma postavljala pred tisto jezikovno dilemo, ki je bržkone močno vplivala na njegovo usmerjanje k ilirizmu. Vraz se je dolgo trudil, da bi poleg kranjskega književnega jezika uveljavil tudi svoje štajersko narečje, o čemer pričajo njegovi poskusi z listoma „Cvetlice“ (1835) in „Metuljček“ (1837); že 1834. leta pa je ob svojem prvem obisku v Ljubljani dokazoval „čbeličarjem“ nekatere prednosti svoje domače govorice, ki mu jih je priznal celo Čop. Slednjič je razvil v pismu na Prešerna (I. VIII. 1837) svoj znani filološki program, o katerem pravi dr. Kidrič:

„Da je skušal Vraz, oprt na lastno delo, resno preko mlačnosti Ljubljane in kljub vabljuvostim Zagreba te svoje principe udejevit, bi bil ustalenie slovenskega literarnega jezika za par desetletij pospešil“, kajti „zgodovina, ki je postavila na laž dokazovanje o nemožnosti obstoja slovenske literature ... je dala prav (Vrazovi) želji po onem upoštevanju štajerskega govora, za katero je skušal pridobiti ... kranjske pisatelje ...“

Ali videti je, kakor bi bil Vraz obseden, da ni našel izhoda iz svoje jezikovne dileme. Slehernega človeka, ki se skuša problemom umikati, namesto da bi jih dejansko reševal, pa mora takšno popuščanje lastni slabosti naposled zaplesti le v nove, pa redno še težavnejše in protislovnije zanke; vsaka nasilna ali spekulativna rešitev življenjsko važ-

nih vprašanj — kar pomeni zgolj beg pred njihovo realnostjo — se človeku neogibno maščuje prav tam, kamor je hotel ubežati pravilni rešitvi. In Vraz, ki je meril rešiti svojo jezikovno dilemo nasilno: z begom v ilirizem — je tako padel le v drugo, brezplodnejšo borbo, v kateri se je nazadnje kot pesnik skorajda ubil. Zakaj tudi poslej se je mučno otepal z jezikom, ki ga je sprejel, tokrat s hrvatsko štokavščino, v kateri sploh nikoli ni pisal docela brez težav in tudi ni imel možnosti, da bi se je kedaj dodobra naučil. „Borba s jezikom u njega je samo jenjavala,“ pravi Drechsler-Vodnik, „a nigda nije prestala. On se najviše kretao medju kajkavcima i Slovencima, a od živoga vrela, od naroda, koji govori čistim jezikom, bio je uvijek podaleko.“ Štokavski književni jezik mu nikdar nikoli ni postal adekvatno izrazilo njegovega neposrednega, pristno lirskega pesniškega občutja in vsa Vrazova hrvatska lirika kaže sledove dolgotrajne, nenehne in brezupne napetosti močnega talenta, ki se vse svoje žive dni trga in žalostno usiha v sponah priučene, tuje govorice.

Poleg vseh teh dejstev ne gre prezreti še nekega intimnega činitelja, ki je tudi po vsej verjetnosti odločilno vplival na Vrazovo nagibanje k ilirizmu, namreč njegovih univerzitetnih študij. Vraz je bil zmerom slab študent. „Bio je rjedje medju srednjim, običnije medju slabijim djacima...“, a gimnazija v Mariboru „nije imala gorega djaka od Vraza.“ Če pa to dejstvo še ni pomenilo resne nevarnosti za njegovo usmerjanje v dijaških letih, je postala njegova nesposobnost, da bi se prilagodil zahtevam oficijelnega šolskega sistema, precej bolj usodna v dobi njegovega pravnega študija v Gradcu. Najzgovornejša priča o Vrazovih študijskih težavah je pismo, ki ga je pisal Prešernu 1. avgusta 1837:

„Mich kostet gewiss jede Prüfung ein Paar Jahre meines Lebens. Und doch bekomme ich immer um eine Classe weniger, als ich es nach meinem Fleisse verdiene... Der Gegenstand ist nicht *der* meiner Liebe, ich betrüge mich dabei wissentlich, so zu sagen gezwungen um die schönste Zeit, die ich anderwärtig mit Wucher anlegen könnte.“

Čim bolj pa se je mučil z osovraženim študijem, ki se je brezupno zavlekel, in z izpiti, ki jih je opravljal z velikimi zaostanki, tem mikavnejši se mu je moral zdeti svoboden pisateljski poklic; prav zavoljo književnega dela in učenja jezikov, ki sta vsrkala vso njegovo vnetost, njegov čas in delovno silo, pa je po vsej verjetnosti njegov študij tudi najbolj trpel. In tako si je lahko predstaviti, da je slednjič ideal poklicnega književnega udejstvovanja dobil v njegovih očeh obseg tolikšne vrednote, da je neprestano izsiljeval njegovo končno ilirsko usmeritev. Trditev, da slovenska književnost nikdar ne bo mogla preživljati našega

književnika, zavzema zelo važno mesto med njegovimi argumenti v prilog ilirizmu, v Zagrebu pa je Vraz preživel vse svoje dni kot književnik po poklicu. Pri tem je kakopak prezrl dejstvo, da njegov osamljeni primer še zdaleč ne dokazuje, da bi bil med „Ilirci“ res vsakemu književniku zagotovljen obstanek. Toda spričo popolne nedvornosti, da v tedanji Sloveniji življenje od literarnega dela na noben način ni bilo mogoče, je Vraz najbrže posplošil svoj lastni primer in mu nevede pripisal pretiran pomen; vse to bi se povsem skladalo tako z njegovim značajem kakor tudi z nezavednimi čustvenimi težnjami, ki so gnale, kakor se nam zdi, mladega, navdušenega in vročekrvnega romantika že poprej med živahne, burne in bojovite zagrebške „Ilirce“, ob katerih je morala zaspana medlost tedanje Ljubljane učinkovati na Vraza sila hladno in odbijajoče.

Vrazova misel o zedinjenju Slovencev in „Ilircev“ se je pred zgodovino razkrila kot utopija; to je bila potemtakem osebna napaka v njegovih kulturno-političnih računih. Ako pa spoznamo objektivne vzroke njegove panilirske usmeritve, potem vidimo, kakor je zapisal dr. Prijatelj, da je „stal v zmislu slovenske kulturne tradicije tako malo v slovenskem življu, da v trenutku, ko so takratna umetno konštruirana slovanska stremljenja (Kollárjevi samó štirje slovanski narodi!) stopila predenj z vprašanjem, ni mogel dati jim *slovenskega* odgovora. Zato njegov odgovor — prestop k ilirizmu — ni bil slovenski odgovor, ampak čisto individualen Vrazov odgovor.“ Po eni strani je torej treba presojeti Vrazovo ilirsko odločitev kot njegovo osebno zadevo, iz katere ni moči izvajati danes nobenih zaključkov z morebitnimi dnevno-političnimi tendencami; s te strani spada njegovo dejanje samo po sebi vzlic vsej svoji važnosti dandanašnji v zgodovino in ne pomeni nikakršnega dokaza ne za slovensko stališče ne za ilirsko tezo, najmanj pa še za vse njene poznejše ideološke naslednice. Šele če gledamo Vrazov pojav kot del celotnega kompleksa družbenih, političnih in kulturnih odnosov, vzrokov in učinkov, če ga vrednotimo v njegovi vključenosti v zgodovinske pogoje, v katerih smo se razvijali Slovenci in ki so določali tudi odnos slovenstva do ilirizma in narobe — potem se nam šele razkrije njegov pravi pomen za slovensko problematiko, potem lahko šele pravično in pravilno ocenimo Vrazovo osebnost samo in tudi vso ilirsko epizodo v naši književnosti. Zakaj primeri, kakršen je bil Vrazov, so se pojavljali v bolj ali manj odkriti obliki skozi vso našo zgodovino pred Vrazom in tudi še dolgo, dolgo po njem; in čeprav ni moči poedinih pojavov „vrazovstva“ z vsemi njihovimi osebnimi vzroki in oznakami posploševati v interesu kakšnih sodobnih političnih misel-

nosti, predstavlja vendar celotna vrsta vrazovskih primerov tipičen pojav slovenske sredine. Obstoji pa čudna in značilna dialeksična zveza med objektivnim dejstvom slovenskega obstoja pa med vsemi temi subjektivnimi vrazovskimi odgovori na slovensko vprašanje, odgovori, ki jih je porajala slovenska družba kot svojo lastno negacijo in jih je potlej sama vedno znova in znova s svojim lastnim razvojem spet zaničevala. Vsa ta dozdevna protislovnost med subjektivnim videzom in objektivnim pomenom vrazovskih pojavov pa je le izraz neurejenih družbenih odnosov, v katerih se je moralo razvijati slovenstvo, izraz zaostalosti in neizgrajenosti našega malomeščanskega okolja, posledica okoliščine, da smo Slovenci v kulturnem oziru postali narod veliko prej kakor pa v političnem smislu ter se to nenavadno nesoglasje vleče skozi vso našo zgodovino do najnovejših dni. Tako se je tudi Stanko Vraz, „Slovéncov vskòk“, pojavil kot negacija slovenstva prav tedaj, ko je dalo taisto slovenstvo eno največjih potrdil svoje življenjske sile, tako smo doživeli v enem in istem trenutku Vrazovo ponižanje slovenstva in s Prešernovo tragično osebnostjo hkrati njega najvišje poveličanje. Spričo vseh teh dejstev pa se sleherna možnost, izrabljati Vrazov primer kot protislovenski dokaz — razblini v prazen nič.

(Dalje prihodnjič.)

SODOBNO

ANTON DEBELJAK

*Kdo, tretjerednica, težak, trgovček,
kdo več med nami si od ust pritrže,
kdo večkrat dinček siv v škrabljico vrže,
kdo vedno bolj grmadi Petrov novček?*

*Ko zvrhan je globoki rimski kovček,
misijonar denarce vse postrže
in žuri se čez morje, da čim brže
v nebo bi mogel afriški surovček.*

*A zdaj kupili so za Novček tanke,
topove, krogle in strupene pline
pa neugnano strojno ragljico.*

*Letalo, glej, z omotične višine,
namerjeno v krščanke in poganke,
vse goni v raj z moderno naglico.*

NE UBIJAJ, MARVEČ — OŽIVLJAJ!

ESEJ O ŠOLI — K. OZVALD

Na gimnaziji se mladina uči matematike, grščine in latinščine, literature svojega naroda in nekaj prirodoslovja; na vseučilišču goji strokovni študij, opravi izpit iz filologije, prava ali druge stroke ter stopi v življenje — za življenje pa ne nese nič s seboj, prav nič! V „življenju“ bi moral biti človek pred vsem drugim značaj, pa iz tebe niso napravili značaja; moral bi biti državlján, toda o politiki ne veš ničesar razen tega, kar ti prežvekavajo časopisi; postaneš mož ali žena, a ne veš ničesar o vzgoji, kaj so medsebojne dolžnosti v zakonu, kaj zahteva rodbinsko življenje — prežalostno je, dalje risati to temno sliko, zato prepuščam stvar tistim, ki bede nad vzgojo naših narodov, da bi dalje premišljali o njej. (T. G. Masaryk, Sebevražda.)

I

Dobro čutim, da je precejšen riziko, če se pogovor o šoli načenja v taki reviji, kjer bi sodobni bralec morda še smrt (po infekciji ali kaj) prej pričakoval kakor „pedagoški“ esej. Ko pa spada dandanes skoraj že med bontonska pravila, da se v „družbi“ ne govori o pustih, duha morečih — pedanterijah. In „šola“ . . . to je dandanašnjemu odraslecu samo še povod za niz najbridkejših spominov na zamorjeno mladost, ki ga še v sanjah ne pustijo v miru.

Pa prav nič ne ugovarjam, saj kanim v teh vrstah tudi sam položiti prst na hudo skelečo rano v organizmu našega šolskega bitja in žitja. Le to bi rad povedal že za uvod: ni da bi moralo biti tako, kakor je bilo ali kakor je premarsikdaj še, ko to ali ono v šolskem „obratu“ brez dvoma ni bilo ali tudi danes ni — prav. Kajti šola po svojem bistvu ni nepotrebno zlo, a lahko postane kar neusmiljena mučilnica vseh tistih, ki tako ali tako prihajajo v stik z njo: torej predvsem mladine, staršev in tudi — učiteljev.

Kdor namerava govoriti o šoli, se mora prav za prav dotikati življenja v vseh njegovih izredno pisanih oblikah. Kajti šola v jedru ni nič drugega kakor kos kulturnega življenja: orodje v službi izobrazbe. Raznovrstne šole (ljudska, meščanska, srednja, visoka, nadaljevalna, strokovna, poklicna . . .) bi morale vsaka s svoje strani pomagati otroku in mladostniku, da postane prej ali slej samostojen človek. Hočem reči: tak človek, ki bo znal samostojno živeti, se z delom svojih rok ali svoje glave, ali pa z obojim udejstvovati sebi v zadovoljnost, drugim pa v prid, ter hkratu pametno gledati svet in življenje, to je, ocenjati ju tako, kakor po vestnem preudarku smatra za pravilno.

Dandanašnja šola vse premalo uvažuje dolžnost, da bi morala otroka ali mladostnika po duhu pripravljati na njegov „vsak dan“, ko bo mladi ali mlada prej ali slej stopil v službo življenja, ki je z neogibnostjo — „praktično“, to se pravi takšno, da zahteva dejstvovanje. Ali drugače rečeno, izhodišče in končni smoter vsemu, kar delata zlasti ljudska in srednja šola, bi moralo biti samo — vsakdanje življenje s svojimi potrebami, nalogami in zahtevki; tisto življenje, v katerem ima odločilno vlogo dejanje človeka, ne pa razmišljanje (kontemplacija), kritiziranje ali zgolj hotenje hotenja (kakor ga očituje na primer Damjan v „Lepi Vidi“). Na te dolžnosti šole prepričevalno opozarja göttingenski filozof-pedagog H. Nohl. A koliko neki se uvažuje v ljudski in srednji šoli na primer dejstvo, da spet prihaja v ceno — gospodinjstvo in materinstvo? Ali se kaj dekleta tu navajajo tudi na svoj rodbinski „vsak dan“?

Zlasti pa dandanašnja šola na vseh stopnjah mnogo premalo pre-mišlja o tem, kolikšen pomen imata za kultiviranje človeka lastna odgovornost v vsem njegovem dejanju in nehanju in lastna odločitev.

Kaj zmore današnja šola in kaj ne, bi utegnil tudi našemu bralcu z žarko lučjo pojasniti konkretni primer iz sodobnega trgovskega življenja. Pod naslovom „Wie bewährt sich unsere Jugend im praktischen Leben?“ je v dunajskem dnevniku „Neue Freie Presse“ (30. oktobra 1930.) generalni vodja enega izmed največjih trgovinskih podjetij v Avstriji priobčil zelo zanimiva opazovanja, ki se v jedru glasijo takole:

V naših obratih je zaposlenih več sto mladih ljudi in uspeh tega podjetja precej zavisi od kakovosti mladega naraščaja. Kajti mlada odločnost in podjetnost, sveže mišljenje in hitro gledanje so stvari, ki imajo v trgovskem življenju vsaj toliko pomena kakor premišljeno računanje, ki diči že hladnejšega priletnika.

Mladi ljudje, ki vstopijo pri nas, se dajo razvrstiti na troje. Nekaj je takih, ki se brž, ko so končali ljudsko in meščansko šolo, posvetijo trgovini kot volonterji ali pa vajenci ter služijo torej od najnižje stopnje. Drugi prihajajo iz srednje šole ali pa z univerze — s humanistično izobrazbo. In slednjič so še oni, ki so si pridobili to ali ono strokovno izobrazbo, na primer na visoki šoli za svetovno trgovino. Dolgoletno izkustvo pa me uči, da je „humanistično“ izobražen mladi človek najbolj sposoben za trgovino! Tak mladenič (ali tako dekle) ni kar enostransko obrnjen v računsko stran našega poklica, ampak si je pridobil občni training duha ter prinaša pred vsem drugim s seboj tudi nekaj — idealizma, ki je v mnogih ozirih za trgovca neogibno potreben. Mladeničeva (dekletova) sposobnost, da se lahko bolj duhovno usmerja do svojega poklica, bi utegnila zlasti spočetka biti važnejša od strokovnega šolskega znanja, ki ga običajno ni kdo ve koliko, a vrhu tega rado ustvarja pisarniško in predstojniško domišljavost ter temu najbolj živemu izmed vseh poklicev dovaja številke čekajočega birojskega človeka.

Za „idealizem“ mladega trgovca pa se ne peham kar na slepo. Kaj bi pač počeli z dvajsetletnikom, ki je vesel, da je dobil „mesto“, preskrbo! Saj ven-

dar potrebujemo mladega rodu, ki je voljan napredovati, odpreti oči, gledati, izboljševati ter misli v dejanja prestavljati. Trgovski stan potrebuje tako mladino, ki se ji hoče tekati, če treba, vihrati, nikakor pa ne sedeti. Kdor se usede, ga življenje pohodi!

Kajpada je treba mladi naraščaj voditi. Toda ne samo v stroki! Podjetnik, glej, da mladi, ki si ga sprejel, ne bo le poklicno storil, kar največ more, ampak brigaj se tudi za nadaljnjo njegovo vzgojo. Če „šefi“ in drugi „predstojniki“ tožijo, da je mladi rod nepokoren in da očituje le malo veselja do dela, s tem le izpričujejo, da so slabi vzgojniki. Mladič še ni dodelan človek in samo tisti ga bo pomaknil nekoliko dalje, ki mu lahko kaj dá ne le glede na poklic, ampak tudi občečloveško.

Mlad človek naj izve, da je njegova namestitev samo začetek. — Izpričevalo, da je absolviralo in to šolo, in zgolj teoretsko strokovno znanje, ki ga prinaša s seboj, sta mnogo manjšega pomena. Te vrste „teoretiki“ se imajo za preimenitne, da bi prijeli za resnično delo ter v praktičnem življenju zato po večini radi odpovejo. Njihov ideal je, sedeti v biroju.

Vsi tisti, ki imajo opravka z mladino, učitelji in praktiki, naj bi uvaževali tole: mladina je taka, kakršni so njeni vzgojitelji. Ni dovolj, da se mladini podaja teoretsko znanje, kakor tudi ni dovolj, da si morda izboren trgovec, industrijec, bančni ravnatelj. Treba ti je tudi vzgojnih sposobnosti, ker le tedaj boš imel takšen naraščaj, kakršnega potrebuješ za nadaljevanje svojega prizadevanja. Ne zadostuje na primer, da si šef svojim nameščencem, biti jim marveč moraš — voditelj!

Tako gospod generalni vodja. Kaj niso njegove opazbe temeljito in tudi dragoceno izpraševanje vesti vsem takim vzgojiteljem mladine, ki se jim pravo poslanstvo njihovega poklica iz kateregakoli razloga še ni razodelo?

II

Šoli je, kakor rečeno, dana zlasti naloga, da zbuja v čim večji meri in tudi oblikuje vse kulturno porabne sile mladega človeka: telesne, duševne in značajske (moralne) ter tako urejuje „življenjski ritem“ otroka in mladostnika. S tem pa, to bodi naglašeno, še ni staršem in družbi odnosno javnosti s pleč vzeta dolžnost, da bi se s svoje strani brigali za „vzgojo“ mladega rodu ter zlasti „tako živeli, da se bo naraščaj ob njih zanesljivo orientiral“ (A. Fischer).

„Ljudska“ in prav tako „srednja“ šola bi naj dečka in dekle (primerno njiju razvojni stopnji) navajala k umevanju sodobne kulture ter v njih zbujala veselje in voljo do te kulture (na gospodarskem, socialnem, političnem, umetnostnem, znanstvenem, verskem torišču). Te šole bi morale dramiti in razvijati mlade kali učenca in učenke, da „se jima vžge vse obilje življenja, ki ga tajno v sebi nosita“ (Spranger), in da si bosta izbrala pravi poklic ter prej ali slej mogla v kulturnem življenju s pridom stopiti na mesto sedanje, starejše generacije. Še prav posebej pa bi naj že ljudska šola računala s tem, da so se izza svetovne vojne silno

izpremenile zlasti politične, družbene in gospodarsko-tehnične razmere in da novi rod rase v precej drugačen „svet“, kakor je bil svet njegovih očetov in mater oziroma dedekov in babic. Druge, „strokovne“ in „poklicne“ in v glavnem tudi „meščanske“ šole morajo sicer služiti „specialnim“ nalogam svojega časa (kmetijstvu, trgovini, industriji), a poleg tega ne smejo pozabiti, da bi naj bili poklicno znanje, poklicna zmogljivost in poklicna morala („etos“) obenem naravno, organsko izhodišče do „osebnostne“, to je take izobrazbe mladostnika in mladostnice, ki ju usposablja za vsestransko pravilni odnos do sočloveka in v raznoterih položajih današnjega čedalje bolj kompliciranega življenja (čut odgovornosti, resnicoljubnost, gentlemanstvo, urbaniteta). In tudi o univerzi prodira dandanes vedno bolj naziranje, da ne bi smela samo gojiti „čiste“ znanosti, čeprav ji je to najvzvišenejša naloga, ali pa le pripravljati na praktično dejstvovanje v tem ali onem „akademskem“ poklicu, ampak da bi naj še z isto ljubeznijo negovala v slušatelju in slušateljici — umevanje sodobne (izven „strokovne“) kulture in njenih gibalnih sil, zanimanje zanjo in krepko voljo, da se je bosta, ko stopita v „življenje“, aktivno udeleževala po najboljši vesti in veri.

Miselni stržen vsake šole je ta, da si nekdo („učitelj“), ki je čim bolj dodelan v tem in onem (znanje, lepotni okus, značaj, mišljava, svetovno naziranje), premišljeno prizadeva, večje ali manjše število drugih („učencev“), ki niso tako dodelani, kakor je on, preoblikovati toliko, da mu prej ali slej postanejo vsaj podobni, če že ne enaki, ali pa celó še bolj dovršeni od njega. In ideal pravega učitelja bi prav za prav moral biti v iskreni želji, da ga učenec kdaj — prekosi v sposobnostih. Kajti le taki mladeniči in take mladenke so svojemu narodu res poročstvo, da mu varno „v bodočnost gre cesta“.

ZEMLJA IN LJUDJE

ANTON INGOLIČ

XVII

A kako veselo je bilo šele na svatbah!

Skoraj ni minila nedelja, da ne bi bil župnik zvezal dveh mladih ljudi; zgodilo pa se je seveda često, da tudi precej priletnih. In potem so jedli, pili, se gostili ter plesali dva, tri, štiri dni.

Včasih se je na svatbah tudi kaj posebnega prigodilo, tako na primer na svatbi Vršičeve Ferune in Šegulovega Petra.

To je bila menda edina, gotovo pa neka izmed redkih reči, ki je v sicer tako veseli in prešerni zimi delala nekaterim ure mučne, celó

obupne. Predvsem Drejčevemu Blažu. Nič mu ni moglo več pomagati. Feruna je bila zanj izgubljena.

Ko vsa nadlegovanja in vsa moledovanja pri njej niso več zalegla, ko je poskusil celó s silo, ne da bi kaj opravil, je ubral Blaž drugo pot. Precej izven vasi ga je v majhni bajti še vedno čakala Rojhtova Treza, in mu zdaj pa zdaj sporočila, kako je z njegovo in njeno Treziko. On pa se ni vsa leta zmenil za njiju. Sredi meseca decembra, ko je srečal Trezo nekje zunaj vasi, jo je vendar vprašal, kako in kaj je s Treziko. Treza mu je vsa vesela povedala, kako deklica lepo rase. O svečnici ji bo sedem let. Naj jo pride pogledat. In res! Blaž je prišel. A potem ga spet dolgo ni bilo. Za božič jima je kupil lepa darila. Od takrat ju je obiskoval pogosteje in ostajal celó čez noč pri njima. Nazadnje je šel s Trezo k župniku, da ju je zapisal.

Tisto nedeljo je Feruna sedela spredaj v klopi in se prav zadovoljno smehljala, ko je župnik oklical njo in Petra. Zdaj bo imela vsaj mir pred Blažem in vsem ljudem bo zavezala jezike! Toda ko je zaslišala takoj nato Blažovo in Trezino ime ter pokašljevanje in celó smeh za seboj, ji je bilo, kakor bi jo kdo udaril po glavi. Blaž je stal takrat na koru in strmел na Feruno, ne da bi bil trenil z očesom.

A Feruna se vendar ni umaknila.

Tretji ponedeljek je bila cerkev polna ljudi. Kogar niso povabili Vršičevi, ga je povabil Blaž.

Blaž in Treza s pričama sta že stala pred velikim oltarjem, ko sta vstopila Feruna in Peter. Obstala sta nekaj korakov za njima, a župnik jima je pomignil, naj stopita naprej. Tako so stali vsi štirje v vrsti, drug poleg drugega: Treza, Blaž, Feruna, Peter.

Peter se je smehljал. Med tem, ko je bil pri vojakih, se je precej potegnil, toda otroški izraz mu je ostal. Njegove sive oči so še prav tako jasno in radovedno gledale v svet kakor prej, dà, celó njegova usta niso postala nič bolj moška. Zdaj je bil ves srečen. Feruna bo vendar njegova žena! Koliko let jo je imel rad! Od takrat, ko je zapustil šolo, je gledal zmerom za njo, a ona se vsa leta niti zmenila ni zanj. Imela je Blaža. O, Peter je dobro vedel, da Blaž zahaja ponoči k nji, toda ni mogel nič drugega, nego neprestano misliti nanjo in iskati prilike, da jo je videl in ji rekel lepo besedo. Kadarkoli je le utegnil, je prišel k nji v gostilno. Od vojakov ji je vsak teden po dvakrat, trikrat pisal. Tudi ona mu je začela odgovarjati. Ko je prišel pred pomladjo za štirinajst dni na dopust, mu je pa odprla. Izza tistega časa ga ni moglo prav nič več odvrniti od nje. Kaj vse tisto, kar so govorili ljudje o njej! On ve, da ga je vzljubila. In zdaj je mati njegovemu Petrčku, čez pol ure ali kaj pa bo tudi njegova žena!

Ko je župnik blagoslavljal prstane, je Peter kar sijal od veselega pričakovanja.

Tudi Treza je gledala smehljaje se na prstan, ki ga bo nosila odslej. Saj se je že bala, da ga nikoli ne bo! Koliko je pretrpela, ko jo je Blaž po štirih srečnih letih kar nenadno zapustil in začel noreti za Feruno. Zdaj pa bo vendar njegova žena. Vse bo storila, da mu bo lepo pri njej in da bo pozabil na Feruno.

Treza in Peter sta se smehljala kakor dva srečna otroka, Blaž in Feruna pa sta topo zrla predsé.

Prvi hip, ko je Feruna stopila tik njega, je Blažu bilo, da bi od veselja zavriskal, se obrnil po cerkvi in zaklical:

„Poglejte, kako se maščuje Blaž!“

Toda takoj ga je obšlo nekaj, da bi se najrajši okrenil k nji, jo zgrabil ter jo posadil na Trezino mesto ali pa zbežal z njo. Nič več ni vedel, da stoji pred oltarjem, nič več ni mislil, da bo čez čas Trezin mož, samo Feruno je čutil ob sebi.

Župnik se je okrenil k zaročencema in ju nagovoril.

Feruna je napela vse sile, da bi doumela njegove besede.

Župnik je počasi čital:

„Drugič, da se po milosti tega zakramenta kroti grešno poželenje in se ljudstvo božje obvaruje grehov, ki naj bi se med kristjani niti ne imenovali.“

Potem se je župnik okrenil k Petru in ga vprašal, ali je njegova premišljena in neprisiljena prosta volja, da vzame pričujočo nevesto v zakon. Peter je odgovoril glasno in razločno, da je zadonelo po cerkvi.

„Dà!“

In župnik je spet vprašal:

„Njej hočete biti zvest in dober poglavar kakor Adam naši prvi materi Evi in jo ljubiti kakor samega sebe — recite: Dà!“

„Dà!“

In potem še en Petrov:

„Dà!“

Že se je župnik okrenil k Feruni:

„Prav tako vprašam vas, nevesta.“

Blaža je dušilo. Do tega zadnjega hipa je še vedno pričakoval, da se bo nenadno nekaj zgodilo in bo Feruna vendar njegova.

Toda ni se zgodilo.

Brez misli je storil, kar sta mu dejala župnik in Treza. —

Večja gostilniška soba pri Vršiču je bila vsa zastavljena z mizami, za katerimi so sedeli svatje že od desetih dopoldne in se gostili. Vsa soba je bila polna kričanja, smeha in ropotanja s krozniki, vilicami, noži

in žlicami. Svatje so jedli in pili kakor za stavo. Sok je po vsaki jedi vstal in napil zdaj Feruni in Petru, ki sta razigrana sedela ob oknu, zdaj Vršiču, ki je sedel na koncu mize in se mu je obraz hotel razpočiti od napihnenosti, zdaj njegovi ženi Mimi, ki je dajala povelja v kuhinji in le semtertja prihitela pogledat, ali je na mizah vsega dovolj, zdaj gospodu župniku, ki jih je počastil z obiskom, zdaj šolskemu upravitelju, ki je vinjen kimal za mizo in zrl v svoj kozarec. Vedno se je našla prilika, da je moral človek trčiti s polnim kozarcem in ga izpiti do dna. Tudi župnik je govoril, in sicer tako lepo, da so nekaterim solze stopile v oči. O, vse drugače je govoril, kakor govori včasih v cerkvi! Povzdigoval je ženina in tudi nevesto, o kateri je dejal še pred dvema letoma, da je v spotiko vsej vasi, da je največja vlačuga in da bi jo bilo treba izgnati iz vasi. No, pa kdo bi zdaj mislil na to. Komaj da se je tega spomnil Vojsk, pa še ta se ni upal o tem nikomur ziniti besede, čeprav ga je jezik zelo srbel.

V sosedni sobi se je zbirala mladina in od vina pomlajeni starejši ljudje k plesu. Šest godcev je igralo, da so noge same silile naokrog.

Nihče ni tožil in tarnal, vse vprek so se hvalili, si napivali, plesali in prepevali.

Ko se je stemnilo, so molili „Zdravo Marijo“ in prižgali luči. Potem je prišlo pet koscev in pet ali šest sušačev. Pozdravili so, postavili kose, vile in grablje v kot ter trudni posedli na tla, kjer so se pogovarjali o hudi vročini in težavnem delu. Kmalu je prišla močna ženska s podrecanimi krili in jim prinesla ogromno skledo z oljem pripravljenega luka. Pridno so začeli segati po njem. Nato pa so ponudili to jed še vsakemu svatu. Vsakdo je moral vzeti dve, tri debele rezine in prigrizniti košček črnega kruha, da se je spomnil, kaj vse ga še čaka! Zdaj se gosti, kmalu pa bo moral biti zadovoljen z glavo luka in kosom črnega kruha!

Potem pa spet ples, vino in meso!

Sredi največjega hrupa so se nenadno odprla vrata v prvo sobo. Vstopili so Blaževi svatje z Blažem na čelu in glasno pozdravili.

Zdajci sta utihnila hrup in trušč, godba je obmolknila, plesalci so obstali, Feruna pa je kriknila.

Čez nekaj trenutkov se je dvignil Sok in ves togoten planil proti Blažu:

„Fant, če misliš razgrajati, se zelo motiš. Zberi svojo drhal in izgini odtod!“

„Kakšno drhal!“ je zavpil Blaž in stopil korak proti Soku. „Prišli smo v gostilno in ne na svatbo, z vami nimamo ničesar opraviti. Gostilničar naj pride ter nam prinese vina in postavi mize, da lahko sedemo.

Godci, vi pa ostanite, saj imamo tudi mi kaj denarja.“ Zalučal jim je stotak.

„Vina! Vina!“ so kričali nekateri.

Nič ni pomagalo. Morali so postaviti mize in klopi ter jim prinesli vina. Kmalu so sedeli za mizami, pred njimi so stali štefani vina in krožniki mesa in potic, ki so jih ženske prinesle s seboj. Kričali so, si napivali in peli, kakor bi jih bilo najmanj petdeset, čeprav jih ni bilo več ko približno petnajst, ker mnogi niso hoteli priti.

Vršičevi svatje so se stisnili v sosedno sobo in zaprli vrata. Sprva so molčali in se nejevoljni spogledovali. Čemu jih je vrag prinesel zdaj, ko je bilo vse v najlepšem tiru? Toda kmalu so se spet oglasili, preveč vina so že popili, da bi mogli molčati. No, če je tako, pa naj bo. Mi imamo vsega dovolj, onim pa najbrž tudi ničesar ne primanjkuje. Lajhovka, le zvrni ga, če si žejna!

Feruna se je vsa bleda sklanjala nad krožnik in skušala zakriti razburjenost. Tudi Peter je čutil, da se je zgodilo nekaj, kar ni prav. Blaža sicer nikoli ni sovražil, a zdaj bi bil najrajši planil nanj in ga pobil na tla.

Toda svatje so bili spet glasni in veseli.

„E, kaj bi se grdo gledali. Vsak ima zdaj svoje. Pa praznujmo skupaj“, je zakričal Vajdov Miha, ki so ga noge že preveč srbele, in odprl vrata k Blaževim.

„Godci, zaigrajte, da zaplešemo!“

Godci so zaigrali divjo polko in svatje so zaplesali. Kmalu je postalo še hrupneje. Andrej je začel uganjati norčije, da so nekateri menili, da je kar dobro, ker so prišli Blaževi. Saj večina res ni več videla v vsem nič hudega. Ni minila ura, pa se je pojavila na plesu celó Feruna s Petrom. Kaj ji kdo more? Naj vidi Blaž, da se ga ne boji in da je res Petrova žena! Tesno se ga je oklepala in ga vrtela, da so pari kar odletavali. Toda Peter jo je vse prepočasi vrtel. V njej se je dvignilo nekaj, kar je sličilo požaru, da je ko pobesnela divjala. Naj le vidi Blaž, da zna biti še ognjena ko nekoč. Neznansko slast je čutila, ko je opazila na sebi Blaževe žgoče poglede. Ná, pa poglej te oble močne roke, poglej te boke, naglej se me vse, samo gledati me smeš, imel me ne boš nikoli več! Glej, vse to bo imel nocoj in vedno Peter! O, Peter, pritisni me k sebi! Ali ne veš, da že komaj čakam, da se zapreva v svojo sobo in leževa? Ali veš? Leto dni sem potrpeła brez tebe, o kako strašno je bilo časi. Zdaj ne morem niti ure več. Daj, Peter, hitreje, hitreje!“

Vse je plesalo: Ne plesalo, divjalo, blaznelo. Še Treza se je razigrana vrtela v Andrejevih rokah. Samo Blaž je sedel za mizo in strmel v

Feruno, ki se je vsa razgreta v vrtoglavem plesu zdaj pa zdaj široko zasmejala mimo njega. V žilah mu je vrelo in v glavi se mu je meglilo.

Skočil je pokonci in planil sredi plesa k Feruni.

„Pa še midva enkrat!“

„No, le, če hočeš!“ se je zasmejala Feruna.

Objel jo je, da je zastokala, in se pognal v krog. Vrtel jo je in tiskal k sebi, da ji je pohajala sapa.

A Feruna se mu je še izzivalno smejala:

„Le, le, kolikor moreš!“

„Ah, dà, Blaž, ta divjak, pa zna! Res čutiš, da si v moških rokah.“

Godci so prenehali, a Blaž jim je spet vrgel stotak in zaigrali so še hitreje, še bolj divje.

Ko so naposled prenehali, se je Feruna opotekla iz sobe. V veži pa jo je dohitel Blaž in jo potegnil za seboj. Ko se je zavedla, jo je držal tesno objeto.

V grozi je zaječala in skušala zbežati, a Blaž jo je z vso silo prižel nase in jo brezumno poljubljal.

„Feruna! Feruna!“ je kričalo vse njegovo telo. V hipu jo je vzdignil v naročje, jo privil k sebi ter jo odnesel nekam na mehko.

Feruna se ni mogla več braniti, roke so ji postale brez moči, misli pa voljne. Tudi v njej se je vžgalo. Saj jo je objemal Blaž. Vse je pozabila. Samo ljubila je tega svojega nepravega ženina kakor pred dvemi, tremi leti...

Svatje so plesali in se gostili v prve jutrnje ure. Vsi so že bili pijani. Nekateri so ležali po tleh in smrčali, drugi kimali za mizo, nekateri pa odhajali domov spat. Blaž je bil izginil, da niso vedeli ne kdaj in ne kako. Edino Feruna je streznjena sedela za mizo in ni hotela iti spat, dasi jo je Peter tako lepo prosil.

XVIII

Toda zime ni hotelo biti konec. Nasprotno. V drugi polovici meseca februarja je šele prav pritisnila. Padlo je spet za tri pedi snega in zmrznilo je vse, kar ni bilo v neposredni bližini peči. Z lukom niso mogli ljudje nikamor, ker jim je zmrznil, ko še niso prišli do sosedne vasi. Tudi doma ga je že mnogo zmrznilo, čeprav so ga odevali z otepi, vrečami in starimi nerabnimi capami. Vas je kar utihnila. Luščjenja ni bilo več, koline le tu pa tam, svatbe sploh ne. Ničesar več ni bilo, kar bi omogočalo, da bi se ljudje zbrali, se pomenili to in ono ter trčili s kozarcem. Sicer pa se jim tudi ni več ljubilo. Samo izpraševali so se: „Kaj, ali ne bo konca zime?“

„Kmalu bodo mučeniki, pa še vise sveče od streh in je še do kolen snega!“

Desetkrat, dvajsetkrat je stopil gospodar pred hišo in se ogledoval po vremenu. Toda vedno isto: noči jasne in mrzle. Pozno zjutraj je posijalo solnce, dobilo opoldne nekoliko moči, da je začelo kapljati od streh, toda ob štirih je že spet zmrzovalo. Ljudje so postajali nemirni. Prva polovica meseca marca bo kmalu minila, toda vse je še pokrito s snegom in z ledom. Bila so leta, ko so ob tem času že sadili luk.

Vršiču in tudi drugim je zmrznilo več stotov luka; Vajdu se je na zledeneli cesti spotaknil konj in si zlomil nogo; Lajhovki in še nekaterim so lisice, ki so spričo mraza prišle čisto blizu vasi, odnesle več kokoši; Petkovemu osemletnemu Juži se je vdrl led na Blatnici, da že teden dni visi med življenjem in smrtjo; fantje so se zadnjo nedeljo sprli pri Vršiču in razmesarili Kovačevega iz Orehovcev — zdaj umira v bolnišnici, trije pa sede v zaporu. Škofovemu Nacu so ukradli iz kleti veliko tunko masti in mesa, zato hodi stara Škofovka po vasi z lončeno skledo in prosi za mast. Mnogi ne dajo in se izgovarjajo, da niso orožniki našli nobene sledi za tatovi, Škofov Naca je spravil tunko na varno, da bo imel poleti in jeseni dovolj masti in mesa, zdaj pa, ko imajo kmetje polne tunke, se že kaj dobi. Bog vedi, kako je bilo! Ljudje niso imeli dela, časa pa dovolj, da so premišljali hudobije. Najstrašnejše je šele prišlo. Tri dni so hodili orožniki po vasi, ljudje so zrl prestrašeni skozi zamrzla okna in se skrivnostno pomenkovali. Četrty dan se je zvedelo: pri invalidu Donaju je živela Gabova Liza, ki je pred vojno služila v gradu, in kakor so vsi vedeli — spala samo pri konjskih hlapcih. Pred dvema letoma je začela zahajati tudi k Donaju. Od takrat je bila Donajca prava reva, zakaj skoro ni bilo dneva, da je Donaj ne bi bil pretepel. Kolikokrat je morala sredi noči zbežati pred njim in Lizo. Zato se niso čudili, da so jo pred dobrim letom neko jutro našli na tračnicah brez nog. Sedaj je prišlo vse na dan: Donajca ni skočila sama pod vlak, marveč sta jo prej Donaj in Liza ubila in jo ponoči zavlekla na progo. Ljudje so se spominjali raznih podrobnosti. Čeprav je bilo takrat na polju veliko dela, je vendar Liza dan poprej, preden so našli Donajco, prala in umivala tla. Spomnili so se tudi, da za čudo ni bila Donajca nič krvava. In res, Donajco so izkopali, komisija je ugotovila, da je bila zastrupljena, nato pa še udarjena s sekuro. Ljudje so se kar križali ter ob večerih dalje in še bolj zbrano molili, kakor sicer. Otroke, ki so vse to slišali, je bilo tako groza, da si zvečer niso upali sami niti na stran.

Tisto noč, ko je botra Nana vse to zvedela, se je spet oglasil Tomaž. Kar nenadno jo je sredi noči poklical izza peči: „Nana, Nana . . .“

Botra Nana se je vzpela v postelji in pogledala k peči. Toda ničesar ni bilo, le mesečina je lila skozi okno, da je bilo v sobi svetlo kakor podnevi. Ne, saj nič ni, se je oddahnila in se prekrizala. Za pečjo spi Tunika, na steni pa tikataka ura. Komaj je legla, se je spet oglasilo, ne več izza peči, marveč odnekod zunaj. „Nana, Nana . . .“

Botra Nana se je znova dvignila. Dolgo je sedela v postelji in strmela v vrata. Še vedno jo je klicalo. V njej pa se je dvigalo nekaj, kar jo je begalo in mučilo že leta in leta. Kar je bilo v resnici okoli nje, se je izgubljalo, kar pa jo je že tolikokrat mučilo in trpinčilo, je vstajalo in oživiljalo.

Zaslišala je, kako so zaškripala kuhinjska vrata. Kmalu nato so se odprla sobna vrata. Vstopil je Tomaž. Oblečen je bil v kožuh, na glavi je imel tako veliko pokrivalo, da ni bilo mogoče spoznati njegovega obraza. Vrata je pustil odprta, da je bilo videti, kakor bi bil prišel iz črnega žrela. Počasi in tiho je izpregovoril:

„Nana, zdaj pa prinesi . . .“

Nato se je počasi okrenil in izginil v žrelu. Bilo je vse tiho, nobena vrata niso zaškripala. Nana je vedela: pustil jih je odprta. Vstala je, pograbila nekaj v cunje zavitega poleg sebe ter počasi odšla, ozirajoč se skozi okna na cesto. Skozi temno vežo in kuhinjo je hitro planila, na večnih vratih pa je spet obstala. Pol dvorišča je bilo v temi. Ogladala se je.

„Nana, Nana . . .“

Prav takrat se je nekaj zganilo v njenem bremenu in zaječalo:

„Náaa . . . náaa . . .“

Nana se je zgrozila. Saj je vendar bilo že ves čas tiho in negibno. V trenutku je stisnila breme tesno k sebi. Še enkrat je zaječalo:

„Náaa . . . náaa . . .“

Potem je utihnilo. Tedaj je opazila Tomaža ob gnojišču. Naglo je planila k njemu in vrgla svoje breme v jamo. Nato se je vrnila v sobo in legla.

Naenkrat je opazila, da je pozabila zapreti vrata. Zgrozila se je nad žrelom, ki je zevalo pred njo. Skočila je iz postelje, da bi zaloputnila vrata. Tedaj jo je zaskalelo sredi čela.

Stala je pred zaprtimi vrati. Zakričala je od groze. Tunika, ki se je zbudila, je planila k nji:

„Botra Nana, kaj se je zgodilo?“

Nana je odšla z opotekajočimi se koraki k postelji in nekaj mrmrala.

Odslej je postala botra Nana, spet takšna, kakršna je bila takoj po Tomaževi smrti. Vse dopoldne je presedela, zmrzovala in molila v cerkvi, popoldne pa prečepela za pečjo. Ponoči se je dvigala v postelji,

vzdihovala in na glas molila. Tunika je postala že vsa zbegana. Čeprav je še nikoli ni bilo strah, vendar je pred Nano v zadnjem času kljub temu, da jo je imela tako rada kakor svojo mater, čutila čudno grozo. Toda silna radovednost in želja, da bi prodrla v Nanine tajnosti, kakor tudi hvaležnost in ljubezen do nje, so ji dajale moči, da ni pobegnila, dasi včasih pol noči ni zatisnila oči. V duši so vstajale najrazličnejše podrobnosti, ki so ji fantazijo dražile in podžigale. Tu in tam je bila že slišala, kako sta živela Tomaž in Nana, sama pa je videla, kako sta se tisto noč na poti iz Murske Sobote objemala. Ker ji je pred meseci Vajdova Frančka povedala, kako je med moškim in žensko, jo je zdaj neprestano begala misel: Če sta spala skupaj, bi morala imeti tudi otroka. Njena mati ga je imela približno deset mesecev potem, ko se je vrnil oče; pravili so, da je hodil Martin k Poloni, in tudi ona je porodila, Boštjan in Ivanka sta se poročila, in Ivanka ima tak trebuh, da že komaj hodi. Zakaj bi potem Nana ne bila imela otrok?

Neko noč se je Nana spet dvignila v postelji in prestrašena vprašala Tuniko: „Ali ni nekaj zaječalo?“

Tunika ni ničesar slišala.

Nana je vzlic temu trdila, da zunaj nekdo ječi. Vstala je in planila iz sobe. Kmalu se je vrnila in sedla skrušena za peč. Tunika se je privila k njej. V sobi je bila grozna tišina, tiktakanje stenske ure se ji je zdelo plat zvona. Čez dolgo je Nana izpregovorila čisto tiho, kakor sama zase: „Kliče me.“

Tunika je dahnila z grozo: „Kdo?“

Nana je skoraj nejevoljno dejala: „No, on, otrok.“

Tunika se je trdno oprijela klopi in z zadnjimi močmi vprašala: „Čigav?“

„Moj“, je odgovorila Nana in se zatopila spet v svoje misli.

Minilo je nekaj strašnih trenutkov.

Potem je Tunika spet vprašala: „Kje ga imate pa zdaj?“

„Kje?“ je zaječala Nana. „Kje? Tam v gnojišču!“

Tedaj se je Nana pognala s klopi in zakričala z glasom, ki ga Tunika še nikoli ni slišala iz njenih ust:

„Čuj, že spet me kliče. Moram ga odkopati!“ — In pognala se je v vežo.

Tunika je krčevito zakrilila z rokami, divje zakričala in planila iz sobe. Tekla je skozi vas in ves čas kričala. Njeni kriki so obupno odmevali v tihi noči. Psi so divje zalajali. Ljudje so se prebujali. Ko je Marjeta dosegla okno, je videla, kako beži po snegu v smeri proti

Blatnici bos otrok, kriči in maha z rokami, za njim pa se pode črni psi. Zakričala je in se prekrizala.

Drugi dan je bila vsa vas na nogah. Tunika je pribežala domov sredi noči, Nano pa so zjutraj našli zmrznjeno ob razkopenem gnojišču. Od Tunike niso mogli ničesar zvedeti, ker jo je kuhala vročina in se ji je ves teden bledlo, da je pripovedovala čudne, nerazumljive reči.

Hvala Bogu, da je v tistem tednu mraz nenadno popustil in dobilo solnce kar čez noč nenavadno moč. S streh je lilo, posebno, ko je potegnil čez nekaj dni močan jug. Čez nekaj dni je začelo deževati in ni nehalo tri dni. Potem se je prikazalo spet solnce in je bilo zdajci vse pod vodo. Blatnica je preplavila celó Falate, kar se ni pripetilo že mnogo let. Ani je udarila voda preko praga ter se razlila v vežo in kuhinjo. Ves spodnji del vasi je bil pod vodo. Niti ene kleti ni bilo, kjer ne bi bilo vode do kolen. Mnogim je odneslo gnojišča in celó kopice slame, ki so stale za hišo. Skladovnice drv so se podirale in plavale počasi po travnikih navzdol, plotovi so bili razdrti, Mandiču je odneslo celó svinjak s svinjami vred na sosedovo dvorišče.

Starejši ljudje so vzdihovali in dejali mladim:

„To je tisto vino, ki ste ga čez zimo spili preveč.“

Zdaj se je pokazalo novo zlo. Pri vsaki hiši je zmrznilo mnogo luka. Spričo juga in toplote pa je začel naglo gniti. V velikih košarah so ga odnašali na gnoj. Zmrzli luk, ki ga še ni začela gniloba, so sicer vpletati v vence med zdravega, toda to se je obneslo le nekaj časa. Kupci so spoznali goljufijo in postali pozorni. Marsikdo, ki je prodajal tak luk, je dobil venec v glavo in tako za vedno ali vsaj za dolgo izgubil kupca. Lajhovka in nekateri so morali plačati v Mariboru in Varaždinu celó pošteno kazen, a Drejčkova Katra je bila v Celju zaradi tega tri dni zaprta.

Luk je postal drag, kakor nikoli. Petnajst, celó dvajset dinarjev je bila cena za lep venec. Trgovci so ga kupovali kilogram po šest dinarjev. Toda bilo ga je zelo malo!

Naposled je Tunika ozdravela. Ko je zvedela, da ji je botra Nana zapustila hišico, polovico zemlje in polovico denarja v posojilnici — ostalo polovico denarja in zemlje je dobila cerkev — je sklenila, da nikdar in nikomur ne bo razodela strašne botrine skrivnosti.

Ker je bila kočja, v kateri so stanovali Jernejevi, vsa v vodi, so se preselili v Nanino, kar je bilo prav celó Jurčku, ker je lahko gledal rdečega telička, lepi kravi in velikega rjavega konja.

Seveda so govorili daleč naokoli: „Vse življenje sta stradala, trpela in varčevala, pripravila sta si hišo, zemljo in skoraj petdeset jurjev, toda kaj jima pomaga vse to zdaj! Smrt obeh je bila tako strašna, kakor

bi si je ne želel noben berač! Jernej bo kmalu zapravil denar, potem pa še kočjo in zemljo!“

Zadnja želja je bila odveč. Denarja ni smel nihče dvigniti iz posojilnice do Tunikine polnoletnosti, gospodarstva pa se je lotila Ana. Najprej je z denarjem, ki ga je skupila za svoj in Nanin luk, pláčala Jernejev dolg pri Vršiču ter mu dejala, da se je to zgodilo poslednjič.

Naposled ji je bilo dovolj. V času, ko je ležala daleč od doma v tuji hiši ob Jurčku, se je prelomilo v njej. Sedem let je hrepenela po njem, sedem let mu je bila zvesta, a on je ni obiskal niti v najstrašnejših urah. Vse drugo mu je odpustila, le tega mu ni mogla. Vsak dan ga je pričakovala, a ni ga bilo. Tuj človek — gostilničar — je imel z njo več usmiljenja kakor Jernej, za katerega je živela izza svojega sedemnajstega leta.

Jerneja je odslej gledala z drugačnimi očmi, mislila o njem z drugačnimi čustvi: Zdaj je bil za njo tak, kakršnen se je vrnil iz ujetništva, ne več tisti Jernej, ki ga je ljubila in s katerim se je bila poročila. Postal ji je tuj in obenem vsakdanji človek, ki se ga ni več bala niti ni več hrepenela po njem. Ko se je pozno ponoči vrnil domov, ga ni več vprašala, kje je bil, dala mu je jesti in spet legla v svojo — prej Nanino — posteljo k Jurčku.

*

Vode so počasi upadale. Solnce je postalo toplo, zavel je močan južni veter. Zemlja se je naglo sušila. Ob koncu meseca marca je že pognalo prvo zelenje. — Naposled vendar!

Možje so odhajali na polja, jih ogledovali z ljubečim srcem, premišljevali, preudarjali in računali.

O, koliko jih je to pomlad prvič odšlo, da bi si ogledali svojo zemljo! Vso zimo so delali načrte, zato so že komaj čakali, da jih uresničijo. Ženske pa so pripravljale luकेc za saditev.

Toliko zemlje v Lukariji še nikoli niso posadili z lukom, kakor je bodo letos! — Saj je še nikoli toliko imeli niso!

Preden so položili prvi luकेc v svežo zemljo, je sekvester Fjodor Mihaljevič Šupljinski odšel, na njegovo mesto pa je bil imenovan Martin Šegula.

XIX

Toplo majniško solnce je v zadnjem času spet poživilo grofico, ki je prebila skoraj vso zimo v postelji. Postala je tako sveža, kakor že več let ne. Zadnji teden se je živo zanimala za vse, kar se je godilo na njenem posestvu. Vsake podrobnosti se je spomnila. Martin in Peter

sta morala biti zelo previdna, da nista črhnila besedice o oni zemlji, ki so jo imeli agrarni interesenti.

Ves dan presedela v naslanjaču v obednici in zrla skozi okno na ravnino, ki se je razprostirala do prvih obronkov Haloz. Toda slabotne oči so videle samo ravnino, ki se je izgubljala nedaleč od gradu v sinje nebo. Od časa do časa so se ji oči same zaprle. Bledorumeni obraz z ostrim tankim nosom in ozkimi brezbarvnimi ustnicami ter s koščeno, z redkimi belimi kocinami obraslo brado je bil mrtvaški. Glava ji je negibna ležala na usnjatem hrbtu naslanjača, ploske prsi se niso niti enkrat zganile, dolge suhe roke z nabrekliimi modrimi žilami niso niti enkrat vzdrhtele. Samo rahel šum, ki je prihajal iz napol odprtih ust, je pričal, da še živi. Po več ur je tako sedela na solncu. Šele ko je solnce izginilo za oknom in je padla nanjo senca, se je zdramila. Pozvonila je z zvoncem, ki je bil obešen na naslanjaču. Prišel je Martin ali Peter in ji moral čitati iz sv. pisma ali pa poročati o delu. Kakor da ji je solnce vlilo novih moči.

Neko jutro sredi meseca maja jo je morala Mina napraviti v modro žametasto obleko, ki jo je imela na sebi, ko se je poročila sestra Elzbet. Nekdaj lepa obleka s široko nabranimi rokavi in krili je bila zdaj že močno oguljena. Toda kljub temu je bila visoka, suhotna starka z belim obrazom in belimi lasmi videti v njej dostojanstveno veličastna. Nato je ukazala Martinu, naj zapreže par konj v paradni voz; Peter pa ji je moral med tem čitati iz sv. pisma.

Martin je bil v hudi zadregi. Paradni voz, ki ga niso zapregli že dobrih šest let, je stal zapuščen v lopi. Železje je bilo zarjavelo, usnje in notranja preobleka pa sta bila raztrgana. Grofica ne bi mogla sestiti vanj. Naglo je poslal v vas po oba kovača, sedlarja in celó krojača in čevljarja. (Mizar se je pozneje smejal: „Mene, ki bi bil najbolj potreben, nisi poklical!“) Ves dopoldan so čistili, barvali in prenavljali kočijo. Martin je priganjal, naj delajo hitro, in nestrpno čakal, kdaj se prikaže grofica. Toda le-tá si je morala najprej na solncu pridobiti moči in je šele pozno popoldne sedla v lesketajočo se kočijo. Velela je Martinu, oblečenemu v najlepšo livrejo, naj jo prevozi po vsem posestvu, ker si ga hoče ogledati.

Par temnorjavih konj je v zložnem teku vleklo ogromno črno kočijo z velikimi steklenimi vrati na straneh in s pisano oblečenim Martinom na visokem sedežu. Ljudem so padale iz rok motike od začudenja. — Kaj se je zgodilo? Kaj to pomeni?

Tekli so bliže ceste. Tedaj so spoznali Martina, ki je glasno žvižgal in pokal z bičem, in zagledal v vozu grofico v temnomodri obleki. Toda komaj so pritekli, že je kočija izginila v oblaku prahu.

Grofica je zravnana sedela v kočiji in se ozirala skozi steklena vrata na polja in travnike, ki so se vrstili pred njenimi očmi.

Sem in tja jih je razločno videla, razločila je celó posamezne ljudi in drevesa, potem se ji je vse zameglilo, plula je nekje v prostranstvu, kjer ni bilo ničesar, kar bi mogle doznati njene oči. Potem se je spet za hip razjasnilo v njej. Videla se je mlado z bratom in sestrami, kako so na konjih dirkali preko polj in travnikov. Tekmovali so, kdo bo prvi prejezdil Spodnje polje, Vrbje, Polane in Falate ter se spet vrnil v grad. O, to je bila divja ježa! Sprva je bila Inge prva, Bartol kar za njo, ona in Elzbet pa zadnja. Toda oklenila se je svojega Riga, položila lica na njegov tilnik in vroče dahnila: „Rigo, tempo, tempo!“

Rigo je zarezgetal, dvignil glavo in se pognal; v nekaj trenutkih je prehitel Bartola in Ingo. O, to je šlo preko njiv in travnikov! Ljudje so prestrašeni bežali, zemlja se je umikala pod njo in ona je drvela, drvela.

Približno četrť ure od gradu je Martin okrenil konja na občinsko cesto proti Orehovcem. Otroci in ljudje so pritekli na cesto, ko je kočija privozila v vas.

Spet je šlo skozi polja. Žita so bila visoka in temnozelená, vmes pa njive luka. Nad njim so se sklanjale ženske z motikami in ga okopavale. Kočija se je bližala Tihoncem. Grofica je še vedno nepremično sedela, a zdaj ni več gledala skozi okno. Glava je bila naslonjena na zadnjo steno in njene oči so se počasi zapirale. Polj ni več videla. Plavalá je nekje v motni svetlobi.

Zopet se ji je razsvetlilo.

Sedela je z očetom v lepi odprti kočiji. Privijala se je k njemu in mu božala ovelo roko. Oče pa se je tiho smejal pod dolgimi osivelimi brki in jo čez čas posadil na kolena. Prav tako velika je že bila, da mu je lahko pihala v brke. Oče se je nekaj časa igral z njo, nato pa jo znova položil k sebi na sedež in dejal resno:

„Marija, zdaj pa bodi pridna in me poslušaj!“

Razkazoval ji je zemljo, preko katere sta se peljala. Vsak kos njive je poznal. Pripovedoval ji je o zemlji, o delu; ona je takrat prvič opazila, kako lepa so vsa ta pisana polja, ki so hitela mimo nje, prvič je čutila neko posebno čustvo ob misli, da je vse to last njenega očeta in nje, sester in brata in nikogar drugega. Vozila sta se ves popoldan, vedno nova polja, novi travniki, kar omamljena je bila od pestrosti in raznolikosti: tu morje zelene trave, tam valujoče žito, spet dolge ravne vrste košatih stebelc, to je čebula, kakor ji je razložil oče, potem drevesa, hiše, vrtovi, majhen gozdič, reka, hiše in grad. Ko se je ustavila kočija na dvorišču, je očeta objela in se razjokala od sreče.

Ko je Martin vozil skozi Polane, ki so bile skoraj vse v rokah agrarnih interesentov in zdaj vse posajene z lukom, se je bal, da bo ukazala grofica nenadno ustaviti in bo vprašala, zakaj so vsadili luk, ki ga graščina ni nikoli sadila v večjih množinah. Toda grofica ni velela ustaviti in Martin je v diru privozil v Lukovce. Ljudje so se vračali z njiv, za vsakim plotom jih je bilo polno, otroci, žene, možje in celo starci so sloneli na prelazih ter že dolgo čakali, da bi videli grofico. Martin je počasi vozil skozi vas, a kljub temu niso videli spricho mraka v kočiji drugega nego svetlo liso — grofičino osivelo glavo. Pozdravljali so na glas in se odkrivali. A bleda lisa se ni zganila.

Martin je privozil na dvorišče, počasi stopil s sedeža, se pretegnil, nato pa odprl vrata kočije, se priklonil in dejal glasno: „Bitte, gnädiges Fraülein Gräfin Marie Antoinette Mondschein von Windisch Bücheln.“

Grofica je še vedno sedela nepremično, niti ganila ni z glavo ne premaknila rok, ki so ji ležale na kolenih.

Martin jo je poklical glasneje, a ni opazil najmanjše kretnje.

Zaspala je, si je mislil. Oprezno je pristopil, jo prijel za roko in ji jo rahlo stresel. Grofica se je zdajci zagugala in padla nanj. Njena mrzla lica so se dotaknila njegovih. Martin jo je v grozi sunil stran, odskočil, nato pa brezumno zakričal:

„Peter! Mina! Peter! Mina!“

Mina je prva pritekla in takoj planila h kočiji. Čez čas se je pokrižala in glasno zajokala:

„Naše ljube gospe grofice ni več!“

XX

Ko se je Peter nekaj dni po grofičinem pogrebu opotekel iz velike rumene stavbe v Starem mestu na ulico, je nenadoma udarilo iz njega že dolgo uro zadržano čustvo sreče. Planil je k najbližjemu človeku, ga stresel za ramena in kriknil:

„Čujte, čujte!“

Človek — bil je majhen starček — se je prestrašil, se naglo otrešal Petrovega prijema in godrnjaje hitel dalje. Peter pa je že stal sredi ulice, mahal z rokami po zraku, se smehljal in glasno vzklikal:

„Ljudje, čujte, čujte! . . .“

Ljudje so radovedni obstajali in ogledovali mladega fanta, ki mu je bil obraz sam smeh in so se mu oči bleščale v sreči, ki je ni mogel izraziti z besedami. Samo smejal se je in venomer ponavljal: „Čujte, ljudje, čujte!“

„Najbrž so ga oprostili kazni. Namesto v ječo, bo zdaj od veselja prišel v blaznico!“ je nekdo vzkliknil.

Tedaj se je pognal Peter po ulici kakor brezumen, na ovinku pa se je nenadno okrenil k že priletni kmetici, jo prijel za roko in ji hlastno zašepetal:

„Mati, grofica je meni in Martinu zapustila vse svoje premoženje . . .“

Kmetica se je nasmejala in hotela nekaj reči, a Peter je bil že daleč. Skoraj tekkel je skozi mesto. Ko je prišel med njive in travnike, je nenadno stopil k obcestni jablani, se oprijel debla in ga z vsemi močmi objel, da so ga zbolele prsi, in kriknil na ves glas.

Njegov glas je segel daleč v zelena polja, objel cvetoče jablane in drhtel med belordečkastim cvetjem še potem, ko se je Peter odtrgal od debla in stopil počasi — kakor pod težo prevelike sreče — pod jablanami.

V njegovih mislih so se z bliskovito naglico menjavali prizori, besede in misli zadnjih nekaj ur, ki jih je prebil pri sodišču ob čitanju grofičine oporoke. Vedno znova in znova so se obnavljale v njem grofičine besede, s katerimi je vso svojo zemljo, vse svoje nepremičnine in premičnine zapustila njemu in Martinu, za primer pa, da se v letu dni oglasi kakšen sorodnik ali kakšni sorodniki, naj dobita onadva še vedno dve tretjini vsega.

Ko je čez nekaj časa prispel do njive, ki se je raztezala skoraj do železniškega tira, in zagledal valujoče morje visoke, lepe pšenice, se je pognal s ceste, utrgal nekaj klasov in jih stisnil v pest. Še to mu ni bilo dovolj. Stopil je v pšenico, ki mu je segala do pasu, in z obema rokama pritiskal klasje k sebi. Oči so se mu kopale v valujočem bogastvu, ki ga je čutil vse naokoli in ga je bil sam poln.

Ali je res, da je ta prostrana njiva zdaj moja, se je izpraševal v opojni blaženosti. Pšenica je zavalovila.

Peter je počasi stopal po razoru med klasjem in ga prijemal in božal.

Dà, njegova je! — Njegova!

Vsaka bilka, vsak klas, slednja najdrobnejša resica!

Ko je prekoračil železniški tir, je naenkrat stal ob prostranem travniku. Kakor miza je bil raven in pisan kakor preproga. Deteljica, marjetice, Marijine solzice, regrat, zvončnice, spominčice, vse je bilo v cvetju. Petru se je širilo srce. Tudi ta travnik je odslej njegov in bratov.

Šel je kar čezenj, da so ga travne bilke udarjale ob kolena in ga tako opozarjale, da so njegove.

Na kolovozu, ki je držal nazaj na cesto, je nekoliko postal in premišljal, ali naj krene domov povedat Feruni veliko novico. Saj Martin, Vršiča in Sok gotovo še tako kmalu ne pridejo iz mestnih gostiln. Ko so pa njegove oči zagledale daleč onkraj jelš, ki so obrobljale naslednji travnik, visok hrast, se je domislil travnika pod njem, krenil tja in na vse drugo pozabil.

Spet ga je pozdravilo neštivilno travnih bilk in cvetov. Potem ga je kar samo potegnilo do bližnje njive, posejane z ržjo in zasajene s krompirjem. Od tam je krenil proti Blatnici in prešel še nekaj odslej svojih polj in travnikov.

Sčasoma se je sicer nekoliko umiril, vendar se je moral še vedno smehljati, ko je pogledoval zemljo, ki je postala tako nepričakovano njegova. Vse misli so se mu strnile ob zemlji. Zdaj si jo je že ogledoval z očmi mladega gospodarja, jo meril, tehtal in ustvarjal načrte.

Kar naprej in naprej ga je gnalo. Čeprav je že tolikokrat in tolikokrat prehodil vso zemljo, ki bo odslej njegova in bratova, vendar ga je sililo nekaj, da jo je moral znova obhoditi in pregledati. Saj je bila zdaj vsa drugačna: obsežnejša, lepša, rodovitnejša in bogatejša. In še nekaj je ležalo na njej, česar ni nikoli prej, ko jo je gledal površno, opazil. Zdaj jo je čutil tudi s srcem. Vse njegovo bitje se je spajalo z njo, zato se mu je razodevala v lepoti, ki je dotlej še ni poznal.

Na vsakem koraku ga je čakalo novo odkritje: tu je prvič opazil drobno slivo v cvetju, tam visoko tepko, drugod njivico, majhen pašnik. O, zdaj šele je prav občutil, koliko je zemlje, zemlje, ki jo je pokojna grofica zapustila njemu in bratu.

Solnce je že tonilo za Pohorje, Peter pa je še vedno hodil med vinogradi in cvetočim sadnim drevjem na Ilovšaku. Ob zvonjenju večne luči je šele odšel domov in najprej vstopil v gostilno, kjer so sedeli za mizo njegova tašča in več kmetov, pri vratih v kuhinjo pa je stala Feruna z jokajočim Petrčkom na rokah.

„Kako je bilo?“ so kriknili vsi hkratu.

„Ali še ne veste?“ se je zavzel Peter.

„Ne, nikogar še ni bilo iz mesta!“

Petru so se zašibila kolena. Spet ga je obšlo tako čustvo brezumne sreče kakor v mestu na sodišču. Nasmeljal se je, odprl usta in razširil roke, glasu pa ni mogel spraviti iz sebe.

Vrščiki se je nagubal obraz: „Torej nič nista dobila? Nič?“

Zdajci je stisnil Peter pesti, jih sunil v zrak in brezumno zakričal: „Vse sva dobila!“

Osupnili so. Še Petrček je utihnil in se presenečen ozrl na Petra, iz katerega je čez nekaj časa spet kriknilo: „Vse sva dobila!“

Prva se je zavedla Feruna. Planila je k Petru: „Tudi grad?“

„Tudi grad!“ je pritrdil Peter in jo objel.

Ko so se nekoliko umirili, jim je Peter podrobno razložil oporoko umrle grofice Mondscheinove. Glede morebitnih sorodnikov, ki govori o njih oporoka, je menil Peter, da so po vsej priliki tudi daljnji grofičini sorodniki izumrli, ker ni grofica nikoli pravila, da bi še živel kdo,

ki je količkaj z njo v sorodu. Tako je prav za prav že vse bratovo in njegovo.

Feruna ni mogla strpeti v gostilni, kjer se je kmalu natrpalo ljudi. Odesla je Petrčka spat, se vrnila in potegnila Petra s seboj na cesto: „Pojdiva v grad!“

O, koliko je že presanjala o njem. Kot majhna deklita je vselej, ko je šla mimo, vsa zaverovana strmela v dvoje vrst visokih oken na pročelju ter venomer želela, da bi vsaj enkrat smela pogledati, kaj se skriva za temi visokimi okni. Še pozneje, ko je dorasla, jo je ob pogledu na ogromni grad s številnimi stolpci vedno spreletelo. Pred leti je celó sklenila, da bi šla samo zaradi tega služiti v grad, da bi lahko hodila po prostornih in sijajnih sobanah, o katerih je slišala toliko pripovedovati. Šla bi bila, da ji ni zabranil Vršič.

Zdaj pa je ta grad njen!

Ves oblit od mesečine je stal pred njo.

„Peter, poglej, kako je lep!“ je vzkliknila.

Tudi Petru je bilo, kakor da ga vidi prvič, toda njemu ni bil še nikoli tako tuj in neznan. Za hip se je zgrozil nad tem, kar se je dogodilo zadnje ure. Saj to vendar ni mogoče, da bi bilo res! To so samo sanje. Resnica bo zato še krutejša. Toda ko se je ozrl po zemlji, ki je vsa srebrna ležala naokoli, se mu je zazdelo, kakor bi slišal njen klic: „Peter, glej, res sem tvoja!“

Nič ni poslušala njegovega ugovarjanja, ampak kar vlekla ga je skozi vas, ki je običajno v tem času že spala, tisti večer pa so bila po hišah še vsa okna razsvetljena. Feruna bi najrajši zakričala vsem siromašnim ljudem v majhnih, iz blata steptanih kočah:

„Poglejte, v grad grem, v svoj grad!“

Feruna je hodila iz sobe v sobo, sedala na stole, naslanjače in divane, si ogledovala zrcala, posodo, perilo, obleke in dragocenosti ter se čudila vsemu kakor otrok.

V drugem nadstropju je odprla okno in se ozrla na vas, ki je bila videti majhna in nekje daleč spodaj. Takrat je šele čutila, kako visoko se je dvignila.

Čez čas pa je pristopila k pozlačeni postelji in jo odgrnila. Bila je sveže pogrnjena; pred grofičinim pogrebom so jo pripravili za oddaljenjšega pogrebca — graščaka, ki pa ni prišel.

„Tu bova spala midva!“ je vzkliknila in legla na mehke pernice.

Peter se je smehljaj. Še nikoli je ni videl tako srečne in tako lepe.

Stopil je k nji, se nagnil čez njo in jo poljubil.

Feruna pa ga je priklenila nase in vroče zašepetala:

„Peter, graščak, ljubi Feruno, graščakinjo!“

To je bilo res nekaj takega, kar ni šlo nikomur v glavo, najmanj pa župniku, ki je pričakoval, da dobi vsaj majhen vinograd in košček gozda ali pa vsaj zlati križec, ki je visel nad grofičino posteljo in je — kakor so govorili — zdaj neznano kam izginil. A grofica je sama odredila, da se običaji, ki so bili že od nekdaj v navadi, še nadalje obdržijo; to se pravi, da dôbi župnik o božiču rejeno svinjo, o veliki noči tri stote pšenice, na Telovo sto litrov vina — bero pa naj se na obletnico njene smrti in smrti njenih staršev, sester in brata — črne maše. To je bilo vse. Tako je storila pobožna grofica, za katero se je toliko potegoval! Ali jo je sam hudič obsedel, da je dala bogastvo svojega rodu tema dvema šegulovima fantoma, čeprav sta sinova grofovega nezakonskega sina? Župnika je strašno grizlo. Takoj prvo nedeljo po grofičinem pogrebu je s prižnice napadal bogatine, ki skrbe celó ob svoji zadnji uri le za posvetne stvari, za svojo dušo pa se ne brigajo. „Svoje bogastvo razdajajo komurkoli“, je dejal med drugim, „tistih ustanov, ki skrbe za njihov večni blagor, pa se niti ne spomnijo. Taki bogatini, najsi so živel še tako pobožno in sveto, ne bodo videli nebeskega kraljestva, ker so ob svoji zadnji uri, ko so že stali tako rekoč na pragu večnosti, pokazali, da so jim ljudje, ki so skrbeli za njihov telesni blagor, mnogo več od tistega, ki je skrbel za njihovo večno izveličanje. Bog sam je pokazal, kaj bo z njimi, ker jih je pustil umreti brez spovedi in obhajila, brez zadnje popotnice.“

Sok, ki je bil nekdaj najtesnejši župnikov prijatelj, ga je po tej pridigi imenoval „farja, ki skrbi bolj za svoj želodec kakor pa za Kristusov nauk“. Vršič, ki je že tako vedno bil nož na dva kraja, je še besneje udrihal po njem, Feruna, ki jo je pred leti imenoval s prižnice „največjo lukarsko vlačugo“, pa ga je zdaj krstila za največjega lukarskega požeruha.

Toda župnik se je že čez dober teden skušal spet spraviti s Sokom, upraviteljem dediščine. Spoznal je, da se je prenaglil, kakor že večkrat. Z lepo besedo bo prej kaj prejel od teh novopečenih bogatinov, ki kar hlepe po slavi. Kaj je njim nekaj hektarov zemlje! A uračunal se je, zakaj nihče ni hotel z njim niti prav izpregovoriti, z njim, ki se je drznil tako oblatiti najboljšo in najpobožnejšo žensko na svetu. Zelo se je motil, ko si je mislil, da bodo dediči milijonskega bogastva žalitev njihove dobrotnice kratko in malo požrli. Še besnejši so postali nanj, ker je s pridigo dvignil srd Lukovcev in okoliških vasi na grofico in na nje. Prve dni po grofičini smrti so bili namreč ljudje kakor omamljeni in se niso mogli prav ovesti. Toda župnik je dal znak in zdaj so vedeli vsi, kako in kaj.

„Kaj neki bi bilo nji, ko bi mi prepustila to ubogo, že napol razpalo bajto in tistih pet ogonov“, je razmišljalo čez štirideset ljudi, ki so stanovali v graščinskih kočah in imeli v zakupu graščinsko zemljo.

„Ta ženska nikoli ni marala ubogega človeka, še jabolka nisi smel pobrati na njenem. Dà, gospod župnik imajo prav, zato je umrla brez poslednjega olja. Bog jo je očitno kaznoval!“

„S tisto črno kočijo se je zapeljala naravnost v pekel.“

„Cerkvi in revežem nič, tem, ki nikoli niso nič trpeli, pa vse!“

„Le pogledjte si te ‚grofe‘! Po vasi hodijo, kakor bi bilo vse njihovo.“

„Feruna, ta kurva, pri kateri je spal že stari šestdesetletni Čížek, se oblači zdaj kakor grofica in govori samo o milijonih, ki jih ima. Naj jih ima še desetkrat toliko, vendar vsak hlapec v Lukovcih ve, kakšno onó ima!“

„Sok, ki je bil že od nekdanj pravi napihnjeneč, se bo kmalu razpočil. Naj bi se rajši kot župan brigal za domače ubožce, ki prosjačijo po sosednjih vaseh in umirajo od lakote!“

„Bog ve, kako še bo. Martin vam je vesel pič. Prej, ko ni bil nič, si je izbiral Polono, najbogatejšo v vasi, zdaj pojde v mesto po lepšo in bogatejšo. Pravijo, da se ženske kar tro okoli njega, če gre v mesto. Zadnjič se je neka prokleta lepa deklina pripeljala z avtomobilom k njemu v grad ter se mu smejala in kar čakala, kdaj jo bo zgrabil in odnesel. Sok naj se le prehitro še ne napihuje, Martin je lahkomišeln in mlad; denarja ima, da ne ve, kam z njim.“

„Zato pa Sok tako sili z ženitvijo. Pravijo, da bo drugi mesec...“

„Bomo videli...“

Tako in podobno se je govorilo po vaseh. Toda nasproti vsem tem srečnim, osovraženim ljudem so bili vaščani ljubeznivi, so se jim dobrikali in jih spoštljivo pozdravljali. Saj nič ne veš, kako je. Zameri se samo Vršičevemu hlapcu, pa te že lahko vržejo iz graščinske hiše, samo jezno zakriči na Sokovo svinjo, ki je slučajno zašla v tvoj vrt, ti požrla in pomandrala vso salato, pa utegneš že izgubiti ogone, ki ti jih je Sok dal v najem. Ko bi bil graščino in zemljo dobil tujec, bi ljudje sicer pogodrnjali, toda naposled bi se umirili, češ tako je: gospoda je pač gospoda. Komaj bi se domislili, da bi lahko bilo drugače. Zdaj, ko so videli, da se lahko zgodi drugače, da sta dobila zemljo dva sinova čisto navadnega grajskega oskrbnika, ki je bil dolga leta hlapec in o katerem se sme sploh dvomiti ali je bil res grofov sin, so pač ljudje vedeli, da bi prav za prav moglo in moralo biti tako, da bi zemljo dobili tisti, ki so se trudili in delali za grofe.

„Vidite, nas trpinov se ni niti spomnila“, je govoril Jernej, ki je bil znova ves v ognju.

„Glejte“, je govoril ljudem na cestah, poljih ali v gostilnah sosednjih vasi, ker mu je Vršič prepovedal vstop v svojo gostilno, dokler ne plača nekaj sto dinarjev dolga, v resnici pa zato, ker je pri njem zabavljajl čezenj in njegovo bogato žlahto. „Mi, ki smo se vse življenje trudili in ubijali za staro coprnico, nismo dobili niti pesti zemlje, ta dva mlečno-zobneža, ki ji nista pripomogla niti do enega dinarja, ampak sta samo zapravljala, ta dva pa sta dobila vse. Mi, naši starši in naših staršev starši smo ji z žuljavimi rokami zgrnili vse bogastvo. Valpet je vihtel svoj bič nad našimi predniki, da so krvaveli in umirali. Zapirali so jih v ječe in jih ubijali; grofje Mondscheini so posiljevali naših prednikov hčere; vsaka nevesta, preden je legla k svojemu možu, je morala najprej h grofu. On je prvi spal z njo, z njim je spočela prvega otroka. Tako so bili vsi prvorojenci grajskih podložnikov grofovski otroci. Grofovski kri je tako prehajala med podložnike, zato danes ne živita samo dva nezakonska grofovski vnuka, marveč jih živi petdeset, sto, dve sto. Od Lukovcev do Tihoncev in še dalje žive prav za prav sami nezakonski grofje Mondscheini. Mi vsi imamo prav toliko pravice do imetja Mondscheinov, kakor jo imata Peter in Martin. Mi vsi smo pravi nasledniki pokojne grofice. In nihče nam nič ne more, če gremo ter si s silo vzamemo, kar nam po pravici gre!“

Ljudje so se zmedli. Toliko se menda sploh še nikoli ni govorilo v Lukovcih in vseh farah, v katerih je bila graščinska zemlja. Delo na polju je zastajalo, posebno še, ker je bilo vreme slabo, mesec junij je bil mrzel in deževen, bolj pripraven za pogovore ob peči kakor za delo.

Toda „grofje“ kakor so odslej ljudje imenovali Martina, Petra, Vršičeve in Sokove, so se hitro zavedeli svoje moči in svojega denarja. Vložili so tožbo zoper Jerneja in župnika. Jernej je šel deset dni sedet, župnik pa je plačal skoraj tri tisoč dinarjev kazni in še preklicati je moral svoje žalitve. Spretno je izkoristil priliko, da je v ljudeh vzbudil še večje sovraštvo do „grofov“. Toda javno se ljudje niso več drznili o njih žaljivo govoriti. Ko pa je dobil Rožmarinov Andrej tri dni zapora, ker je obrekoval Feruno med svojimi ljudmi, so postali vaščani še opreznjši. Nihče ni vedel, kdo utegne za liter vina ali kakšno malenkost izdati svojega sosedu.

Ljudje so uvideli, da je najpametneje, če spet pograbijo za motiko in plug ter se pošteno lotijo dela.

Edino Blaž je postajal čimdalje besnejši. Po svatbeni noči je zaman silil v Feruno, ki se mu je izogibala, izmikala in mu očitno kazala svoje sovraštvo. Ko je na velikonočni ponedeljek začel v gostilni zabavljati, je celó naščuvala fante, da so ga prijeli in vrgli ven. Ker pa je bil Blaž v graščinskem, je moral na delo, kakar je ukazal Peter. Blaž je pri-

hajal s stisnjenimi pestmi; če je le mogel, je pičil Petra, ki se pa zato še zmenil ni, kar je Blaža še bolj dražilo. Ker se ni mogel znesti nad drugim, je zvečer doma pretepel Trezo in Treziko.

Bilo je ob košnji. Blaž je godrnjaje odšel s koso na graščinsko. Kosil je naprej, da so ga komaj dohajali. Čez dve uri ali kaj je prišel Peter pogledat. Ustavil se je blizu Blaža in dejal mirno:

„Blaž, saj se nikamor ne mudi, rajši bolj počasi, a bolj pri tleh.“

Blaž se je ves besen zadril nad njim: „Kaj, ti boš pravil, da slabo kosim!“

Peter je pokazal na šope trave, ki so se videli tu in tam v Blaževi redi. „Sam lahko vidiš, da preveč hitiš!“

„Kaj boš ti, ki imaš največjo kurvo za ženo!“ se je Blaž zasmel in se uprl na koso.

Peter je pobledel in vzkliknil: „Molči!“

„Jaz pred teboj?“ se je Blaž rezko zasmel in stopil k Petru, „pred teboj naj molčim, ki še na poročno noč nisi spal pri svoji ženi!“

Kosci so prestali z delom in prisluhnili, Blaž pa je nadaljeval še glasneje:

„Vsi vedo, da si jo prosil, naj gre spat s teboj, a ni hotela. Ali pa veš, zakaj ne? Veš, zakaj ne?“

Peter je z grozo strmел v Blaža.

„Veste, zakaj ne, gospod grof? Zato, ker se je takrat, ko ste se vi mastili za mizo, vdala meni. Še v poročni noči je bila moja . . .“

Tedaj je Peter zarjul, se ves penec vrgel na Blaža in ga bít s pestmi po obrazu in glavi.

Toda Blaž je odskočil, zgrabil Petra za pleča, ga vrgel na tla in ga začel daviti. Kosci, ki so priskočili, so ga komaj rešili iz Blaževih rok.

(Konec prihodnjic.)

MILAN VIDMAR: „MOJ POGLED NA SVET“

Kritične opombe.

Knjiga je prvi poskus te vrste na našem književnem trgu in zahteva že zaradi tega, da mu posvetimo čim večjo pažnjo. V učinkoviti, stari in preizkušeni obliki direktnega nagovora, seznanja slovenskega čitatelja s teorijami in hipotezami, ki belijo glave današnjim naravoslovcem. Opozarja na probleme prirodne filozofije, ki je s temi teorijami in hipotezami v neposredni zvezi in so jo poklicni filozofi popolnoma zanemarili, ker niso sledili razvoju moderne znanosti.

Že v začetku se nam postavlja principiелno vprašanje: Zakaj je nastala ta knjiga? Avtor nas s svojimi besedami zbega. Ali zato, da nas seznaní s pro-

¹ „Moj pogled na svet. Spisal univ. prof. dr. inž. Milan Vidmar. V Ljubljani 1935. Založila in natisnila tiskarna Merkur v Ljubljani. Str. 347.

blemi modernega naravoslovja, ali zato, da nas seznanjajo z osebni pogledom g. Milana Vidmarja na svet, ki velja „samo sedaj, samo ta trenutek, tole noč. Jutri... bom imel morda drug svet pred seboj, drugo sliko, drugo prepričanje“.

Kaj bi dejali, če bi kdo napravil načrt za elektrifikacijo Slovenije (v prenesenem pomenu je tudi ta knjiga nekaj takega), pa bi načrt veljal samo zanj, samo ta trenutek, samo to uro in bi napeljava izpeljana po njem ne funkcionirala vsaj nekaj desetletij? —

Ta „pogled“ je naziranje znanstvenika, namenjeno širokim plastem slovenske inteligence in ne strokovno naobraženim ljudem. Kdor je sledil razvoju moderne fizike in astronomije pozna gotovo že par podobnih poskusov, le da niso tako splošno preneseni na človeško življenje. G. Vidmar se je z izjavo, da knjiga ni namenjena strokovnjakom, previdno zavaroval na vse strani. Ker pa je knjiga vendarle namenjena slovenski inteligenci in s tem široki javnosti, bo pač moral dopustiti, da se izjavi o knjigi vsakdo, če mu je knjiga kakorkoli, pozitivno ali negativno segla k srcu. Po mnenju g. Vidmarja je ta knjiga merilo za inteligenčno višino naše čitajoče publike. Morda je to kljub njegovim poskusnim objektom vendarle nekoliko tvegano.

Knjiga sama je vsebinsko jako bogata, dasi je med številnimi teorijami in hipotezami mnogo avtorjeve osebne lirike, s katero se pričinja prav za prav vsako poglavje. Razdeljena je v devetnajst poglavij, ki so vsa med seboj povezana. Celota nam pokaže skupno sliko vesoljstva v podrobnostih in sestavnih delih. Preko nešteti analogij zaključujejo knjigo poglavja o človeškem življenju in splošno človeških zadevah.

„Obisk pri samem sebi“ bi bil za izkušenega psihologa prava delikatesa. Ne zamislil bi se samo nad refleksijami o neprijetnostih obiska pri samem sebi, nad trditvami, da je vse naše početje, zahajanje v družbo, kvartanje in čitanje zgolj pobeg pred samim seboj. To bi bil zanj prvi simptom. Mnogo bolj bi ga še pritegnil stavek čitatelju: „Seveda ne boš slišal vsega.“ Pozornega čitatelja pa, ki bi se zamislil nad to rečjo, avtor zavrne: zakaj njegova lastna sodba mu je najvažnejša in najdragocenejša! — Nad vsem pa zazveni vodilni motiv te knjige: tolažba — Bog. To je tretji simptom.

Kljub vsemu visokemu spoštovanju, ki ga goji do znanstvenih raziskovanj in prizadevanj odgonetiti vesoljstvo in v njem pota solnc, ozvezdij in rimskih cest, kljub vsemu strmenju nad ponosnim napredkom človeškega duha v neslutene daljave, o katerem govori tudi ta knjiga, se psiholog ne bo mogel premagati, da bi si ne postavil vprašanja tudi po svoje: *Zakaj* je avtor prišel do svojega deističnega nazora in zakaj ga skora mrzlično zagovarja z besedami, s kakršnimi sicer ne operira. (Odtod vse *oholo* odklanjanje naravoslovcev, odtod svetovne slike brez Boga in brez tolažbe.) Na živem avtorjevem primeru bo pokazal in znova izpričal vzročnost vsega dogajanja, prikazal bo ves psihološki proces, ki se je izvršil v avtorju v dobi 30 let, vse od takrat, ko ga je zapustil bog. Ta proces je dobro znan in razložil ga ni nihče manjši nego Freud sam. V svoji knjigi „Das Unbehagen in der Kultur“ ga je duhovito podčrtal s kulturno-filozofskimi reminiscencami.

Pozornost pa bo vzbudilo tudi dejstvo, da je izgubil avtor svojega boga natančno pred tridesetimi leti, ko ga je obdajala nič manj nego romantična scenerija, visoka trava, solnce, ko so zvonili zvonovi in se ga je dotaknil dih

Kantove in Laplaceove Kozmogonije. Pri navadnih smrtnikih je to proces, čustveno in miselno zorenje, ki traja leta in leta.

Nadalje stavek: „Odtod zaničevanje vsake vere...“ Resen človek in znanstvenik vendar ne more zaničevati zgodovinskih dejstev in realnosti. Religije so vendar eksistirale odkar obstaja človek. Bolj ko se je človek seznanjal z naravo, bolj ko se je organizirala družba, bolj se je spreminjala njegova religija. Za vse pojave, ki si jih ni znal razložiti, je človek v svoji fantaziji ustvaril boga. Bolj ko je prodiral v skrivnostno abecedo nature, bolj ga je odmikal, dokler mu ni nadel modernejših imen, na primer naključje, resnica.

„Nesmiselno je iskati v otipljivem svetu neotipljivih reči. Ni jih. Zaman pregledavaš vse ogromne prostore med zvezdami in rimskimi cestami, nikjer ne blodi po njih misel. Zaman si predstavljam daleč, silno daleč nekje duhove, dobre in slabe. Ni jih. Zaman iščeš božje kraljestvo v vsemirju. Ni ga. Bog ne stanuje v otipljivem svetu.“

Zato vse zmede, „ker tlačimo neotipljivi svet v otipljivega, ker hočemo mešati, kar je ločeno za vselej“.

Čudno, kako je potem mogoče, da „otipljivi“ svet tako odločilno posega v „neotipljivi“ svet misli, duha. Majhen fiziološki proces, postavim kaka infekcija s tifoznim bacilom s stoozdono gotovostjo spremeni funkcioniranje „neotipljivega“ sveta človeške misli. Neotipljivi svet je. Neznanih činiteljev je nešteto. A koliko je stvari, ki so bile nekoč tudi neznan činitelj in jih je človeški duh danes ta dan razkril, se do njih prikopal in jih „otipal“. Plin, bakterije, valovanja, elektromagnetska, zvočna itd., ali ni bil to še nedavno „neotipljiv“ svet. In kaj je zgradil človek z vsemi temi spoznanji! Ali ni zelo možno, da, celo verjetno, da se bo preril v bodočih stoletjih in tisočletjih v sfero „neotipljivega sveta“, s katerimi naravoslovci danes ne računajo. Kako daleč bo prodrl v duševnosti? Ali ne obeta že obljuba slavnega biologa Pavlova, da se bo leta 1936. udeležil internacionalnega kongresa za psihologijo v Madridu, velikih presenečenj?

„V tem drugem, v tem neotipljivem svetu išči misli, duhove, Boga. Tam boš našel marsikaj, morda vse. Seveda, če ne iščeš ali če iščeš drugod, ne boš našel ničesar.“

To je vsekakor novi spiritualizem, kakor se pojavlja zadnje čase pri nekaterih evropskih naravoslovcih in ki se jasno odraža zlasti pri Jeansu in Eddingtonu, o katerih je dejal Bertrand Russell: „Sir Arthur Eddington izvaja religijo iz dejstva, da atomi ne sledijo matematičnim zakonom. Sir James Jeans jo izvaja iz dejstva, da jim sledijo.“

Ta ločitev otipljivega sveta od neotipljivega, je jako dobra osnova vsaki idealistični filozofiji in jo bo z zadovoljstvom sprejela tudi vsaka religija, seveda s pridržki, ki jo predpisuje njena teološka šola. V taki trditvi o ločitvi dveh svetov pa tiči druga nevarnost. Sklicevala se bo nanjo in iskala pri njej potuho baš tista koncepcija, ki je zaslužnjevala človeka in njegovo misel z opijem udanosti v usodo in z vero v višjo oblast, katera uravnava življenje vsakega posameznika. Storila ne bo usluge prizadevanjem, posredovati človeku vsaj najpreprostejšo resnico, da si kuje sam svojo usodo, in da se sile, ki mu vladajo na zemlji, naslanjajo nanj. Nikakor ne mislimo tu na kako ozkosrčno deklamiranje po starih vzorcih. Kdo je bolj poklican, neprestano iskati resnico in jo tudi javno izpovedovati, kakor znanstvenik, pa najsi bi bili njegovi izsledki kakršnikoli? Toda poanta, ki tiči v takih izvajanjih, ki segajo seveda

daleč izven znanstvenega področja, je kočljiva in je potem stvar avtorjeva, kako jo bo zagovarjal pred seboj in pred socialno skupnostjo, ki ji pripada.

S sliko takega fizikalnega, otipljivega sveta lahko mirno zaščitim vsako religijo, češ da je to neotipljivi svet, ki nima z resničnim, otipljivim svetom nobenih stikov. S tem si seveda ustvarim možnost, da priznam v otipljivem svetu vsako znanstveno zmoto, kakor hitro mi ne gre v sistem in odpravim kavzalnost, determinizem, vpeljem pa zato le verjetnost in naključje: v neotipljivem svetu pa filozofiram o poslednjih smotrih, o smislu in vrednosti sveta, o najvišjem bitju, ki ga uravnava, o duši in o svobodni volji.

„V prostoru“ nam avtor tolmači bistvo prostora in si pomaga s prisposodobami iz šahovskega sveta. Na ta način prehaja iz enodimenzionalnega preko dvodimenzionalnega v trodimenzionalen svet, to je v prostor, kakor si ga običajno predstavljamo. Vendar se po njegovem mnenju vse naše življenje in nehanje vrta prav za prav le v dvodimenzionalnem svetu, v površini sferičnega telesa, na površini naše zemlje, seveda le, če primerjamo vso obsežnost našega udejstvovanja z ogromnimi razsežnostmi vsemirja. Ta dvodimenzionalnost našega sveta je zelo problematična in dobro služi g. Vidmarju pri njegovih kasnejših izvajanjih.

Verjamem, da so prisposodbe iz šahovskega sveta vsakemu šahistu ljube, vendar pa mislim, da so vse te prisposodbe abstraktne in napravljajo tudi podobo sveta abstraktno.

„Šahovnica je ploskev brez telesa, razkosana na štiri in šestdeset polj...“ To je vse res. Šah bi igral lahko tudi brez šahovnice, z breztelesno šahovnico, toda vsaj enkrat sem moral šahovnico videti ali mi jo je moral nekdo razložiti, da si jo lahko predstavljam, da si jo zdaj lahko zamislim kjerkoli. Učinkovati je morala torej na moje čute, vzbuditi določene fiziološke in nato psihične dražljaje in ti dražljaji so mi morali postati tako znani, da si jih lahko vsak čas ponovim ter dobim tako predstavno podobo šahovnice — toda še celo ta moja predstava bo predstava telesne šahovnice.

„Šahovski svet je samostojen, zaključen svet... onstran njegovih meja ni ničesar.“ Že tisti trenutek, ko je zaključen svet, ima logično mejo, a onstran meja ne more biti več nič, ker ta nič je v svojem bistvu za človeške pojme istovreden z neskončnostjo in je le matematičen pojem in človeški pripomoček, pove nam pa prav toliko kakor neskončnost.

Ko raztolmači prostor, prehaja preko Evklidove geometrije v „Zakrivljeni svet“. Tega nam skuša prikazati kolikor se da nazorno v vseh glavnih teoretičnih osnovah. Posluhuje se v ta namen nešteti primerov. In kako ga zaključiti?

„Včasih si ves nesrečen, ker ti leži na duši težka mora. Oglej si jo natančno!“ Kaj se pravi natančno? Oglej si jo razvojno, poišči vse vzroke, kontroliraj vse njihove učinke, poišči vsem komponentam resnično rezultanto in nič več se ne boš lovil s „skrivnostno“ gravitacijo. Saj je tudi tisti, ki so jo odpravili, niso opevali tako lirično. Zakaj bi ti bil duh priklenjen, zakaj si si izbral napačen prostor, „da vanj tlačiš svet“? Nasprotno duh ti je sproščen do skrajnosti, le tvoji čuti so še doslej z vsemi preizkusnimi pripravami premalo popolni, da bi objeli vso kavzalno zaporednost dogajanja.

Nato se loti „Četrte dimenzije“ — časa in sveta štirih dimenzij ali kakor nam ga pokaže: krompirja štirih dimenzij. Ta krompir režem. „Od prereza do prereza se seveda prikazujejo spremembe... Te spremembe očitujejo nekakšne

zveze med prerezi. Te spremembe se pokoravajo načinu mojega premikanja. Jaz jih vidim v nekih naravnih zakonih, jaz jim vsiljujem zakone, ki jih v resnici ni, ki biti ne morejo.“ — To je lepo povedano in pomeni, zakoni subjektivno zame so, a jih vendar ni, če pogledam objektivno, to je, s stališča moje filozofije, sploh biti ne morejo. Vmišljam jih v ta dogajanja, da dobim zvezo med posameznimi spremembami, ki bi jih sicer ne razumel, ker moj razum spozna učinke le, če pozna vzroke. Toda zakaj naj bi se te spremembe pokoravale načinom mojega premikanja. Saj ta način premikanja si jaz sam lahko kolikor toliko izberem, spremembe so pa že same po sebi, neglede na to, če se premikam in režem ali pa ne.

Če imenujem zdaj vzročnost zaporednost ali pa sosednost je za bistvo problema prav vseeno, ker tudi sosednost je nek zaključek posameznih učinkov in je bolj ali manj verjeten, torej bolj ali manj determiniran. Če poznam te učinke, dobim logično zaključek. Ta sosednost je gotovo le zožen pojem za kavzalnost. Le iz kavzalnosti sledi sosednost. Seveda ljubi gospod Vidmar skoke. Čas je vendar četrta dimenzija, neločljivo vezana na ostale tri. Če trdi najprej, da naravnih zakonov ni in vendar so, ker jih le opazovalec vnaša v svet, in kavzalnosti ni, ker je le sosednost, kako more napisati stavek, „da ne bomo nikoli razumeli bistva naravnih zakonov in kavzalnosti, če ne priznamo, da stoji resnični svet veličastno, takšen kot je, pred nami in da se samo mi premikamo kot črvički skozenj“. Saj kavzalnost je postulat, je osnova in na njej vendar samo gradimo. Ta višja relativnostna teorija je preveč egocentrično človeška. Vpoštevati moram vendar tudi, da se giblje vse okoli mene, ne pa samo jaz. Torej je vse v resnici v vsestranskem gibanju z menoj vred in gledam svet vsestransko relativno in ta relativna opazovanja sveta niso seveda absolutna, a so vendarle kavzalna. Kje so torej pravilna opazovanja in pravilni zaključki, kje je torej resnični svet? Vsa ta gibanja so medsebojno povezana, v vzročni zvezi, četudi je ne poznam. So večno menjavanje vzrokov in učinkov. In čemu bi bilo vse to „zadnja stopnja človeškega ponižanja“? Takoj nato pa g. Vidmar trdi, da je bilo nekdanje gledanje človeka na svet egocentrično. Saj vendar njegovo ni nič manj. Za obravnavanje teh problemov bi g. Vidmar moral sestaviti nov jezik in novo terminologijo, da bi se lahko izognil uporabi istih izrazov za različne stvari.

Sledi „Relativnostna teorija“, s katero je Einstein rešil kozmološke težave Newtonove gravitacijske teorije s tem, da je porabil možnost končnega in vendar ne omejenega prostora — sveta in tako zgradil grandiozno podobo kozmičnega mehanizma. Vse to je seveda zgrajeno na matematičnih fikcijah in površina krogle je le v geometriji dvodimenzionalen prostor.

„Pa bodo naposled morda naši matematiki obdržali prav, češ, da ves svet ni nič drugega ko sistem diferencialnih enačb.“ K temu bi lahko pripomnili, kar je napisal nekoč H. Bergmann, ko je orisal podobo, ki jo bodo imeli morda bodoči rodovi o znanosti našega stoletja: „Ti ljudje 20. stoletja so imeli znanost, ki bi jo imenovali matematično znanost, v tej so z lastnim svetom pojmov skušali dojeti dogajanja sveta. Mi, ki smo rojeni tritisoč let kasneje, se ne moremo vživeti v Newtonov in Einsteinov svet. Toda čudno je, kako uspešno so sodobniki teh fizikov dojemali s svojimi matematičnimi obrzenci vse pojave, ki so jih srečali v prirodi. Če so se enkrat vživeli v skrivnosti matematike, takrat je šlo vse samo po sebi. Te diferencialne enačbe ljudi 20. stoletja so objemale s strahotno, nam docela nerazumljivo spretnostjo in prilagodljivostjo,

prožnostjo in polnostjo izraznih možnosti vsako dogajanje in ga izražale v govornici matematične fizike. Če so zadeli na pojav, ki se jim je upiral in se ni dal formulirati, takrat so porodili iz svoje bogate fantazije hipotezo na hipotezo, dokler niso upornega fenomena uvrstili v enotno znanost svojega stoletja. Nam, kesneje rojenim je vse to igra fantazije, tolmačenje števil, mitos, v katerega ne moremo postaviti sveta petega tisočletja.“

Če se giblje zemlja okoli solnčne gmote po najbližji poti, po tej eliptični krivini prostora, se giblje zopet solnčni sistem na isti način po neki drugi krivini prostora okoli druge večje gmote itd. in vodi tako sklepanje do enake večnosti, kakor smo jo že doslej poznali in ki je enako lahko pojem za nič. V vsake mprimeru klasične kakor moderne fizike pridemo do v bistvu istih zaključkov, do neke meje, kjer konča tisti človeški razum, „ki se bori z naključjem in skrbi za red“, in pokaže se vsa znanstvena nebogljenost. Takrat pa pričinja matematični svet fikcij, ki nima z realnostjo nobenega opravka več.

V „Praznini“ pokaže zgradbo mikrokozma in makrokozma. Ko razvije teorijo o sestavi atoma preko elektronov, protonov in nevtronov, pride do strahotne praznine in pravi: „Pa ostani še materialist, če moreš! Tvoja materija je nesporno metafizična.“ Kaj se pravi, „tvoja materija je nesporno metafizična“? Vseeno je, če izgine pojem materija, ostane pač pojem energija. Otipljivo dejstvo pa je za naš človeški svet, da če se zaletiš sam s svojim „komaj vidnim praškom resnične snovi“ v to metafizično materijo, je ne boš dojel le metafizično, marveč proketo otipljivo in resnično in tvoj neotipljivi svet bo izginil brez sledu. „Kaj je praznina? Vse in nič. Kaj je prostor? Oblika za gledanje v praznino. Kaj je vse to, kar gledaš okoli sebe?“ Zakaj ne odgovarjamo enako patetično: Nič, nič in še enkrat nič! Sami prividi, samo naša posiljevanja praznine, prividi, sanje, ker praznina je res potrpežljiva. Čemu ves ta patos, ti epiteti in poetični vzkliki? Ali se mora človek poslužiti pri tem res „vse krutosti ostro razmišljajočega razuma“, da odkrije „zadnje najstrahotnejše praznine“?

„V tako imenovanem otipljivem svetu je praznina vse. Edina realnost. Samo praznina je resnična, nad vse resnična. Kakšno ime ji daješ, je postranska reč.“ To je res, ime je postranska reč. Toda vsa subjektivno otipljiva dejstva niso postranska reč. In le iz vseh teh subjektivnih opazovanj nujno sledi objektivizacija. Le tam, v tistem neotipljivem svetu je vsaka stvar, ki se tiče otipljivega sveta, postranska reč. Za človeka pa, ki živi v tem otipljivem svetu in je njegov nujen sestavni del, je vsaka malenkost važna!

„Eter se razteza in krči; zvija se, krivi. Eter je praznina, prostor...“ „Eter“, to je praznina, „se suče z nepojmljivo majhnimi, drobčkanimi vrtinci...“, če pa „bi v takih vrtincih čepeli protoni, nevtroni in elektroni! Resnična snov bi tedaj bila resnična praznina. Prava naša praznina pa edina resnična snov, eter?“ Spet ista logika: etra ni, ostane eter le kot pojem za praznino in resnične snovi ni; praznina je snov, snov je praznina in prostor je praznina in praznina se suče v vrtincih. Ali ni vse to v Schrödingerjevih materialnih nihajih neprimerno bolj jasno in precizno in determinirano? Tako metafizično mozganje praznine pa rodi le idealističnega stvarnika in še ta porod je determiniran, kavzalen in nujen, ker je edina rešitev in izhod iz otipljivega v neotipljivi svet. Ni nam pa skopnela materija „na nekaj neotipljivega“, ker kljub vsem teorijam o zgradbi materije, nam materija ni izginila, četudi smo jo razkosali v elektrone, protone, nevtrone in še poz-

trone, ki so nekaka mašila za luknje v praznini. Materija nam je še kljub temu ostala materija, dasi smo zasledili najožjo vzročno zvezo med njo in med energijo. Za vsoto zgradbo, za to „novo snov“ pa rabimo le adekvatnega izraza, ki pa nikakor ni Nič.

V „Metriki“ nam avtor pokaže relativnost merskih enot in odvisnot teh enot od krivinskega polumera, ki velja prav tako za najmanjše krivine kakor za rimske ceste, kjer se krivina porazgublja, ker „tam so tri ali štiridimenzionalne planote“ ali kakor jih imenuje Eddington, štiridimenzionalne hiper-sfere. Problematika metrike je odprta vsakomur.

Kakor vsa prejšnja poglavja, tako preveva tudi podoba „Vsemirskih megel“ isti spiritualizem, to je bog in stvarniška roka in naključje, ki izključuje boga.

V „Vrtavkah“ nam razloži nastanek zvezd, rimskih cest in vsemirja, kakor ga uče najnovejša raziskovanja astronomije v makrokozmu, ki se direktno naslanjajo na raziskovanja v mikrokozmu. Srečanje dveh solnc v naši rimski cesti, kar je rodilo naš planetni sistem, ki je najbrže edinstvena tvorba v vsemirju, je po „svoji verjetnosti naključje, nesporen čudež“. Kadar je verjetnost najmanjša, se pač dogajajo čudeži.

„Slepi svet“ dokazuje verjetnost, naključje in statistiko, ki uporablja le izsledke verjetnostnega računa. Odklanja torej kavzalnost in determiniranost prirodnih pojavov. Na koncu prihaja do „neslutnih možnosti“, ki jih odpira človeku slepi svet brez naravnih zakonov. Ta slepi svet obeta človeku vse, kar si bo zaželel, izbral. V svetu se red ruši, le v dvodimenzionalnem svetu človeka se dviga. „Na neznatnem drobcu je vstaja v vsemirju uspela. Iz tega drobca žare v umirajoči svet čudoviti žarki — misli. Velja pokončati nered povsod, odpraviti slepo tavanje, nadomestiti ga z izbiranjem, predru-gačiti veliko življenje, premagati veliko smrt.“ Kaj pa če človeka ne bi bilo? Saj so se samo s tem, da je človek nastal, razvijali dogodki tako, kakor je bilo in kakor je naravno. In navsezadnje: Kam pa bo prišel človek vzpričo vsemirskih dimenzij? Kljub temu, da jih bo mogoče preračunal, da se bo z razumom prebil do njih, bo vedno ostala zemlja njegova domena. To je druga kočljiva točka vse te zemeljske nevažnosti. Za človeka je in bo vedno, kljub njegovemu razumu, prvi in poslednji problem: „Aus dieser Erde quellen meine Freuden“, kakor je izpovedal že Faust.

„Življenje in smrt“ je nekaka meditacija o življenju in smrti. „Življenje je spreminjanje v času. Njegova smer je smrt.“ „Smrt je najverjetnejša zaključna slika. Smrt je torej samo izraz za neko verjetnost.“ In tudi tu bo spet vse rešil vsemogočni razum, torej neotipljivi svet. „Vsa moja filozofija, ki se tako zmagovito dviga nad resignacijo devetnajstega stoletja, raste na zamisli...“ Nato se avtor peča z radioaktivnostjo, sestavo in razpadom najmanjših delcev, z večnostjo najmanjših delcev in z vzroki, ki zavirajo gibanja svetovnih teles: z gravitacijo, plimo, porabo in oddajo energije.

„Planetni sistem živi in umira. Planetni sistem peša — v svojih krogih, koder vozijo planeti in sateliti, in v vrtenju vseh svojih članov okoli lastnih osi. Neprestani karamboli z drobcu, ki se klatijo v prostoru, mu drobne energije premikanja, ki uhaja kot toplota v mrzlo okolico. Plima zavira vsepovsod. Trenje, ki je njeno orožje, požira energijo vrtenja in jo trosi v obliki toplote. Planetni sistem se stara, umira, kakor določa drugi stavek termodinamike.“

Torej bi veljalo isto tudi za vseмирje. Ali pa je vse to tudi res? Temu dejstvu postavimo nasproti dejstvo, da svet do sedaj še ni umrl te toplotne smrti in se ji niti ne bliža po vseh naših računih. Ker kamorkoli pogledamo, je svet poln moči in življenja. Nešteta solnca izžarevajo neizčrпно toploto v brezmejno vseмирje. Res so v vsemirju zvezde, ki umirajo, ki se ohlajajo, toda prav toliko jih nastaja iz vsemirskih megel na novo in pričenejo novo življenje, novo gibanje, novo pot. Povsod v vsemirju je poleg umiranja rojevanje. To si lahko razlagamo le na dva načina:

Ali je svet začel v času in ima torej svoj začetek, ne eksistira pa še dovolj dolgo, da bi ga doletela toplotna smrt. Ta pa mora prej ali slej priti. Če je začetek, mora biti nujno tudi konec. Vse skupaj je v tem primeru le epizoda v večnosti časa.

Ali pa — kar bo priznal vsak naravoslovec — svet ni začel, marveč je več in ga je zaradi drugega stavka termodinamike smrt že doletela. Če pa ga še ni, mora biti neka možnost, ki kljub drugemu stavku termodinamike, dopušča energijske razlike. Od kod izvirajo te toplotne razlike, to pa mora znanost še raziskati.

Če je planetni sistem nesmrten v najmanjših delcih, je nesmrten tudi v velikih. Tako bi pač lahko sklepali po analogijah mikrokozma in makrokozma.

„Nihanja“ nas vodijo v gibanja. Vse se giblje, valovi, niha. Kaj niha? „Verjetnost valovi, verjetnost niha. Verjetnost, da boš našel drobec, elektron, na določenem mestu.“ Tudi tu je po avtorjevemu mnenju vse indeterminirano, je le naključje, le verjetnost kakor v hazardu; a zdi se mi, da je ta verjetnost le determinirana, da je v nji le potrjeno za strogo veljavnost postulata kavzalnosti. „Saj kavzalni princip“, kakor pravi Schlick, „ni postulat v tem smislu, kakor so ga tolmačili prejšnji filozofi. Tam je pomenil pravilo, ki bi moralo držati v vseh okoliščinah. O kavzalnem principu pa odloča izkustvo; sicer ne o njegovi resničnosti ali neresničnosti — to bi bilo — nesmiselno — marveč o njegovi uporabnosti.“

Današnja znanost išče vendar zvezo med relativnostno in valovno mehaniko v vseh razmerah in tudi to na osnovi kavzalnega principa, ki je še vedno, kljub vsem poskusom indeterministov, osnova vsej znanosti.

Nato sledijo „Fantazije“ neotipljivega sveta, o prostorih različnih razsežnosti, o ureditvi sveta. Mar niso vse skupaj res gole fantazije? „Slike, ki jih opisujem, so prevratne, morda fantastične.“ Prevratne? Niti drobec se ne bo premaknil zaradi takega prevrata. „Fizika bo morala metriki dovoliti še večji vpliv na opazovanje sveta, kakor ga že ima doslej. Najbrže bo potem svetovna slika preprostejša.“ Preprostejša? Matematično vsekakor preprostejša. Saj bo ostalo, kakor pravi Eddington, le še sedem osnovnih konstant v fiziki. Iz vsega skupaj pa se bo razvila ena sama enačba, ki bo objela ves svet in vsa dogajanja v njem. Ali ni Fürth bolj strogo določil število delcev, ki sestavljajo vseмирje? $N = 136.2^{256}$. To število, kakor domneva Eddington ne bi bilo določeno po naključju, marveč bi bila nekaka notranja nujnost. Seveda pa ni za to še nobenega dokaza.

Kje je otipljivi svet in kje neotipljivi? Res metafizika poslednjih vprašanj.

„Preprosta geometrija“ nam pokaže razvoj in razliko med Evklidovo in novo geometrijo in uporabo nove geometrije za merjenja v vsemirju. Stara grška miselnost vodi od Evklida, od Riemanna zapadnoevropska — faustična. In tako pridemo v „Dan in noč“. Tu nahajamo astronomsko razdelitev časa,

nihanja svetonih teles, vzroke in na koncu primere, ki se pečajo s človekom in človeškim življenjem.

Iz vseh teh zaključkov nam podaja naslednje poglavje precej simboličnih primerov, ki naj bi pokazali nekako enotno podobo „Človeštva“.

„Ali ni človeštvo kakor reka? Kakor ogromna procesija, ki prihaja iz davnine in se pogreza v bodočnost? Ali ni sestavljena iz neštetihih molekulov, ki prahajajo in odhajajo, ki padajo z neba in se izgublajo v morje, v večnost?“ „Človeštvo je nesmrtno, kakor je reka nesmrtna. Sestavni deli so mu umrljivi kakor reki.“ Iz vseh teh vprašanj in primerov ne sledi morda nujno „novo življenje“, „nova inkarnacija“?

„Zdi se mi, da sem blizu veliki skrivnosti, ki družijo fizični in duhovni svet. Nisem ji kos... Danes smo še preblizu letu 1927., ki nam je porušilo determinizem v fizičnem svetu, da bi mogli zrušiti kavzalnost tudi v duhovnem.“ Kam meri vse to? Kaj rad bi poznal vsaj slutnjo te „velike skrivnosti“.

In kakšen je „Človeški svet“?

„Veliki svet je tako silno razčlenjen, da strmimo brez razumevanja v število, ki nam pripoveduje, koliko je v vsemirju najmanjših delcev.“

„Človeštvo ima debela zrna, pičli dve milijardi drobcev. Dovolj jih je, da mu lahko služi verjetnostna matematika, premalo, da bi v svojem življenju moglo opazovati neizprosno vladanje neke dozdevne zakonitosti.“ Sledijo primeri iz velikega sveta prenešeni na mali človeški svet. Razvoj človeka iz kaosa, iz barbarizma, kakor ga nakazuje g. Vidmar se v bistvu ne sklada z izsledki novejših kulturnih zgodovinarjev in biologov. Saj je ta razvoj vzročen, povezan s prirodo, z življenjskimi možnostmi, predvsem pa s pridobivanjem hrane in drugih življenjskih potrebščin.

„V velikih človeških tvorbah vplivajo posamezniki s skrivnostnimi silami drug na drugega. Zavirajo se, usmerjajo. V dolgih tisočletjih je zrasel v narodih in državah notranji red.“ Danes približno poznamo te „skrivnostne sile“, odkar je zgrajena disciplina, ki se ji pravi politična ekonomija. Nadalje je pa vprašanje, če je v državah res večji „notranji red“, kakor je bil v primitivnih skupnostih pred tisoč leti. Ta „red“ sledi vendar iz ekonomskih prilik, ki združujejo posameznike v višje skupine v boju za obstanek. Nikdar se človek ne približa človeku po naključju, da vstvari z njim družino; ker tu odločajo predvsem zakoni vrstnega izbora, v drugi vrsti ekonomski razlogi. Ta skupnost nudi tudi lažje pogoje v boju za obstanek.

Nato avtor razglablja o nastajanju in propadanju človeških tvorb. To je nekak dialog med avtorjem in Spenglerjem na bazi verjetnosti in naključja. Ali ni to sumljivo naključje, ki se neprestano ponavlja, le nekoliko preveč sumljivo? Čemu pa je treba razpravljati o vseh problemih današnje znanosti in človeškega življenja, skratka vsega, če mu je edini movens naključje? Saj bi bolj enostavno rešil vse probleme, če bi o njih ne razpravljal? Za slepo naključje vendar ni dokazov. Lahko bi kratko dejal: vse je naključje! Skratka, ne izplača se ukvarjati z nobeno rečjo. Čemu delati red in se boriti z naključjem?

Najlepši primer tega naključnostnega razvoja je v stavkih: „Velike tvorbe razpadajo same, če jih vodi naključje. Ogromni rimski imperij je razpadel na dve polovici, kesneje na štiri dele... Največja dosedanja človeška tvorba, Britanski imperij, je začela razpadati tik pred francosko revolucijo, ko se je uprla Severna Amerika. Orožje je zaman poskušalo zavreti katastrofo. Orožje,

nasilje, slepa surova sila? . . . Britanski imperij bi bil nadalje razpadal, da ni razum prvič v zgodovini ubral nove poti. Zavrgel je nasilje, odrekel se je orožju, odrinil je zastarele, zaslepljene metode in okrenil je krmilo v novo smer — v človečansko. Kanada, Avstralija in Južna Afrika so danes samostojne države. Britanija jim je odprla vrata v svobodo na stežaj.“

Tako torej! Rimski imperij je razpadel po naključju in ni vzročno sledil razvoju vsakega imperializma. In Britanski imperij? Ali ne išče kakor vsaka imperialistična država samo pot svojemu kapitalu, pomnoževanju kapitala, oblasti nad svetom? Seveda, dokler gre. Ali je res razum Britanskega imperija zavrl svoj lasten razkroj, ko se je okrenil v človečanstvo? Ali se mar upirajo Indijci zaradi tega človečanstva? In nacionalni pokreti v Egiptu, so tudi ti morda zaradi tega človečanstva? In kakšna je vloga Anglije v italijansko-abeteskem sporu? Človečanska ali gospodarska? Boj za nadvlado? Za gospodarske dobrine? — Tako modrovanje presega razum povprečnega človeka in je res v „slepem svetu“.

„Blagor slepi človeški tvorbi, če jo razumen voditelj vodi z močno roko. Poštena, razumna diktatura je včasih edina možna rešitev iz nevarnosti, ki jih sovražno nastavlja premoč naključja.“ In zdaj smo na cilju! Tu torej tiči zajec! Ideal tudi slovenskega razumnštva ne bodi več iz „slepe človeške tvorbe“ s pomočjo kulture ustvariti jasnovidno „človeško tvorbo“, marveč pošteno, razumno diktaturo! Ali ni to dovolj dobra osnova za novo meščansko metafiziko? Vsi, ki se ukvarjajo s politično ekonomijo, po nemarnem zapravljajo čas, saj je vendar rešitev tako enostavna. Na koncu poglavja pa le slišimo, da svet predvsem vznemirjajo gospodarski problemi, ki pa seveda niso posebno važni.

V „Človeškem gospodarstvu“ si ogledamo New York kot bojišče, njegovo lego, življenje, izseljence, ameriški tempo, delo in gospodarstvo, stroj gospodarstva in gospodarske sisteme, blagostanja in krize, liberalizem, egoizem. Skozi vse labirinte neotipljivega sveta polne naključij, pridemo končno v načrtno gospodarstvo.

„Blagostanju je sledila kriza, krizi sledi blagostanje.“ In kaj zremo tu o krizah, kaj o blagostanju? Zakaj se periodično ponavljajo krize in zakaj vsa „navidezna“ zakonitost? Ali ne bi bilo bolje, če bi nam avtor povedal kaj o anarhiji v produkciji, o nadprodukcijah, o možnostih in nujnostih kriz, o vlogi kapitala in vzrokih kriz, tako, da bi imeli pred seboj celokupno povezanost gospodarstva in bi nam s tem pokazal pot do rešitve? Saj vse to spada vendar v gospodarstvo. Potem bi nam res pregledno lahko pokazal „Življenje“. Tako pa filozofira tu o kreposti in morali, o nečednih dejanjih in korupciji, o užitkih in glasbi, o umetninah in okraskih ter se končno povrne k priljubljeni primeri — k šahu.

„Zato je nebroj možnih partij — nebroj poti, ki se nam odpirajo skozi šahovski svet.“ Ali ni šah samo primer, kako neizmerno je število neznanih činiteljev, ki posegajo v naše kombinacije in kako težko je pregledati vzročnost? Iz tega pa še ne sledi, da bi morali mesto postulata vzročnosti postaviti teorijo verjetnosti in naključja za bazo vsemu dogajanju. In ali ni šah obenem izraz človeškega stremljenja v naprej determinirati stvari, dogodke, ki se še niso zgodili? Človek, „dvigni se iz živali in postani gospod!“ Če ne prej, takrat boš gotovo pobil naključje in vse ti bo odprto! To je poslednji nauk, ki ga lahko povzamemo iz te knjige.

Osnova vsega tega pogleda na svet je indeterminizem, kar poudarja avtor že takoj v uvodu. Pravi, da je „Francoz de Broglie presenetil svet s svojo valovno mehaniko, ki je leta 1927. podrla determinizem, vero v naravne zakone in hkratu v kavzalnost“. Ta tako imenovana valovna mehanika je pač zrasla kot povsem matematična teorija, precizno izdelana in sposobna za uporabo, tako, da je res lahko premostila ali zamašila že marsikatero vrzel v eksperimentalni fiziki. Je pa teorija, ki ji docela manjka običajne geometrične in še bolj fizikalne nazornosti in predstavnosti. Kar nam povedo enačbe valovne mehanike, bi si simbolično lahko ponazorili z besedami kakor „valovna skupina, skupinska hitrost, energija, materielno nihanje“ itd. Vendar pa te besede niso adekvatni izraz, ker tu nastopajo mesto običajnega tridimenzionalnega prostora višje dimenzionalni. Prav tako nadomeste tu enostavno in razumljivo kavzalnost statistični odnosi. Vzroki in učinki časovno zamenjujejo svoje vloge zaradi tega prilagodi ta logična, matematična zgradba vse naše teorije izredno dobro prirodi, seveda tisti prirodi, s katero vršimo naše poskuse in meritve, torej le naše osebno omejeno dožemanje zunanjega sveta. Poveže nam seveda vsa naša opazovanja, zabranjuje pa lastno naziranje, ki je bilo doslej najvažnejše vsem eksperimentatorjem, predstavlja torej fiziko v prazne prostore gole matematike in ji jo podreja. Uveljavlja pa matematično verjetnost, kakor sledi tudi iz Heisenbergove relacije netočnosti (Unschärferelation). Tu je nšteto matematičnih možnosti, ki so jih razvili matematiki in teoretični fiziki od Gauša, Riemanna do Einsteina in nato še de Broglie, Schrödinger in Weyl, zlasti pa sta Riemann in Minkovski pokazala pot iz evklidičnega prostora v zakrivljen prostor. Ali pa je vse to nujno? M. Planck, ki ima velike zasluge v kvantni fiziki pravi, ko zagovarja kavzalnost: „Kakor je gotovo, da prirodni zakoni ne zavise od lastnosti instrumentov, s katerimi jih preizkušamo, prav tako gotovo ima pri opazovanju poljubnega prirodnega pojava vsakokratna sestava merilnega instrumenta principielen pomen. Zaradi tega je marsikateri raziskovalec mnenja, da bi v kvantni fiziki opustili kavzalno opazovanje prirodnih pojavov in ga nadomestili s statističnim. Prav tako pa bi z enako pravico lahko v toliko spremenili dosedaj običajno formulacijo kavzalnega zakona, ki smo jo prevzeli iz klasične fizike, da bi bil ta zakon zopet strogo veljaven.“ In ko je odgovarjal E. Schrödingerju, ki se je zavzel za indeterminizem in verjetnostni princip, je govoril v obrambo kavzalnosti takole: „Vprašanje, ali so zakonitosti, na katere naletimo v prirodi, v bistvu vse le naključnostne, torej statistične, lahko formuliramo na sledeč način: Ali naj iščemo pojasnitev natančnostim in negotovostim, ki se res vsevpred pojavljajo in so vezane na vsako posamezno fizikalno opazovanje, vedno le v posebnih značilnostih vsakokratnega primera, bodisi v komplicirani sestavi opazovanega fizikalnega objekta bodisi v nepopolnosti uporabljenih merilnih priprav z našimi čutili vred, ali pa naj prestavimo negotovost nazaj v formulacijo osnovnih zakonov fizike.“

„Najprej se z vami docela strinjam, da je to vprašanje v bistvu vprašanje smotrenosti. Kajti vsaka fizikalna teorija je ogródje, ki si ga raziskovalec na prosto zgradi, kakor si ga more; če to ogródje še tako dobro služi svojemu smotru in pokaže kar najbolj verno podobo prirode, vendar ne bo mogel nihče nikdar dokazati, da to ogródje ni sposobno izboljšanja.“

„Toda ogródje potrebuje na vsak način trdne osnove, če naj ne visi v zraku. In če postulat nezlomljive kavzalnosti ni več sposoben za osnovo, tedaj

se pojavi vprašanje, kaj naj zdaj služi „akavzalni“ fiziki za osnovo. Kajti brez vsake osnove ni mogoče postaviti nobene fizikalne teorije, razen če ne vzamemo že zgolj registriranja posameznih opazovanih dejstev za teorijo.“

„Vendar tu ne bom zahteval odgovora na to vprašanje. Povsem zadostovalo bi tudi, če bi navedli poljuben nujen vzrok, da kavzalna fizika ne zahtuje za vpoštevanje dejstva izkustev, da je torej okvir, v katerega hoče vključiti prirodne pojave, preozek. Primer . . ., ki ste ga navedli, dokazuje nasprotno. Da se bodo atomi v leseni kladi zaradi hitrega, neurejenega gibanja nekoč po naključju dvignili vsi navzgor, ni s stališča kavzalne fizike ne le mogoče, marveč celo nekoliko verjetno v dovolj dolgem časovnem razdobju in prav eksperimentalno kvantitativno potrdilo takih gibljivih zakonov, je po mojem mnenju odlična opora postulat stroge kavzalnosti, saj je s pomočjo takih primerov postavljena.“

„Je pač točka v dosedanji fiziki, ki je potrebna revizije in ta točka je najbrže tudi povzročila ves dvom v zanesljivost kavzalnega zakona. Opustiti moramo v bodoče molče priznano zahtevo, da moramo pogoje, ki kavzalno determinirajo kak pojav vedno tudi eksperimentalno uresničiti do neke principielno neomejene stopnje natančnosti. *Ta zahteva v resnici ni združljiva z zakoni kvantne mehanike.* Toda to ni v eksaktnem prirodoslovju nič posebnega. V biologiji na primer je to nekaj samo po sebi razumljivega, in vendar velja v biologiji povsem postulat stroge kavzalnosti. Da, zdi se mi celo, da lahko trdim, da pričinja v biologiji prava znanost šele tam, ko uporablja zakon o kavzalnosti.“

Tako pravi Planck, ko odgovarja Schrödingerju. In prav Schrödinger, ki je upošteval vse izsledke de Brogliea, Heisenberga in drugih, je bil prvi, ki je pokazal, da so prostorno-časovni pojavi v atomu docela determinirani, če upoštevamo materialne valove in ne gibanje snovnih delcev.

G. Vidmar si kljub temu gradi na osnovi tega sila problematičnega, abstraktnega, nedokazanega indeterminizma, „ko gleda“ že tako dolgo „slepi svet, ki mu gospoduje golo naključje“, „novo“, „edinstveno“ filozofijo. Kljub temu, da ta filozofija ni niti tako nova, niti edinstvena, je zanimiva že zategadelj, ker načinja v slovenski javnosti prva probleme novejši znanosti.

Vladimir Premru.

PROBLEM GLEDALIŠČNEGA PROSTORA

Nekaj besed o postanku današnjega gledališča. Antično amfiteatrsko gledališče pod milim nebom se je zaradi odprtega sceničnega prostora sredi publike moralo boriti z velikimi težavami režije; izpreminjanje scene je bilo otežkočeno, scena sama je bila popolnoma preprosta. Že vprašanje, kako na primer odstraniti mrtve junake s pozorišča, kako tehnično rešiti problem „priklenjenega Prometeja“, da bi prizor ne postal komičen, je spravljal takratne režiserje v zadrego. Pomagali so si z zelo enostavnimi sredstvi; prizor s Prometejem so rešili na ta način, da so ga na posebni premični napravi (akkyklema) pripeljali na oder. Itd. Po zatonu antične kulture se porajajo v ozračju srednjeveškega misticizma znani misteriji, ki se odigravajo na prostem (kakor v antični dobi), na trgih pred cerkvami itd. in pomenijo nazadovanje spricho visoko razvite antične drame v starem veku. Ustrezali pa so okusu in

psihološkemu nastrojenju takratne publike, ki je ob njih doživljala po vsej priliki več kakor današnji meščanski „parter“. Ko se te verske igre ob koncu srednjega veka polagoma izrode in jih začne celo cerkev najstrože preganjati, nastopa že renesansa z novo vsebino umetnosti. Vzroka za nastajanje novega renesančnega gledališča v zaprtih dvoranh italijanskih plemičev, ki se jim hoče zabave in iger, torej ne smemo iskati samo v tem zunanjem dejstvu, marveč v psiholoških osnovah renesančne družbe in njene filozofije, ki stremi k individualizmu.

Gledališka umetnost ni več stvar širokih ljudskih mas, katerih občutje izraža na svoj način, marveč gornjih plasti, ki jim privilegiran položaj daje možnost, izoblikovati si estetski življenjski stil in dober, prefinjen okus. Zato tudi ne zahteva „nova“ publika od igralca, da bi bil izraz njenega mišljenja in njenega občutja, marveč pričakuje le okusne igre in zabave. Povezanost s publiko, tista notranja življenjska povezanost je porušena. Nujna posledica tega procesa je tudi oblika novega gledališnega prostora, oziroma njegova razdelitev, njegov „dualizem“. Igralce loči sedaj od publike zavesa; igralski prostor je tako rekoč emancipiran. Na tem prostoru, na teh osamosvojenih igralskih tleh se odslej odigrava vsa dramatska umetnost do današnjih dni. Razumljiva je, da so se danes v času, ko vsa družbena psihološka osnova, ves način mišljenja prehaja iz skrajnega individualizma v kolektivistično občutje, začeli pojavljati poskusi, kako reformirati stari meščanski teater, kako zopet približati igralca publiko, da ne bo samo igralec, marveč instrument njenih želj, zahtev, njenega celotnega čustvovanja. V ta namen bi bile potrebne temeljite gledališčne reforme v razdelitvi prostora in prav tako dramatske produkcije same. Vendar, videli bomo, da bi kakršnokoli nasilno izpreminjanje ali prelom, ki bi uvajal nov tip teatra (po antičnem vzgledu in vzgledu srednjeveških javnih iger na prostem) pomenil veliko nevarnost za neoviran razvoj resnične dramatske umetnosti.

Z uvedbo zastora so nastale številne nove možnosti za razmah dramatskega ustvarjanja in za njegov močnejši izraz, da se moramo na kratko pomuditi ob tem problemu, ako hočemo osvetliti vprašanje notranje prostorne ureditve gledališča. Zavesa je rešila stari režijski problem izpreminjanja in postavljanja scene, razdelila je dramatsko dogajanje v ločena dejanja in jim dala tipično končno zaostritev. Z zaveso dobimo tako zvano „Guckkastenbühne“ z vsemi dobrimi in slabimi stranmi. Uvedba zaves predstavlja nevarnost, da bi dramatsko dogajanje izgubilo svojo pozicijo na odru in da bi ga prevladala popolnoma na vizualne učinke računajoča umetnost. Namreč moč slike. To se je tudi res dogodilo in se še dogajaja od iluzionistične režije do današnjih tehnično zelo izpopolnjenih teatrov. Sugestivnost v daljavo odmaknjenege igralskega prostora je bila povod za razvoj vseh različnih načinov režije od „magičnega“ pa do naturalističnega. Novi tip gledališča s svojo prostorno razdelitvijo in iz nje izvirajočimi možnostmi je posredno vplival in po svoje usmerjal vso dramatsko produkcijo od renesance sèm. Shakespeare, ki je pisal za svoj oder s povsem primitivno sceno, je sugestivnost, ki izhaja danes iz močno oblikovane scene same, prenesel v dialog. Junak sam neposredno ali posredno govori o pokrajini, kjer se giblje, in že sama sugestivnost njegove besede vzbuja v publiko predstave o obliki prostora. Trdim lahko, da bi bila romantična, realistična, naturalistična, simbolistična, ekspresionistična itd. drama povsem drugačna, ako ne bi bila pisana za ta tip gledališča z novo organi-

zacija prostora, z zaveso med publiko in gledalci itd. Nikakor ne smemo podcenjevati tesne povezanosti dramskega ustvarjanja z obliko današnjega tipa gledališča; dramatik je navezan na možnosti, ki mu jih nudi teaterski prostor, in ta navezanost ne vpliva samo na zunanjo obliko, marveč sega prav v bistvo dramske umetnine; kakor smo to pokazali na primer pri Shakespearu, tako bi mogli analizirati to notranjo odvisnost pri antični drami in pri vsej dramatik od klasike do danes. Vendar to bi ne sodilo več v okvir našega razmišljanja.

Omejujemo se samo na problem, ali je ureditev prostora v našem tipu gledališča taka, da ne ovira, marveč pospešuje razvoj bistvenih dramskih elementov. In še posebej, ali lahko ta oblika gledališča služi še danes v polni meri zahtevam sodobne dramske umetnosti? Ali je morda ta ureditev prostora (namreč oder, ločen od gledalcev, z možnostjo, da se jim po potrebi prikrije) samo prehodna in se bo morala nujno umakniti novim, času bolj ustrezajočim, ali pa vendarle predstavlja, kakor na primer tiskana knjiga za literaturo, neki, vsaj za naše pojme, v bistvu edino možni okvir za vprižarjanje dramskih del. Gre torej za vprašanje, ali današnja oblika gledališča ustreza le psihologiji fevdalne in meščanske družbe, iz katerih in za katere je vzrasla, ali pa se zaradi nekih svojih lastnosti ohrani tudi v bodočih družbah, ki bi iz svoje srede ustvarjale tudi resnično kvalitetno dramsko literaturo.

Odgovor ni lahek niti enostaven. Reinhardt, ki je na primer svoje dni uprizoril „Oedipa“ v cirkuškem amfiteatru „Schumanu“, je kasneje poskusil tudi z vprižarjanjem klasičnih in modernih dram na tem prostoru in je seveda doživel neuspeh. Zakaj? Pač zato, ker so te moderne drame pisane ne za odprt antični teaterski prostor sredi publike, marveč za popolnoma določen prostor, ločen z zaveso od gledalcev, ki ima vse možnosti sceničnih izprememb. Ob tem primeru torej lahko podvomimo, če je mogoče vprižarjati ogromno večino porenasčnih dram v bistveno drugače urejenem gledališču, kakor ga poznamo danes.

Vendar vse to še ne bi izključevalo možnosti, da se nekoč v dobi prerajenege, intenzivnega kolektivnega čustvovanja obnovi amfiteaterska oblika gledališča z odprto sceno. Morda se razvije nova drama v taki smeri, da bo uspešno vprižorljiva samo v odprtem prostoru, sredi gledalcev, ki bodo zahtevali od nje vse kaj drugega kakor današnji meščanski „parter“. To možnost priznava tudi Winds, ko v svoji „Zgodovini režije“ zavrača take poskuse v današnji meščanski družbi in dodaja, da je zanje potrebna povsem drugačna psihološka osnova, ki izhaja iz novega socialnega okolja.

Tak prelom v razvoju sodobnega gledališča pa bi kljub novim možnostim dramskega oblikovanja in izživljanja, ki bi jih nudil, kljub tesnejšemu notranjemu kontaktu z gledalcem (kar pa je še prav tako vprašanje), kljub časovno bolj ustrezajoči obliki pomenil zanikanje vsega gledališkega razvoja zadnjih stoletij; pomenil bi nevarnost, da bi zapadla skoro vsa dramatika od klasike do danes pozabljenju, ker bi tako postala, če že ne nevprizorljiva, pa vsaj umetniško neučinkovita in celo banalna. Da bi to vplivalo porazno na kvaliteto nove dramske literature, se razume samo po sebi.

Najstvarnejši in najbistvenejši razlog, ki zanika možnost takega preloma v zgodovini modernega gledališča, pa izhaja iz samega bistva dramske literature. Njena najvišja oblika — tragedija je najsilnejša, naj sugestivnejša, najbolj pretresajoča, kadar požene do skrajnih napetosti nasprotja, ki v svoji

mračni usodnosti žive med človekom in človekom, med njim in obdajajočim ga človeštvom, družbo v katero je vrasel, iz katere se trga, ki jo zanika ali priznava, ki se v krčih bori za njo, kadar nas z neodoljivo silo potegne za seboj v vrhunec svojih tragičnih vzponov, da smo nato do dna pretreseni in osvetljeni od njene hipnotične moči. Kratko: edina domena drame je človek v tragičnih, groteskni, komičnih borbah s samim seboj, obdajajočim ga človeštvom in veseljnostjo. Njeno težišče in bistvo je torej v psihologiji človeka in njegovih dejanj; zato se more tudi dogajanje drame resnično in močno izživeti le v prostoru, ki daje njenim psihološkim osnovam dovolj plastično ozadje in poudarek. Vse to more nuditi le taka ali podobna ureditev prostora, kakor jo poznamo danes, kajti dramatično dogajanje more učinkovati le s pričaranjem umetniške resničnosti; za to sugestivno resničnost je nujno potrebna ali stilna ali naturalistična scena, ki pa je iz povsem tehničnih razlogov mogoča le na posebej za to organiziranem prostoru. Zato se bo po nujnosti, ki izhaja iz bistva dramatičnosti, iz katere zajema gledališče vso svojo vsebino in moč, po vsej priliki obdržala tudi v družbi z drugačno psihološko disponiranostjo prostorna ureditev sodobnega gledališča.

Zanima nas še razmerje filmskega do gledališkega prostora; tu je treba nekaterih bistvenih ugotovitev:

Film ima dva elementa, ki ga močno ločita od odra. Mislim tu na veliko gibčnost, s katero se menjavata dejanje in prostor in v čemer se s filmom ne morejo primerjati tehnično najbolj izpopolnjeni odri (Drehbühne, Senkbühne); druga lastnost filmskega dogajanja je sproščenost prostora. Prostor je v filmu popolnoma osvobojen; svobodnost, s katero lahko film izpreminja, menja, oblikuje, prenaša dejanje iz prostora v prostor, se da primerjati le s svobodo prostora v romanu.

Napačno bi bilo, če bi smatrali te tipično filmske elemente za prednost, s katero lahko film v dramatskem oziru konkurira z gledališčem. Kajti film dosegá efekte, povsem naravno, s tistimi sredstvi, ki jih najmočneje obvlada in ki so najbolj tipično njegova: namreč ne z besedo, to „magijo“ teatra, ne z dramatično sugestivnostjo, ki jo na gledalca prenaša prisotnost živega igralca iz konkretnega tridimenzionalnega prostora itd., marveč s čisto vizualnimi in zlasti vizualnimi sredstvi. Film predvsem gledamo (danes še tudi zvočni), dramo poslušamo in dejanje manj gledamo, kakor občutimo. Na primer gledaš človeka, ki stoji na robu visoke, skalne stene. Nenadoma izgubi ravnotežje in omahne v prepad. Ta dogodek doživíš ne kot sliko, marveč kot vse telo pretresujoč občutek groze. Tako bi doživeli ta prizor tudi v gledališču, v kinu bi ga doživeli predvsem vizualno.

Ako skuša film z zvokom dvigniti moč slike, skuša odrska umetnost z vizualnimi pripomočki stopnjevati dramatično občutje. Film bi bil neracionalen, če bi do skrajnosti poenostavil sceno (kar v gledališču celo lahko stopnjuje dramatsko dogajanje), če bi računál bolj z učinkovitostjo, ki izhaja iz dramatičnosti in bi zanemarjal sijajne možnosti, ki mu jih daje sproščeni prostor. Sodobna filmska industrija se dobro zaveda tega in računajoč na človeško strast po gledanju (Schaulust) producira skoro izključno filme, ki so po večini skrajno plehki, četudi vsebujejo psihološke konflikte, se ti razblinijo pod pezo slik, ki pa so tehnično seveda na višku. Vendar nas tu ne zanima kvaliteta sodobnega filma, marveč možnosti, ki jih nudí filmski prostor tudi onemu, ki bi hotel ustvarjati z njegovimi sredstvi res visoke umet-

nine. Lahko trdimo: najvišja umetnina, ki jo zmore nekoč film, bo vsekakor epskega značaja, dramatična kvečjemu toliko, kolikor je dramatično dejanje sodobnega romana, oziroma epskega dejanja sploh. Zanimivo je, da poznamo doslej mnogo filmiranih svetovnoznanih romanov, dočim ni skoro nobene filmirane drame, ne klasične ne moderne. Vzroke izvajamo iz prejšnjih trditvev o sproščenosti prostora v romanu, ki jo film lahko sijajno reproducira in se v njej razživi in izživi, medtem ko bi se ob skoraj neizpremenljivem prostoru drame čutil vkljenjenega, „ne v svojem elementu“. Zato so tudi filmske dramtizacije romanov docela odveč in navadno skrajno ponesrečene. Vzroki so še drugod in sicer že v omenjeni razliki doživljanja dogodkov v filmu in v drami, dalje v dejstvu, da je glavno težišče drame v besedi, v dialogu, ki postane v kinu lahko dolgočasen, dočim na odru pomeni svojevrstno umetnost. Pomislimo samo, kaj bi nastalo v filmu na primer iz Othela, Macbetha, sploh iz kake Shakespearove ali klasične tragedije, kjer je vsa dramatičnost skoncentrirana v sijajen dialog, v katerem je kultura besede na najvišji stopnji. Ena izmed izrazitih dramatskih prednosti pa je značilna za film, namreč mimika, ki se je zaradi njegove prostorne sproščenosti lahko razvila do velike umetniške potence in se je tako izoblikovala v najboljših primerih v svojevrstno umetniško panogo. Do skrajnosti rafinirano, dekadentno prefinjeno mimiko kake Grete Garbo, z vsemi čustvenimi barvami in najfinejšimi otenki, bi lahko primerjali z dekadentno poezijo Baudelaira. Mimika torej lahko v nekem oziru dosega v filmu nekaj podobnega kakor beseda na odru.

V filmu hoče publika predvsem gledati (ako izvzamemo muzikalne zvočne filme) in vsaka izpopolnitev besede, zvoka bo lahko rodila le delen uspeh. Odtod tudi kratki, monotoni filmski stavki, ki jih še vedno govore slike in ne živi ljudje. Toda prava resnična dramatika se bo vedno morala razvijati v dramatično stopnjevanje dialoga.

Še besedo o „dramatičnem“ dogajanju filma. Kakor je res, da zahteva vsaka drama svojevrsten ritem, ki ne sme zastajati nikjer, ki mora utripati v celotnem dogajanju in slehernem detajlu, tako bi bilo naivno enačiti hitri filmski tempo z „dramatičnostjo“ dogajanja. Pomislimo samo na drame in romane s „hitrim tempom“, ki pa so kljub temu skrajno nedramatični. Možnost hitrega dejanja torej še filmu ne daje pravice lastiti si neko posebno dramatsko prednost pred gledališčem. Filmu torej daje v dramatskem oziru prednost pred gledališčem le mimika; sproščenost prostora in njegovo naglo menjavanje pa le toliko, kolikor ne postaja samo sebi namen in kolikor ni predvsem epski element, kolikor ni zgolj vizualnega značaja. Filmu že po njegovih bistvenih možnostih ni in ne more biti cilj dramatičnost kot teatru, marveč v slike prenešeno epsko dogajanje z vsemi svojimi prvini, ki jih pozna tudi roman.

Gledališče je danes urejeno tako, da stene niso prazne in gole, ampak do vrha pozidane z ložami za publiko. Tako je ves notranji prostor za gledalce poln publike, kar daje v zaokroženem, navadno majhnem prostem človeku občutek intimnosti. Ta „intimnost“ (ki eksistira v gledališču kljub nedemokratski porazdelitvi publike) nadomešča v nekem smislu učinke, ki gredo na rovaš masne sugestije velikih, amfiteatralno urejenih gledališč. Zato je še veliko vprašanje, ali se bo kedaj v malih gledališčih odpravila ureditev gledalskega prostora, ki je sicer res nastala kot posledica fevdalne in kasnejše

meščanske družbene klasifikacije, a vsebuje taka kakor je možnost intimnejšega doživljanja dejanj na odru.

Notranja ureditev gledališča bo torej po vsem tem v bistvu ostala z nekaterimi izpremembami, ki jih bo zahtevala nova družbena psihološka usmerjenost. Oder se bo ohranil na „emancipiranem“, od publike ločenem prostoru, kakor ga poznamo že od renesanse; sveda se bo moral izpopolniti v vseh smereh, ki bodo vodile do pristne, mogočne dramatike, in zaradi njegovih dramskih možnosti ga ne bosta mogla nikoli nadomestiti ali zamenjati ne obnovljeni antični amfiteater, ne moderni kino. Ta dva tipa (tudi amfiteater!) se bosta razvijala kajpada v svoji smeri naprej, zasledujoč svoje umetnostne cilje, ki pa ne sovpadajo s smotri prave dramatike. *Vladimir Pavšič.*

K R I T I K A

IVAN CANKAR

ZBRANI SPISI. Osemnajsti zvezek. Uvod in opombe napisal Izidor Cankar. V Ljubljani 1935. Založila Nova založba. XI + 435 strani.

Šele zdaj, ko izhajajo Zbrani spisi Ivana Cankarja, ko se razgrinja njegovo delo pred nami v celoti, imamo Slovenci priliko, da se poglobimo v življenjski opus enega naših največjih duhov in da ga pravilno presodimo. Tako bomo morda popravili to, kar smo po krivici storili zoper njegovo delo in življenje. Starejša generacija, ki je bila tako srečna, da je mogla neposredno spremljati Cankarjevo umetniško rast, bo gledala zdaj na celoto njegovega dela morebiti objektivneje kakor takrat, ko je ali videla najpoprej njegovo bohemsko pelerino, potem šele vse njegove „bolne sanje“, ali pa si špekulantsko izposojala njegovo umetnost samo za okras svojih političnih fasad. Tudi najmlajši rod bo morda ob tej izdaji revidiral stališče do Ivana Cankarja, če se zaveda, da je vzrasel iz njegovega dela, dasi je doslej po sili razmer posvečal pažnjo socialnim, političnim in gospodarskim pretresom in kazal zato bolj malo zanimanja za tiste subtilnosti človeške duše, ki jim je Cankar posvetil vse svoje izredne sposobnosti, pa se celo zavestno otesal njegovega „že preživelega individualističnega sentimentalizma“. Tudi mu ni bil povsem pravičen srednji rod, tisti, ki se je osveščal svojega življenja, ko je občutil, da Cankarja ni več, ker je bil preveč pasivno zaljubljen v njegove simbole, lepoto njegovih stavkov in ogenj njegove kulturne, politične in socialne kritike, da se jim je včasih preveč predajal in celo pozabljal, da govori na njegova usta o vnanjih rečeh, ki so se bile medtem že spremenile, dasi je bil ta rod njegovemu srcu najbližji.

Deset let že izhajajo posamezni zvezki Zbranih spisov Ivana Cankarja v ureditvi njegovega bratranca univ. prof. dr. Izidorja Cankarja in se vrstijo v serijo, ki je daleč presegla pričakovani obseg in še ni zaključena. Bolj ko se večja število zvezkov, bolj se zaokrožuje Cankarjev umetniški lik, ki ga je bilo doslej zaradi raztresenosti spisov po najrazličnejših revijah, dnevnikih, koledarjih itd. silo težko pregledati. Zmerom bolj se pa tudi zdaj utrjuje vera v neminljivost njegovega dela pa tudi občestva, ki je iz njega vzrasel in se bo vanj na veke znova poveličan povračal. Čeprav so domalega že vsi ti spisi izšli v tisku, vendar nas zmerom zatme kako presenečenje ali nova osvetlitev, da doživljamo ob slehernem zvezku njegovo delo skoraj kot svežo aktualnost, zlasti še, ker je bila naša originalna literarna tvornost zdaj nekaj let sčm v

oseki. Tako je torej vsestransko izkazan *raison d'être* te velike in hvalevredne celotne izdaje.

18. zvezek Cankarjevih zbranih spisov obsega preko 70 črtic, urednikov Uvod in Opombe. Časovno je ta zadnja tretjina pisateljevega življenja, ki ji pripada tudi vsebina tega zvezka, določena z njegovim povratkom z Dunaja in s stalno naselitvijo v Ljubljani. Večina njegovega dela te dobe je samoizpovednega značaja. Cankar obračunava zdaj s svojo bohemsko in umetniško mladostjo, si izprašuje vest in išče odgovore na vprašanja o dobrem in zlu, o pravici in krivici, o življenju in smrti, torej vprašanja, ki so vse življenje trpinčila njegovo misel. Kakor da so doslej ovirala obširneje razpredena dejanja, da bi mogel izpovedati do kraja, kar se mu je v urah upa in obupa, radosti in potrnosti, vere in nevere razodelo, sega zdaj rajši po čisto kratkih konceptih, dviga trenutke svojega življenja in pozabe, ubada se z boji med duhom in snovjo, voljo in močjo in jih v do kraja prečiščeni jezikovni posodi, v tako kristalno izbrušeni obliki gnete iz sebe, da se beró prav kakor pesmi v prozi, tu pa tam že kar v ritmirani prozi. Tem doživljajem je dal umetniški izraz v celi vrsti neverjetno finih in subtilnih črtic in listkov, „ki so v glavnem delci velike samoizpovedi in pomenjajo višek njegovega literarnega dela“ (XIV. zv., str. IX.). Človek se čudi, da so izhajali takšni biseri pod črto v tedanjih dnevnikih in zavida tedanje naročnike listov za tako nedosežno štivo. O pisateljevi miselnosti, katere razvoj predvsem zanima urednika in ki jo prikazuje v zanimivih esejistično, brez literarno-zgodovinske ambicije pisanih uvodih, sodi dr. Izidor Cankar, da se je v tem času ustalila, četudi se ne da opredeli kot logično in racionalno zgrajen svetovno-nazorski miselni sistem. V svoji zadnji dobi je Ivan Cankar našel neko iracionalno zvezo med človekom in stvarmi, trenutkom in brezkončnostjo, življenjem in smrtjo, majhnim dejanjem in zgodovino (XVIII, IX). Prav tako se je tudi njegov etični svet zgostil v formulo: Mati, Domovina, Bog, tri temeljne vrednote in izkustvene moralne resnice (XVIII, X). V skladu s to ustalitvijo nazorov glede na svet in moralo je tudi to, da je našel svojemu psihičnemu stanju in izberi motivov adekvaten izraz, ki kaže vseskozi višek skladnosti in lepote. Suho, realistično, objektivno referiranje o narodi in doživljanju mu je bilo zmerom tuje, nasprotno: k slehernemu pojavu zavzema svoje osebno stališče, zmerom je subjektiven tolmač in sodnik tega, kar slika. S skopimi potezami zariše lik, pokrajino osvetli za trenutek tako, da ustvari z razporeditvijo luči, teme in barv kakor slikar impresionist osnovni razpoloženjski akord, pa tudi za dinamično dejanja uporablja le skromna sredstva; vse drugo pa se mora odzvati v čitatelju. Dokopal se je do čisto svoje tehnike novele, ki jo urednik označuje po francoskem zgledu za roman te vrste v izrazu „nouvelle à la thèse“, kjer poda uvodoma filozofsko sentenco in jo potem utemeljuje z dogodkom. Dobo tega pisateljevega stanja in ustvarjanja imenuje urednik „starčevsko dobo“, ker se v njej pogostoma oglašá tožba po ubegli mladosti, občutek onemoglosti, „prazne hladnote“ in hrepenenje po počitku in miru ter je posledica telesne upehanosti in utrujenosti.

Po več ko dvajsetletni zvesti službi slovenski besedi in umetnosti se Ivan Cankar, čeprav mu je komaj kakih pet in trideset let, čuti trudnega starca (Slamniki, Zimsko cvetje, V gaju, Tičnica, Poset, Večer na vrtu, Krčma ob cesti itd.), loteva se ga skepsa, češ vsa lepota je bila samoprevara (Melodije), življenje se mu zdi pokopališče, kjer vstajajo davni spomini iz gomil, na licih

čuti dih smrti (Mladost), a smrt se ne da priklicati, butaro življenja boš tovoril do konca in nihče ti je ne odvzame prej, ko ti je namenjeno (Stric Šimen). Kletev tega strahotnega risa, ki drži vsa bitja v svojem krogu, ga tišči in trpinči kakor vest, ki jo prebujajo po dolgih letih zbledeli spomini. Pripét z vezmi sovražne usode na trda zemeljska tla, hrepeni kakor ogenj kvišku v brez telesnost, kjer utegne najti počitek. A tudi to ni popolnoma gotovo in groza je s tem še večja. V takšnih strašnih stiskah išče materin obraz, ki mu vselej zažari tik pred katastrofo s svetniško avreolo naproti. Značilno za ta iskanja je, da uporablja evangeljske simbole najrajši, kadar govori o svoji materi. Le redkoma prisije v tej dobi odkod kak žarek tolažbe in upa, navadno se mu prismejlja le-ta ob spominu na mater. Vsa ta bridka spoznanja so bila pridobljena za ceno lastnega življenja, ki ga je s popolno zavestjo pesnikovega poslanstva žrtvoval domovini. Ali je še kje na svetu zatela tako genialnega pesnika večja krivica, ko je trosil svoje darove in sposobnosti, da atirmira svoj narod, pa se je pri tem moral boriti, kakor se včasih bežno vidi iz urednikovih sicer večji del bibliografskih opomb, največkrat s popolnoma amuzičnimi kulturnimi velmožmi za bedne predjeme in honorarje!

Vsebinsko 18. zvezka tvori zbirka črtic „Moja njiva“, fragment romana „Ottakring“ in črtice iz leta 1914. Zbirka „Moja njiva“, kakor si jo je bil zamislil Ivan Cankar med leti 1911. in 1914., na večno škodo ni zagledala belega dne. Uredniku je uspelo po najdenem osnutku zrekonstruirati celotno podobo te knjige, ki naj bi obsegala 47 črtic, večinoma izišlih med letom 1910. in 1914. v LZ, DS, Sn, SN, raznih koledarjih in drugod. Najden je bil tudi uvod h knjigi, tako da imamo danes pred seboj postumno izdajo, lahko rečemo, ene najlepših Cankarjevah knjig, katere natisk je menda preprečila svetovna vojna. Namestu nje smo dobili leta 1920. pičel surogat z naslovom „Moje življenje“, knjigo, ki „torej ni nastala le mimo avtorjevih namenov, ampak proti njim, ker kvarni njegov zamislek „Moje njive“ (XVII, 418). Črtice te knjige so razdeljene na štiri razdelke: Trenotki, Naša dolina, Iz tujega življenja in Ob svetem grobu. *Trenotki* so bežne sličice iz lastnega in tujega življenja. Sožitje ljudi, ki so si bili človeku kedaj blizu, se prevrže po mesecih in letih v neznosnost, ker človek nikdar ne more prodreti do kraja v skrivno bistvo svojega bližnjega. Čisto nenadoma se oglasi iz otroka, žene, moža, prijatelja tujec, ki ga človek dotlej ni poznal. Avtobiografske črtice so polne reminiscenc na mladost, ki je minila kakor sanje. Ostali so le bridko-sladki spomini ali pa kesanje zaradi storjene krivice. Satirično noto o razmerah, ki jih je nekoč z ostrim sarkazmom bičal v raznih zgodbah iz doline šentflorjanske, je ohranil razdelek *Naša dolina*, toda čeprav se posmehuje slovenskemu zlaganemu pobožnjakarstvu, strankarskim spopadom, tipom iz naše malomeščanske družbe, je vendar zdaj prizanesljiv, odpuščajoč in ljubeč. Samoizpoveden značaj imajo med njimi črtice „Mrovec in njegova slava“, „Marko, Luka in Dioniz“ in „Kolokotronij“. Mučne peze življenja pa ne nosijo le ljudje, ampak tudi živali. Tragična usoda kakih Muh, Firba, Psov (ta črtica je tu prvokrat objavljena), Lisjaka, Sove itd. se pokaže ob srečanju s človekom, ki je prekletstvo nad njim, da kadar poseže v tuje življenje, „mu je roka do komolca krvava“. Te črtice kakor tudi mučeniško podobo Cankarjeve matere poznamo po večini iz knjige „Moje življenje“. Ciklus „Ob svetem grobu“ dopolnjujejo v osnutku *Moje njive* še štiri črtice: „Obhajilo“, kjer je z

mistično simboliko prikazano materino samožrtvovanje za petero lačnih otrok, „Na peči“, čudovita podoba otroških sanj, „V tujini“, spomin na stiske in obup v dunajskih dijaških letih in „Naš laz“, strašna socialna slika življenja gostaške družine, ki jim gospodar odvzame borno kraško leho. Tako bi bila torej zbirka črtic Moja njiva gotovo najsijajnejši dokaz pisateljeve umetniške rasti, ne pa upada, kakor je škodželjna kritika s sadistično naslado hotela prevariti našo javnost.

Roman *Ottakring*, ki bi avtobiografsko pokazal Cankarjevo življenje v dunajski dobi, je iz težko ugotovljivega vzroka ostal le edini veliki fragment njegovega dela, a ohranjeni dve poglavji dajeta slutiti, da bi bilo tudi to delo vredno Cankarjevega očetovstva. V socialni milje dunajskega predmestja je postavljen slovenski študent, ki se prav tu spominja svoje daljne domovine. Ljubezen do nje primerja z ljubeznijo do mrtve matere. Spet se oglasi krik: Mati, Domovina, Bog! in spoznanje, da je bila vsa mladost izgrešena ter da je umrla ob isti uri kakor mati. Iz odlomka se čuti tudi upor zoper krivično breme revščine, ki ga mora nositi.

V ostalih *črticah iz leta 1914*, se dotika Cankar večinoma istih vprašanj kakor v „Moji njivi“. Tudi motivno so te črtice nadaljevanje prejšnjih. Spet je vest tisto, kar človeku ne da miru, ker je grešil zoper ljubezen ali sam (Ponočni spomini, Črtice, Spremljevalec, Utrinek iz mladosti) ali pa bližnji (Sošolec Tone, Menice). Dobro in zlo sta relativna pojma (Zgodba o poštenosti, Zgodba o nepoštenosti). Materin obraz se pokaže, ko je kupa trpljenja do roba polna (Sedmina). Močno zanimiva so mesta, kjer govori Cankar o svojem pisateljskem poslanstvu, kajti očita si neiskrenost, ko piše zato, da si razbremenjuje vest (Črtice, Grobovi, Pogled iz škatlice). Loteva se ga utrujenost, obhajajo ga smrtne slutnje in hrepeni, da bi se vse melodije življenja združile v eno, ko bo spal. A spet se zbude spomini, trenutki, iz katerih je spleteno življenje, ki je lepo... Podobe pokojnih tovarišev umetnikov, kakor n. pr. Murna (Listje), Ketteja (Melodije), Groharja (Črtice) in Petkovška (Petkovškov obraz), kažejo na vso bridkost slovenskega umetništva. Med najlepšimi samoizpovednimi črticami tega obdobja sta črtici Melodije in Črtice. Strahota svetovne vojske, ki je prav tedaj zgrabila svet, se tu prvič pojavi v simbolni obliki (Pogled iz škatlice) in daje slutiti, kako bi pisatelj povzdignil za vse človečanstvo svoj glas zoper nečloveško početje, če bi se bil smel prosto izraziti.

Tako se v tej knjigi kakor v malokateri doslej izpričuje čudovita pisateljska sila, ki razgrinja z odkritosrčnostjo, kakršno najdemo le tu pa tam pri največjih svetovnih mojstrih besede, pred nami večer boj človeka s samim seboj in s svojo okolico. Neizprosni je, kadar se obtožuje svojih grehov, prav tako pa je tudi krut, ko obtožuje krivično uredbo sveta, ki ne da človeku, da bi s svojo notranjostjo zaživel, kakor se mu spodobi. Njegove misli o pravici, umetnosti, onostranstvu so na videz polne nasprotij, ker se porajajo v najrazličnejših čustvenih situacijah, a so do konca iskrene, četudi jih ne bi nihče nikoli spravil v sklad z golim umovanjem. Gotovo je, da je bil kakor ne izlepa kateri umetnik strasten borec za socialno pravičnost, za sprostitev vezi, ki oklepajo individuum in ves milijonski kolektiv ponižanih in ražaljenih. Njegov odklonilni odnos do katerekoli dogme je povsem naraven, ker zahteva zase popolno duhovno svobodo, ki je pogoj vsakega tvornega umetniškega življenja. Zato se mu godi danes krivica, če ga kdorkoli z nečistimi

nameni proglašaja za to ali ono in trga iz njegovega dela posamezne stavke za avtoritativen dokaz kake efemerne teze.

Kako bridko je moral spričo vsega tega občutiti Ivan Cankar prav v tem času, ko doseza vrhunec umetniškega dela, početje svojih kritikov, ko je na primer za šifro „R“ potuhnjeni pisec v SN, kjer je izšla vrsta njegovih najlepših listkov, z naravnost zgledno topoglavostjo proglašal upad njegove pisateljske sile (glej opombo XVII. zv., str. 332!). Zares bi bilo želeti, kakor je zapisal dr. Ivan Prijatelj v eseju o Cankarju „Domovina, glej umetnik!“ (Cankarjev zbornik, 1921, str. 31), „da pride sedaj (v domovini) do vsenarodnega spoznanja . . . veliki pomen Cankarjev“, četudi nas učijo skušnje prav zadnjih let, da ta čas še davno ni napočil in da se bo treba prav s Cankarjevim orožjem še boriti zoper nepojmljive pojave barbarstva, ki hočejo zavreti naravno rast slovenske kulture.

Alfonz Gspan.

CVETJE IZ DOMAČIH IN TUJIH LOGOV (1 do 4 in 7).

Urejuje profesor Jakob Šolar s sodelovanjem uredniškega odbora. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. Uredništvo je šele nedavno dobilo pričujoče zvezke „Cvetja . . .“ v oceno. Ker pa so te knjižice važne kot pomožna učila za slovensko literaturo in predvsem, ker kažejo neko določno stremljenje za raziskavanje tega ali onega stilističnega problema pri posameznih tvorcih in ker se odnos sodobnega človeka do del z ustaljeno literarno-zgodovinsko vrednostjo izpreminja, beseda o njih tudi sedaj ne bo odveč.

Simon Gregorčič, Izbrane pesmi. Priredil dr. I. Pregelj. (Cvetje . . . 1.) Pregljev uvod Gregorčičevim izbranim pesmim je zanimiv predvsem po tem, da ta svojevrstni oblikovalec slovenske bsede ne išče v njih toliko duhovnih dognanj, kar je v tem slučaju zelo preprosto, ampak se ustavlja bolj pri pesnikovih izraznih sredstvih, ki dajejo njegovim pesmim svojo vrednost. Drugi poudarek leži na določitvi Gregorčičeve pesniške cene, kajti še vedno hočemo gledati v njem veliko pesniško osebnost, k čemur so v precejšnji meri pripomogli amuzični kritiki s svojimi dogmatičnimi napadi, katerim se slovenski polovičarski liberalizem, ki je Gregorčiča branil, kljub vsemu ni znal niti hotel postaviti z jasnimi nazori nasproti. Umetniško vrednost imajo v večji meri le nekatere osebno izpovedne pesmi (Nazaj v planinski raj, Zaostali ptič, Lastovkam, Človeka nikar! i. p.) ter več epičnih pesnitev. Mnoge rodoljubne, etično vzgojne, miselno čustvene ali razmišljajoče in lirično epične pesmi pa so bolj ali manj zanimive, nevsiljive pridige, kajti tehnika vzporejanja simbolnega predmeta in ideje ter miselno bogastvo je otipljivo jasno in preprosto.

Fran Levstik, Martin Krpan. Priredil dr. A. Slodnjik. (Cvetje . . . 2.) Slodnjak je v svojem stvarnem uvodu k Martinu Krpanu obrazložil tudi sicer znano dejstvo, da je povest obsegala dva dela, a Levstik drugega dela, kjer bi govoril o zatiranju slovenskega naroda s strani vladne gospode, radi političnih razmer ni objavil in delo je ostalo glede na prvotno zamisel nedovršeno ter je tako najlepši torzo v naši literaturi. Na ta način je politika literaturi koristila, kajti v tej obliki je delo umetniško več vredno, mnogo bolj enotno in skladno, kakor pa bi bilo, če bi se mešali o pripovedovanju politični oziroma izrazito pravljlični elementi. V povesti so zanimive vse sestavine. Važen je leksikalično čist, plastični narodni jezik, pomembna je ritmično-melodična zgradba stavka in dialoga, a čez vse razveseljivo enotno je Levstik

očrtal osebe. Krpan je tako močan, samozavesten, svoboden, šegav, sam nase in na naravno kmečko etiko oprt človek, da je podobno izdelana osebnost kar redka v naši literaturi. Na sebi nima nič tistih slabih lastnosti, ki jih prenekateri označuje za prav slovenske, pa vendar je to resnično življenjska, škoda le, da legendarno obravnavana podoba slovenskega kmeta, ki se ume znajti v neprijetnih in neznanih okoliščinah zato, ker je tako naravno zrastel v svojem svetu in ga iz njega ne more nič premakniti. Ostale osebe so skladne s Krpanovim predstavnim svetom, kar kaže zavest enotnosti, ki jo je Levstik v svojih umetninah vedno izpričal.

Q. Horatius Flaccus, Pismo o pesništvu. Preložil in razložil A. Sovrè. (Cvetje . . . 3.) Horacij ni imel na sebi prekipevajoče narave genija, ampak je bil zgrajena osebnost in zvest svojim načelom. Živel je toliko oddaljen od političnega hrupa, da je mogel svobodno misliti in si urediti življenje po svoje. Kajti temu talentiranemu poetu, ki je zelo dobro poznal svet, je šlo predvsem za pravice pisatelja, za njegovo prosto, neodvisno življenje, za čisto moderno — surovin bogatim Rimljanom in večkrat tudi današnjemu človeku nerazumljivo idejo. Zelo so ga zanimali tudi literarni problemi in na starost je napisal, največ po svojih skušnjah, kratko in vplivno, sicer nesistematično, a razmeroma dolgo veljavno poetiko. V tem svojem pismu je govoril le o nekaterih stvareh, izbiral iz kompleksa problemov samo tista vprašanja, o katerih je imel kaj zanimivega povedati. Opazljivo mnogo je govoril o drami, ki je bila v tem času v Rimu na priznani nizki stopnji, o epu (Virgil) in liriki (sam) pa je bolj redkobeseden. Sovrè je natisnil razen prevoda tudi original in pismo razčlenil do zgleadne nazornosti. S tem ni dobila le klasična filologija dober prevod, ampak je delo pomembno tudi za našo skromno literarno vedo.

Josip Jurčič, Jurij Kózjak. Priredil dr. M. Rupel. (Cvetje . . . 4.) Podobno stremenje kakor Levstikovega Krpana je rodilo tudi prvo Jurčičevo daljšo povest, le da Jurčič ni tako globoko razumel Levstikovega programa in je pri realizaciji ostal bolj na površju. Pri Levstiku je bilo delo duha večje ko njegova zunanja manifestacija in prav zato je mogel ustvariti umetnino, Jurčič pa se ni mogel dvigniti nad svoje delo, preveč ga je še težila vzgoja in mladost. V Juriju Kózjaku se pa že kažejo nekatere pomanjkljivosti, na katerih trpi vse Jurčičevo ustvarjanje, namreč pomanjkanje problematike človeške osebnosti in problematike družbe. Vedno ima človek vtis, da je moral Jurčič pripovedovati zato, ker je poznal zanimivo osebo ali pa skušal ustvariti dobro zgodbo, ki mu jo je dala domača zemlja, ne da bi znal v stvari, ki jih je opazil, globlje pogledati. Ponatis takega dela, ki ima danes samo literarno-zgodovinsko vrednost, je upravičen, če ga spremlja tako dober uvod, kakor ga je Kózjaku napisal Rupel. Analiza kaže, da so vse plasti, iz katerih je povest sestavljena same na sebi neenotne, kar moti tudi pri sintezi, kjer živahno dejanje te šibkosti le nekoliko prikriva.

Simon Jenko, Izbrane pesmi. Priredil dr. S. Pregelj. (Cvetje . . . 7.) Jenko pomeni v naši literaturi osebnost, ki od časa do časa nastopi v razvoju in zoperstavi preumetni in izdelani besedi, v katero raste skoro vsaka literarna smer, zopet žive, preproste življenjske ritme in izraze. Take izraze, ki so v neki meri kar vulgarni, je združil Jenko v nove ritmične like, jih napolnil z novo vsebino, ter dokazal na ta način svojo samoraslost, ki jo je potrdil še z zavestnim odklonom od posnemanja visoke Prešernove dikcije in forme.

Pregelj je v uvodu najprej sintetično zajel Jenkovo podobo, ki je »pevec od včeraj za danes in jutri«, mu določil vrednost in prišel do trditve, da je »lepota Jenkove umetnosti v prvotnosti in nepotvorjeni naravnosti«. Uvod je enoten, točen, plastično pregleden in zelo zanimiv, izbira pesmi pa zaradi precej skrčenega obsega ne razodeva tako dovršeno Jenkovega pesniškega lika, kajti marsikatero ritmično in motivno zanimiva in pomembna pesem je izostala. Seveda tudi nekatere bolj fantovsko razposajene ljubezenske in daljše pripovedne pesmi (Janezovi Neži, Ognjeplamtič, Pijanec poje i. p.), ki so za Jenka in njegov humor tako značilne, niso dobile prostora, a tu gre nedoslednost na račun čistosti teksta. Na sploh kaže izbor nekoliko stilizirano podobo tega vitalističnega, iskrenega pesnika, katerega najbolj točni obraz bomo prej ali slej iskali v njegovih zbranih spisih.

Tone Šifrer.

ANTON OVEN: DR. FRANCE PREŠEREN, KRST PRI SAVICI. Založila in za stoletnico izdala Belokranjska knjižnica. Metlika. 1935.

Oven je hotel v tej brošuri razrešiti važna vprašanja o »Krstu«.

Po kratkem pregledu literature o pesnitvi, kjer bi mogel omeniti vsaj še Penna 1867, Koblarja DiS 1924, 256, Albrechta LZ 1925, 245, je postavil Oven svojo trditev, da je snov, ki jo je obdelal pesnik v »Krstu«, snov iz Prešernovih mladih let in da je prav to snov hotel obdelati v tragediji 1832 in noveli 1833, a jo je končno porabil v »Krstu«, kar je po vsem pripravljajanju nekak spaček, ki je nastal šele, ko je šla za tragedijo »po vodi« tudi novela ter je iz tolikega dela nastala samo »pesnitev 503 verzov ter zanimiva tragedija za Prešerna in za nas« (Ovna) (str. 27). Iz edinega verza o tragediji v »Novi pisariji« je Oven posnel, da je imel Prešeren že ta čas snov, motiv, konflikt, način izvedbe ter razporeditev precej jasno pred seboj. Prešernovo vprašanje Čopu o metru za tragedijo, omemba Kastelcu, da bi načrt za tragedijo imel dovršen in *primerjanje* z Budikovim delom o Adolfu Nasauskem, je pripravilo Ovna do tega, da je mogel napisati celo dispozicijo petdejanske tragedije, kar pa seveda ni nič drugega ko časovna razvrstitev dogodkov v »Krstu pri Savici«. Če pomislimo na potrebo konkretne pogske sile pri Prešernovem ustvarjanju, je vprašanje dejavne sile za tragedijo zelo važno. Če je bila to samo Budikova tragedija, je morala nujno kmalu pojenjati in Prešeren ni najbrž prišel niti do koncepta, kakor ga predpostavlja Oven. Ista stvar je z novelo, za katero pa Oven ne prinaša dispozicije. Morda je Prešeren res nosil snov iz slovenske zgodovine v sebi, a gotovo ne v takem obsegu kakor misli Oven, niti ne v takem kakor je realiziran v »Krstu«. Končno je snov le zunanja stran umetnine in je že s tega stališča postransko vprašanje, ali je ta zgodovinska snov živela v Prešernu dalj časa. Seveda pa ni pravilno, da je Oven te trditve raztegnil tudi na motiv, konflikt, idejo (torej jedro) pesnitve, kar je v direktnem nasprotju z idejo, izraženo v »Krstu«, ki je mogla nastati šele po letu 1834. iz 1835., in s posvetilnim sonetom. Oven je tudi prepričan, da je »Uvod« nastal že pred Čopovo smrtjo, kar pa ni mogoče dokazati, saj različno ritmično (oblikovno) še ni različno življenjsko občutje. Ovnovo razpravljanje, s pomanjkljivostmi, ki jih znanstveni način razlaganja ne sme imeti, dela vtisk, da je »Krst« samo fragment, in tako je zgrešena tudi misel, da nam je po vsem tem bolj približan. O problemu »Krst« sem razpravljal v 7.—9. številki LZ lani in ne bom zdaj ponavljal istih reči.

Tone Šifrer.

SOCIALNI OBZORNIK

ŠTUDIJ O NAŠI VASI

Posestne razmere.

Od časa do časa čitamo po listih trde izpovedi našega kmečkega ljudstva. Obtožujejo čas svojega življenja, dogajanje, kamor so pahnjeni. Zvemo, kako so začeli goreti po naših vaseh večni ognji, kako ljudje svetijo s trskami, sladkajo s saharinom, solijo z živinsko soljo. Kakor zgodba iz srednjega in zgodnjega novega veka pod grofi, dokler tudi naša zemlja ni občutila prosvetljenstva in zloma fevdalne družbe sredi prejšnjega stoletja.

Ko se je na razvalinah fevdalizma razbohotil kapitalizem, so se naši ljudje lahko pričeli izseljevati, bežati od rodne grude, ki so jo gotovo ljubili, v Ameriko, v Francijo, na Westfalsko in drugam „sreče“ in kruha iskat, ki ga rodna zemlja „osvobojenim kmetom“ ni nudila dovolj, kajti po večini je bila še vedno last grofov, veleposestev in kloštrov.¹ V bistvu se do danes kljub „agrarni reformi“ razmere nisoboljšale.

V zemljiških odnosih pred vojno, ko je v poljedelstvu zavlada napol fevdalno kapitalistična metoda izrabljanja, so veleposestva izkoriščala dninarje, delavce in kočarje kakor pred zemljiško odvezo; „osvobojene“ male kmete pa je kapital vklenil s posojili, ki so bila kmetu nujna, če je hotel sploh živeti. Zemlje ni mogel racionalizirati; to je lahko izvršil predvsem veleposestnik, ki je bil tudi glavni kapitalist, eksponent graških in dunajskih bank; eksponent nemštva, ki je narodno in gospodarsko zatiralo naš narod in gradilo svojo imperialistično pot na jug in vzhod. Temu nemštvu so v mladi industriji služili in dali svojo delovno silo tisočeri slovenski ljudje, ki so opravljali do Gradca in Dunaja, do Trsta in Egipta vse posle od industrijalskega delavca, hlapca in deklice po grofovskih marofih do natakarič. Stran od zemlje, ki je ni bilo dovolj, da bi dala kruha vsem, in je bila razdeljena čisto v duhu fevdalno kapitalistične družbe. Nekoč so zaradi javnih dajatev, vojne službe i. dr. zaslužili fevdalci svobodne kmete, v tej dobi so pomanjkanje zemlje, slabo gospodarstvo, javne dajatve i. dr. pognale male kmetije v objem kapitala, ki je sedel s hipotekami na zemljo in pobral vse za obresti.

„Črne bukve kmetijskega stanu“ so odjeknile v prazno; zadruga, ki so rasle kakor gobe v gigantski samoobrambi proti izkoriščanju, so se brez moči upirale kapitalu. Tako se je proces propadanja razvijal in ni prenehal z vojno. Zemlje lačne množice niso dosegle razdelitve veleposestev, male kmetije niso zmogle ne žita ne živine, da bi izkoristile razvrednotenje valute. Tisoči so odhajali na ameriške in avstralske farme, v tovarne in rudnike Amerike, Francije, Westfalije. Meje so odrezale Dunaj in Trst, tisoči so bežali in v notranji kolonizaciji polnili urade, rudnike, nove tovarne v ostalih predelih države, ali pa so hiteli v mesta v obrt in industrijo, ki je rasla v korist svetovnemu kapitalu na delu novih proletarcev, ob izkoriščanju malega in sred-

¹ Po statistiki iz leta 1902. je v Sloveniji 567 veleposestev imelo več zemlje ko vsa gospodarstva z velikostjo do 10 ha (čez 100.000 ali 70 % vseh zemljiških gospodarstev); 37,4 % kmetov ni imelo gozda, a 579 velikih gospodarstev je imelo 27,2 % vse gozdne kulture; 19.000 kmetov je bilo zakupnikov in v kolonatskem odnosu do veleposestnikov.

njega kmeta, ki sta plačevala uvozno carino za industrijske proizvode, izvozno carino na živino, vino, sadje, les i. dr., vzdrževala številno uradništvo in pomagala graditi palače; ker sta morala tudi živeti, sta se zadolževala v času, ko je cvela industrija, ko so veleposestva zboljšala gospodarstvo in so se zaganjali v slovenske vasi eksponenti vseh vrst kapitala ter ustvarjali za eksploatacijo ugodna tla. Dokler se ni kapital v vsem svetu znašel v krizi in so zastale tovarne ter je število brezposelnih naraslo v milijone, ko so cene poljedelskim proizvodom padle tudi za 60 %, da so se enačile s cenami na svetovnih trgih, kjer je ležalo polno blaga, pridelanega na plantažah s pomočjo strojev in nizko plačanih mezdnih in sezonskih delavcev.

Kriza kapitalizma pomeni za slovensko vas: nobenega izseljevanja več, povratek izseljencev, nobenega izseljeniškega denarja več, ne sezonskega izseljevanja, zastoj v notranji kolonizaciji, zastoj in brezposelnost v industriji, povratek brezposelnih na deželo iz obrti in industrije, do 60%ni padec cen poljedelskim pridelkom, nesorazmerno visoke cene industrijskim izdelkom (še vedno zaščitne carine!), pomanjkanje kruha za tiste, ki so v dobi konjunktura bežali za kruhom v industrijo, vzdrževanje brezposelnih, monopoli na sol, sladkor, vžigalice, petrolej, tobak, visoke javne dajatve, dolgovi in obresti za dolgove itd. Tako je dogajanje v tem času. Vodi v popolno obubožanje mase in srednjega kmeta, do razmer haloških in prleških viničarjev.

Leta 1932., v četrtem letu kapitalistične gospodarske krize, je v Sloveniji 94.026 gospodarstvom (ali 47,56 % vseh gospodarstev) primanjkovalo hrane do nove žetve; med temi se vsaj 40.000 gospodarstev ni moglo več zadolžiti niti za dinar, ker so prezadolžena (1).²

Kako je z zemljo v slovenski vasi? Naj govore številke. Več kakor dokažejo, dado slutiti; ko bi imeli statistično analitično raziskane posestne razmere v njihovi notranji strukturi, bi rezultati tega študija bili jasnejši.

V Sloveniji (meri približno 1.600.000 ha) je bilo 1922.³ obdelane zemlje 51,63 % (njive, travniki, pašniki, vinogradi, sadni vrtovi), gozda 42,65 %, neobdelane zemlje 5,72 %. Če je z zemljiško posestjo vezanih približno 160.000 gospodarstev⁴ (vseh gospodarstev približno 190.000, vseh družin približno 230.000), jih po površini v hektare delimo v one, ki obsegajo 0—0,5 ha in jih je 23.700 (ali 14,5 %), 0,5—1 ha 17.800 (11,2 %), 1—2 ha 22.400 (14 %), 2—5 ha 38.500 (24,1 %), 5—10 ha 33.700 (21,1 %), 10—20 ha 11.400 (11,4 %), nad 20 ha 5000 (3,7 %). Torej 101.600 zemljiških gospodarstev (63,8 %) z velikostjo le po 0—5 ha. Katere skupine poljedelske kulture prevladujejo pri teh 63,8 %, odnosno v posameznih velikostnih skupinah, ni raziskano, prav tako ni gotovosti v računih, koliko med temi zemljiškimi gospodarstvi pripada izključno kmečkemu ljudstvu, odnosno, koliko vsega prebivalstva se preživlja izključno s poljedelstvom. (Po cenitvah iz leta 1921. — Uratnik — je 131.000 ali 60 % vseh družin poljedelcev, ki jim je zemlja edini vir pre-

² Komadinić J. Milan: Problemi seljačkih dugova, Beograd. 1934. (cir.)

³ Prepeluh A.: Agrarna reforma. Ljubljana. 1933.

⁴ Uratnik F.: Pogledi na družabno in gospodarsko strukturo Slovenije. Ljubljana. 1933. Iz te kakor tudi iz ostale navedene literature sem se posluževal le številk-statistik; z izvajanjem se čisto ne strinjam; tudi zaključkov, ki si mestoma popolnoma nasprotujejo, ne priznam; moj vidik je strukturno analitičen. — (Opomba J. K.)

življanja, bodisi lastna ali tuja; a pravih kmetov je le 100.000 ali 45,8 % vseh družin. Torej približno 30.000 viničarjev, dlnarjev, batarjev.)

Ni znano, koliko zemlje pripada tem 60 %, katere kulture sestavljajo pretežno lastnino ne-kmetov-gospodarjev, ki jim je dohodek iz zemlje le vzporeden. Trdimo lahko z gotovostjo, da sta last ne-kmetov predvsem gozd in vinograd,⁵ dočim se mala in srednja posest omejujeta v glavnem na njive in pašnike.

Ako preračunamo število kmečkega prebivalstva na 1 km² njivske površine, dobimo v Sloveniji število 221.⁶ Slične so razmere v Zagorju, v Liki, v Galiciji, v predelih Slovaške, Ogrske, Rumunije, Bolgarije in drugih čisto agrarnih predelih. V celotni Jugoslaviji računamo na 1 km² njiv 180 kmečkih prebivalcev, a v drugih državah: v Rumuniji 140, Franciji in Nemčiji 77, Angliji 47, Danski 37, USA 23 ljudi. V Sloveniji so njivske kulture približno v sledečem razmerju:⁷ žita in koruza 62 %, krompir in korenje 20 %, živinska krma (detelja, repa itd.) 10 %, fižol in leča 3,5 %, ostalo pa industrijske rastline, zelišča itd.

Po drugih računih⁸ je bilo 1931. zasejano 381.752 ha, in sicer s kulturami za ljudsko prehrano 58 % (221.960 ha), za krmo 41 %⁹ (154.801 ha, kar je 35 % vsega pridelka krme!), z industrijskimi rastlinami 0,85 % (3.562 ha), z ostalimi rastlinami 0,15 %.

Živinoreja služi neposredno in posredno preživljanju. Živinoreja se ni dvignila na predvojno višino.¹⁰ Podrobni notranji odnosi niso raziskani. Po navedbi¹¹ nima 18,16 % (ali 35.906) vseh kmečkih gospodarstev vozne živine (konji, voli, govedo); a če se omejimo le na zadolžene, dobimo za vso državo (kar v glavnem velja tudi za Slovenijo), da pri dveh tretjinah vseh zadolženih (v Sloveniji je takih zadolženih gospodarstev 42.608) z do 10 ha zemlje nima 69,23 % (29.498) konj in 60,37 % (25.722) niti volov za vprego, čeprav je prav tu največja potreba po vprežni živini.

Vinogradništvo in sadjarstvo sta važni kulturi. Za vinogradništvo (leta 1932. površina 30.692,61 ha) upravičeno trdimo, da je večina vinogradov v lasti ne-kmečkega prebivalstva, predvsem najlepše in največje parcele (glej Slovenske gorice in Haloze!). Intenzivnost obdelovanja je največja pri malih vinogradnikih. Za cele predele je ta kultura življenjske važnosti. Tudi socialno nasprotje dvorazredne družbe je tu najizraziteje (veleposestniki-vinogradniki:

⁵ Dr. Zgeč je v študiji „Haloze“ (Sodobnost 1935, št. 1—6) analitično to prikazal za Haloze; v Jeruzalemskih gorica pa so največji predeli na najboljših legah last veleposestnikov, popov, grofov, „gospode“.

⁶ Kokalj J.: Agrarna prenaseljenost Slovenije. (Književnost 1933, str. 255.)

⁷ Uratnik.

⁸ Kmetijstvo dravske banovine. Ljubljana. 1933.

⁹ Skoro polovica njiv (41 %) služi pridobivanju ovs, detelje, repe, korenja, pese, lucerne itd.; zagovarjati je to z ugotovitvijo, da je za te kulture zemlja pripravnejša.

¹⁰ Uratnik: 1910. na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem 684.505 glav goveje živine in 605.265 prašičev; 1927. na ozemlju vse Slovenije 63.483 konj in oslov, 363.104 glav goveje živine (manj!) in 295.553 prašičev (manj!). — Na tisoč prebivalcev računamo povprečno 48,1 konj (predzadnje mesto v državi) in 300 prašičev (tretje mesto za Vojvodino in Hrvatsko). — Po: Komadinić: Problemi seljačkih dugova.

¹¹ Komadinić.

viničarji, plačani po 4, 5, 6, 7 Din za deseturni do dvanajsturni delavnik!). So pa ti socialni in gospodarski odnosi najmanj raziskani. (Glej omenjeno dr. Žgečevu študijo o Halozah!) Prav tako ne zveemo mnogo o notranjih odnosih pri sadjarstvu (1931. leta 4,577.550 sadnih dreves, od tega 2,330.000 jablan).

Na gozd odpade v Sloveniji 42 % vse površine, to je nekako polovica, če od celote odbijemo neploden svet in močvirja. Ta gozd¹² pripada: 1.) državi, verskemu zakladu, državnim železnicam, cerkvi, škofijam, samostanom, združbam, delniškim družbam, denarnim zavodom, zadrugam, banovini, mestnim občinam itd. 72.300 ha ali 10 %; 2.) individualnim gospodarstvom 604.200 ha ali 90 %.

Ves gozd pripada 140.745 gozdnim gospodarstvom, in sicer odpade na gozdna gospodarstva z nad 1000 ha (teh je 33) 116.000 ha ali 18 % celotne gozdne površine, na ona z 200—1000 ha (jih je 106) 42.000 ha ali 6 %, na ona s 50—200 ha (606) 43.000 ha ali 6 %, na ona s 5—50 ha (pribl. 20.000) 237.000 ha ali 35 %, a na gozdna gospodarstva s pod 5 ha površine (približno 120.000) 237.000 ha ali 35 %. Žal, te številke nam povedo mnogo premalo, zakaj ni upoštevano, koliki del celotne površine tvori gozd v posameznih gospodarstvih, nadalje manjka pokrajinsko krajevna struktura, da bi lahko ugotovili popolneje vrednost in lastnino gozda v kompleksu celotnih lastninskih odnosov. Kolikor moremo iz navedenega sklepati, zveemo tole: 745 gozdnih gospodarstev (kar je 0,53 % vseh gozdnih gospodarstev!) z velikostjo nad 50 ha ima 201.000 ha ali 30 % vse gozdne površine; torej 745 gospodarstev ima 201.000 ha, ali v odstotkih: 0,53 % ima 30 % (!). To dejstvo bje v oči!

Približno 20.000 gozdnih gospodarstev (14,21 % vseh gozdnih gospodarstev) z velikostjo 20—50 ha ima 237.000 ha ali 35 % vse gozdne površine. Upoštevati moramo te-le okolnosti: 1.) koliko gospodarstev te skupine odpade na posamezne predele v Sloveniji, zakaj ni vseeno, ali je 20—50 ha obsegajoči gozd na Gorenjskem ali v Prelekiji ali na Dolenjskem, ali je to na Pohorju ali v Slovenskih goricah itd.; torej: neznan je notranji odnos po strukturi pokrajine odnosno kraja; 2.) kar nujno izvira iz prejšnjega, namreč izogibati se moramo posplošenih trditvev, da ta gospodarstva spadajo med mala gospodarstva, tako, če smatramo, da obsega celotno gospodarstvo le gozdno kulturo, še bolj, če je gozd le del celotne poljedelske kulture.

Približno 120.000 ali 85,26 % gozdnih gospodarstev obsega 0—5 ha površine in merijo 237.000 ha ali 35 % celotne gozdne površine. V glavnem jih lahko prištevamo med mala gospodarstva, vendar moramo upoštevati tudi tu v celoti prej označene okolnosti.

Ako bi torej raziskali posestno stanje do podrobnosti, bi prišli tako glede gozda kakor tudi ostalih poljedelskih kultur do točnih in jasnih zaključkov in bi dobili jasne odgovore na vprašanja, ki se glede posestnih razmer nujno vsiljujejo, namreč:

- 1.) Koliko ljudi preredi naša vas?
- 2.) Ali je dovolj zemlje?
- 3.) Kdo je lastnik zemlje?
- 4.) Koliko zemlje pripada izključno v kmetijstvu zaposlenim prebivalcem, koliko ostalim slojem kot vzporedna lastnina?

¹² Kmetijstvo dravske banovine, str. 129. in 130.

5.) Koliki del posameznih poljedelskih kultur je v lasti kmečkega ljudstva, njih odnosi, itd.?

6.) Koliko kmečkih gospodarstev nima vinograda, gozda itd.?

7.) Koliko kmečkih gospodarstev vsebuje le eno poljsko kulturo (n. pr. le gozd, vinograd ali drugo)?

8.) Koliko kmečkih gospodarstev nima nič zemlje, koliko jih ima zemlje premalo itd.?

Na vprašanja, ki izhajajo drugo iz drugega, lahko odgovorimo po raziskavah le sledeče:

1.) Slovenija je agrarno prenaseljena. Nujno morajo tisoči in tisoči na delo v industrijo, v obrt, v druge dežele itd. Beg od zemlje je v resnici iskanje kruha, zato, ker ga zemlja ne more nuditi dovolj.

2.) Kmečko ljudstvo, ki ostaja na zemlji, ni lastnik večine zemlje. Kajti dve tretjini vseh gospodarstev je velikih le 0—5 ha, kar ne zadošča niti v „normalni“ dobi kapitalistične stabilizacije za preživljanje. (Niti pred vojno ne, ko so bile dajatve nižje, enako tudi posredni pritisk na izkoriščanje kmečkih množic z monopoli, carinami in taksami in je bilo nekakšno sorazmerje med cenami industrijskih izdelkov in poljskih pridelkov, dočim je razmerje danes 5 : 1!)

3.) Zaradi pomanjkanja zemlje pri izključno v poljedelstvu zaposlenem prebivalstvu (cenitev: 60 % vsega prebivalstva Slovenije!) silijo ljudje za postranskimi zaposlitvami (najznačilnejša je težnja in praksa prekupčevalstva — „mešetarstva“!), se udinjajo veleposestnikom, kjer so še v čisto fevdalno kolonastih odnosih, ali pa so deležni modernega kapitalističnega izkoriščanja (viničarji v Halozah in Slovenskih goricah!; mezde 4, 5, 6, 7 Din za deset do dvanajsturno dnevno delo!).

4.) Kjer ni postranskih zaslužkov, pa tudi če so (ali prekupčevalstvo ali kaj drugega), in tam, kjer so čisti kolonatski ali mezdni odnosi, je nujno za dolževanje. Toda dolgovi ne služijo izboljšanju gospodarstva, nego služijo v zadostitev pomanjkanju živil in drugih potrebščin, to se pravi za tekoče potrebe in torej nerentabilno.¹³

5.) Veleposestva imajo večino vinogradniške in gozdne kulture; prve, kjer je čisto visoko kapitalistični način mezdnege dela; eksploatacija gozda pa je najcenejša in najrentabilnejša. Razmerje med številom gozdnih gospodarstev posameznih skupin in pa med površino gozda je kljub pomanjkljivemu poznavanju kričeče očitno in za večino gozdnih gospodarstev skrajno nepovoljno, saj ustreza številu gospodarstev površina v naslednjem razmerju v odstotkih: 0—5 ha 85,26 % : 35 %, 5—50 ha 14,21 % : 35 %, nad 50 ha 0,53 % : 30 %, odnosno ustreza:

približno 120.000 gospodarstvom (0—5 ha) 237.000 ha gozda,

približno 20.000 gospodarstvom (0—50 ha) 237.000 ha gozda,

745 gospodarstvom (nad 50 ha) 201.000 ha gozda.

6.) Če poleg čisto posestnih odnosov, ki so osnova vsega, upoštevamo ostale komponente, ki neposredno ne spadajo v ta okvir, celoten kompleks razvoja in krize kapitalizma z vsemi posledicami v dogajanju na vasi, je razumljiva in nujna ugotovitev, da si nasprotuje v naši vasi dvoje tendenc:

¹³ Problema kmetijskih dolgov se bom dotaknil v nadaljevanju cikla o naši vasi.
— (J. K.)

tendencia kapitalizma, ki je neposredni gospodar večine zemlje, in pa tendenca ljudstva v borbi proti kapitalizmu za zemljo. Na razvalini fevdalne odvisnosti je zrasla kapitalistična. Toda težnja po zemlji je vitalna in sveža, kakor je bila ob koncu vojne. Vnanji simptomi ljudskih gibanj, ki so svetovni pa tudi slovenski pojav, so radikaliziranje množic v neposredni borbi za vsakodnevne potrebe, za kruh in delo.

*

Ako hočemo posestne razmere na naši vasi spoznati v njihovi resničnosti, nujnosti in podrobnosti v tem času, nam ne sme biti osnovni vidik celotno narodno gospodarstvo, nego moramo raziskovati posestne razmere z vidika delovnega človeka, torej po smernicah, da bomo lahko jasno odgovorili na osnovna vprašanja: Koliko zemlje imajo v lasti izključno v poljedelstvu zaposleni ljudje; koliko kultur, katere kulture in kolikšen del celotne površine posameznih kultur imajo? Kako je ta zemlja razdeljena po velikostnih skupinah, katere kulture prevladujejo v posameznih skupinah? Koliko in katere kulture so last veleposestev? Koliko in katere kulture so last izven poljedelstva zaposlenih ljudi in so dohodki iz poljedelstva le vzporednega značaja.

Slovenci imamo že nekaj analiz te vrste, predvsem so nekateri vzgojitelji, ki v pedagoški praksi nujno zadenejo na gospodarsko socialne probleme vasi, podali v študijah posestno stanje kakor ostali kompleks problemov:

Doberšek K.: Vpliv socialnih in gospodarskih razmer na razvoj otroka na Prevaljah; Jurančič J.: Iz šole za narod — obe izšle pri Slovenski šolski matici; dr. Žgeč: Haloze (Sodobnost); le deloma objavljeni spisi te vrste V. Möderndorferja i. dr.

Jože Kerenčič.

TOLSTOJEVA OBLETNICA V RUSIJI

P R E V E D L A V. Š.

Jubilej L. N. Tolstoj je vzbudil v Sovjetski Zvezi najmočnejši odziv. Revije in časopisi so prinesli o njem vrsto člankov, še sedaj objavljajo odlomke iz njegovih še neobjavljenih spisov; pripravlja se zbornik, posvečen Tolstoju in njegovemu delu. Številne so izdaje njegovih spisov tako za otroke kakor za širšo javnost. V Jasno Poljano prirejajo izlete (sedaj je to nekakšen državni muzej, ki je posvečen Tolstoju in čigar ozemlje obsega več ko 200 ha); med drugimi se je vršil v Jasni Poljani tudi spominski večer, ki ga je priredilo društvo pisateljev iz Moskve.

Med vsem, kar je bilo objavljenega o Tolstoju, so nedvomno najboljše vrstice, ki dajejo izčrpno sociološko oceno Tolstojevih del.

„Tolstoj stoji na stališču patriarhalnega, naivnega kmeta. Tolstoj prenaša njegovo psihologijo v svojo kritiko, v svoj nauk. Tolstoj odraža kmetovo čustvovanje tako verno, da sprejema v svoj nauk njegovo naivnost, njegovo odtujenost nasproti politiki, njegovo mistiko, njegovo željo, da bi zapustil posvetno življenje, pasivizem njegovega nazora, ne upirati se zlu, njegovo nemočno obsodbo kapitalizma in oblasti denarja. Protest milijonov kmetov in njihov obup tvorita glavno vsebino Tolstojevega nauka.“

Tako je torej Tolstojev protest hkrati protest ruskega kmeta. Reforma leta 1861., ki je odpravila tlačanstvo, je pustila kmetu le toliko zemlje, da mu je je stalno nedo-

stajalo. Če je kmet ostal na vasi, je bil odvisen od graščaka, če se je pa izselil v mesto, je padel v oblast tovarnarja. Aristokrat Tolstoj je pretrgal stike s svojo okolico. Postave plemičev, ki jih oblikuje Tolstoj, niso zgolj odraz, temveč tudi kritika, razkrinkanje in ocena sistema, ki jih je ustvaril. Njegov odnos do meščanstva temelji na aristokratskem zaničevanju in kmečkem nezaupanju. Delavec je zanj simbol mesta, torej zla. Niti meščanstva niti delavcev Tolstoj ni poznal in jih ni opisoval.

Tolstojevo umetniško-zanikujoče delo ni dalo ničesar pozitivnega. Odražal je razpoloženje tistih kmetov, ki so jokali, molili in pošiljali delegacije prosilcev („hodateli“), ni pa odražal razpoloženja tiste manjšine, ki se je leta 1905. dvignila zoper graščake. Tolstojev nauk „ne upirati se zlu“, nauk o pasivnosti je tuj sodobnemu kmetu-kolhozniku, toda njegova umetniška dediščina bo vedno ostala ponos proletarske države; razkrinkavanje sodstva („Vstajenje“), cerkvenega kulta (v istem delu), carske armade („Po plesu“), administracije („Ana Karenina“), osvojevalne politike („Hadži Murat“) — to razkrinkavanje je glavni pomen Tolstojeve umetnosti, kakor ga razumevajo v Sovjetski Rusiji.

Iz Tolstojevih dramatskih del — „Plodovi prosvete“ in „Moč teme“ — zveni elementaren protest kmetov proti bedi, nemoči, oblasti denarja, iz „Živega mrtveca“ pa obsodba države, meščanske družine in zakona. Njih vprizoritve na sovjetskih odrih se močno razlikujejo od predrevolucijskih. Tako na primer režiser „Gledališča mladih gledalcev“ v Leningradu ob vprizoritvi dela „Plodovi prosvete“ ni prikazal treh kmečkih odposlancev v komični obliki, kakor so to delali poprej, temveč je znal poudariti njihovo ganljivo pristrčnost, ne da bi bil izpremenil eno samo vrstico teksta.

Tolstoja so v Rusiji zmeraj mnogo brali, toda sedaj ga berejo novi, ki ga dojemajo docela drugače.

N. Bahtin.

NENAPISANA TOLSTOJEVA NOVELA

Kdaj je to bilo, se ne spominjam natanko. Mislim, da je bilo pozimi leta 1900. ali 1901., ker je Tolstoj takrat govoril o Ibsenovi drami „Ko se mi mrtvi prebujamo“ kot literarni novosti. Tedaj sem srečal mladega H. N. Abrikosova, ki je bil s Tolstojem v prijateljskih odnosih. Govorila sva o Tolstojem in Abrikosov mi je povedal, da ima Lev Nikolajevič zadnji čas novega, zelo originalnega častilca, namreč nekega uradnika iz duhovnega konsistorija (škofijskega ordinariata). Ta uradnik obiskuje baje Tolstoja skrivaj in mu prinaša kopije tajnih aktov iz konsistorja. Nekateri teh aktov so zbudili v Tolstojem veliko zanimanje...

Kmalu po tem razgovoru sem nekega sobotnega večera obiskal Leva Nikolajeviča. Po čaju se je družba zbrala v kotu pri klavirju in razvil se je živahen pogovor... Lev Nikolajevič, ki se je postopoma razvnel, je govoril:

„To je grozno! Čemu neki se je spomnil ta starec spisati tako neumnost?“

„To je o novi Ibsenovi drami“, mi je pošepetal neki gost.

Lev Nikolajevič je na kratko povedal vsebino drame, ki je bila po njegovem pripovedovanju res pravi nesmisel. Poslušalci so se smejali, Lev Nikolajevič pa je nadaljeval:

„Čemu se je neki tako pameten starec lotil tako nenaravne teme? Kakor da mu resnično življenje ne nudi dovolj najglobljih, najzanimivejših sujetov! Vzemimo na

primer slučaj jeromonaha, o katerem sem bral v konsistorialnih aktih. Ali sem vam o tem že pravil?"

Izkazalo se je, da je večina zgodbo že poznala, ali pregovorili smo Leva Nikolajeviča, da jo je povedal še enkrat.

Se sedaj mi je zelo žal, da si nisem takoj po svežem spominu zapisal te zgodbe, v kateri je Lev Nikolajevič s kratkimi potezami označil umetniške detajle, ki jih sedaj ne morem obnoviti v spominu. Zato se moram omejiti le na kratko shemo.

„V moskovskem Kremlju so vojašnice, poleg njih pa stanovanja za častnike. V enem teh stanovanj je torej živel mlad častnik z mlado, zelo ljubljeno ženo. V njunem srečnem zakonskem življenju je nastopil važen, vznemirljiv trenutek: pričakovala sta prvega otroka. Častnik je bil zelo vznemirjen in razburjen. In res je bil porod zelo težak, pojavile so se komplikacije. Poklicali so zdravnika-specialista, ki je preiskal mlado ženo in poskušal na različne načine pomagati; ali vse je ostalo brezuspešno. Nazadnje pravi častniku: ‚Žal, tu nima znanost nobene moči več. Vaši ženi je treba duhovnika, ne pa zdravnika.‘ Častnik, čeprav ni bil veren, pošlje vendarle vojaka po duhovnika. Vojak gre v sosednji Čudov samostan in kmalu pripelje starejšega jeromonaha. Častnik ga sprejme popolnoma obupan; zanj je bila črna kuta že simbol pogreba. Jeromonah v naglici spove in obhaja umirajočo, nato pa stopi k možu in ga prične izpraševati, kaj je povedal zdravnik. Izkaže se, da je bil ta jeromonah v posvetnem življenju kirurg in da še sedaj v samostanu zdravi menihe; v svoji celici je imel celó vse potrebno orodje. Ko moža podrobno izpraša o stanju bolnice, ga prosi za dovoljenje, da bi jo preiskal. Stori in pravi: ‚Veste, stvar po mojem mnenju ni tako brezupna. Če bi izvršil neko operacijo, mislim, bi lahko rešili mater in otroka. Samo kar najhitreje je treba delati.‘ Častnika prešine up. Jeromonah pošlje služabnika po priprave, potlej sleče kuto, zaviha rokave in srečno izvede operacijo. Častnik je srečen, zahvaljuje se jeromonahu, kratko malo — srečen konec. Toda jeromonah reče pri slovesu: ‚Prosim vas le, da ne poveste nikomur niti besedice o tem dogodku, ker sicer bi utegnil imeti velike sitnosti.‘ Častnik obljubi, da bo molčal, ali kako ohraniti zase tolikanj zanimiv dogodek? Kot največjo skrivnost ga zaupa tovarišu in nekaterim znancem, in čez nekaj časa ve to ves Kremlj. Vest doseže duhovno oblast. Jeromonah pride pred metropolitovo sodbo. Izkaže se, da kot menih ni imel pravice, operirati ženo (to je velik zločin) in prelivati človeško kri, ko je imel pri sebi obhajilo (to je še večji zločin!) itd. Naposled ga metropolit obsodi na zelo strogo kazen: pošlje ga v pregnanstvo v oddaljen, zakoten samostan. Vendar pa menim, da se tako dober človek, kakršen je ta jeromonah, menda veseli v zavesti, da ne trpi le po nedolžnem, ampak celó zato, ker je storil dobro delo.“

Tolstojev glas se je tresel. Malce je pomolčal, nato pa dejal že z bodrim glasom: „Ali ni to lepo? Eh, če bi Maupassant še živel, bi mu vsekako pisal. Iz tega sujeta bi naredil chef d'oeuvre. Tudi jaz bi lahko lepo napisal, če bi bil še mlad.“

A. Cinger.

LJUBLJANSKI ZVON

mesečna revija za leposlovje, književnost in kritiko
Izhaja dvanajstkrat na leto. — Celoletna naročnina je 120 Din, za dijake
90 Din. Plačuje se lahko v mesečnih obrokih po 10 Din. Za inozemstvo stane
150 Din. Posamezni zvezki se dobivajo po 15 Din.

Urejuje in odgovarja za uredništvo JUŠ KOZAK
(Ljubljana, Poljanski nasip šte. 14, stop. VII/2)

Uredništvo ne vrača nenaročenih rokopisov. Prispevki, recenzijski izvodi,
dopisi in listi v zameno naj se pošiljajo na urednikov naslov.

Upravništvo: Ljubljana, Šelenburgova ulica št. 3.

Izdaja knjigarna Tiskovne zadruga, r. z. z o. z. v Ljubljani.

Reklamirani zvezek se pošlje brezplačno samo, če se je reklamiralo najkasneje
v enem mesecu, ko je izšel. Pozneje reklamirani zvezek se mora plačati.

Tiska Delniška tiskarna, d. d. v Ljubljani. Predstavniki Miroslav Ambrožič.

NOVE KNJIGE

Uredništvo je prejelo v oceno naslednje knjige (z zvezdico * označene so natisnjene
v cirilici):

Ameriški družinski tednik za 1936. Izdala in založila Jugoslovanska
Delavska Tiskovna Družba (Proletarec). Cena 75 c. 224 strani.

*Biografski leksikon — Senat—Narodna skupščina. Uredil C. M. Mitrović.
352 strani.

Miran Jarc: Novembrske pesmi 1936. Akademska založba. 31 strani.

Vide Jerajev: Izbrano Delo. Uredila Marja Boršnik. (Zbirka slovenskih knji-
ževnic, I. knjiga. Ženska založba Belo-modre knjižnice. 1936. 200 strani.

Kajč Milan: Odmevi ob Muri. Samozaložba 1935. Tiskarna sv. Cirila v Mari-
boru. 160 strani.

Keller Paul: Hagarin sin. Prevedel prof. Franc Omerza. Krekova knjižnica,
zvezek 18. 1935. 146 strani.

Kirjaković Sl. I.: Pesme. Beograd. 1936. 78 strani.

Lagerlöf Selma: Klara Gulleborg. Prevedel France Vodnik. Založila Jugo-
slovanska knjigarna v Ljubljani. 1935. 270 strani.

Pavičević Mićun M.: Kad se skine laža sa istine. Tiskarna Slavka Šeka,
Samobor. 131 strani.

Polić Nikola: Jučerašni grad. Izabrane pjesme 1910—1935. Redovito izdanje
mladih književnika. Zagreb. 1936. 148 strani.

Trubarjev Catechismus 1551. Faksimilirana izdaja. Akademska založba.
Ljubljana. 193 strani.

Širok Karel: Kapelica. Pesmi. Akademska založba. Ljubljana. 1935. 57 strani.

Šolc Oto: Lirika. Zagreb. 1935. 42 strani.

Vujović Niko St.: Gnjezdo Slobode. Zagreb. 1936. 96 strani.

Zitja Konstantina in Metodija. (Cvetje iz domačih in tujih logov 8.)
Založila družba sv. Mohorja. Celje. 1935. 148 strani.

Najnovejši prevod
Vladimira Levstika

Pearl S. Buck-ove

„MATI“

ZNAMENITI ROMAN MATERINSTVA!

Prporočamo v nakup enajenim naročnikom Ljubljanskega Zvona, ki imajo 30% popust od knjigotrotške cene: broš. Din 48.—, vez. v platno Din 58.— (po pošti Din 2.50 več).

Naročite pri Tiskovni zadrugi s. z. z. o. z. v Ljubljani, Dalmatinova 10.

Plačate lahko tudi v 3 obrokih!

